

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 2-31

ПРИШЛЯК Микола Богданович

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ КАТОЛИЦИЗМУ:
ВИТОКИ, СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА
ТА АКСІОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело

_____ М. Б. Пришляк

Науковий керівник: Панчук Ірина Іванівна,
доктор філософських наук, професор

Київ – 2021

Пришляк М. Б. Соціально-екологічне вчення католицизму: витоки, структурно-функціональна природа та аксіологічний потенціал.

– – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню впливу соціального вчення Католицької Церкви у збереженні довкілля, шляхом формування екологічної свідомості та практичних заходів. Проаналізовано теоретичні та методологічні засади соціально-екологічного вчення католицизму. Розкрито суть та морально-етичні ознаки сучасної екологічної кризи. Вияснено поняття екологічного гріха та основні способи екологічного навернення людини. Досліджено трактування у Святому Письмі світу створіння та покликання людини відповідально ним користуватися. Розглянуто погляди Отців Церкви на природу як Боже створіння. Подано думки богословів щодо відповідальності людини за природне довкілля. Проаналізовано практичні кроки Католицької Церкви щодо збереження Божого створіння. Розроблено практичні рекомендації щодо подолання екологічної кризи в Україні і в світі загалом на основі соціально-екологічного вчення католицизму. У дисертаційній роботі сформульовані такі основні практичні пропозиції: організаційна зміна – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб у середині Церкви (напр., в єпархії, екзархатах, деканатах тощо); духовне відродження й екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – екологічна тематика є частиною нової євангелізації, тому правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина і стати ваговою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей і всього світу Божих створінь.

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні впливу соціального вчення Католицької Церкви у збереженні довкілля, шляхом формування екологічної свідомості та практичних заходів.

Об'єктом дослідження є соціально-екологічне вчення Католицької Церкви.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні кроки Католицької Церкви щодо збереження природного довкілля.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначено соціально-екологічні кроки Католицької Церкви щодо збереження природного довкілля, охарактеризовано механізми їх практичної реалізації, розроблено рекомендації щодо створення системи і підвищення ефективності таких ініціатив і проектів.

Вперше запропоновано авторське визначення поняття «екологічний гріх» та основні способи «екологічного навернення». Отож, у контексті католицького соціально-екологічного вчення – екологічний гріх – негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля, яке в християнській парадигмі розуміється як Боже створіння, що виражається в деструктивних діях різного виміру та характеру через порушення рівноваги і нищення екосистем. Католицька церква, щоб зберегти природу, закликає до т. зв. екологічного навернення, яке можна визначити як зміну способу мислення та поведінки людини, зокрема й сприйняття природного довкілля як Божого створіння, усвідомлення відповідальності за прийдешні покоління.

Проведено аналіз патристичної спадщини і богословів щодо збереження природного довкілля, що дав нам підстави стверджувати, що як і Отці Церкви, так і богослови (середньовіччя і сучасності) визнають, що людина повинна пізнавати та усвідомлювати задуми Бога щодо створіння, ставитися до нього з любов'ю та відповідальністю, розумно використовувати та справедливо управляти усіма ресурсами землі, котрі їй дав «порати і доглядати» Творець.

Визначено практичний вклад Католицької Церкви щодо збереження довкілля, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила

екологічну проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння – природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Католицька церква здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах: 1) пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (євангелізація); 2) молитва, прослава, поклоніння і всі літургічні богослужби (богослужіння); 3) свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (дияконія).

Запропоновано теоретичні тези щодо подолання екологічної кризи на основі соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, а саме: організаційну зміну – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб в середині Церкви; духовне відродження та екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації, такі основи як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина та стати вагомим складовим його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей і всього світу Божих створінь.

Уточнено значення людини як Божого творіння і її відповідальність за створений світ, адже ключем до вирішення соціально-екологічних проблем, згідно з соціальною доктриною Католицької Церкви, є внутрішнє оновлення людини та її життя у відповідності до Божого Закону, що проявляється у відповідальній поведінці стосовно інших людей та всього створеного Богом світу – природи.

Набуло подальшого розвитку розуміння соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, як частини сотеріології та місіології, а не лише соціальної доктрини і моральної теології.

Ключові слова: католицизм, соціально-екологічне вчення, Святе Письмо, екологія, екологічна криза, екологічний гріх, екологічне навернення, екологічна відповідальність, Боже створіння, людина, природа, екологічна катехиза, дияконія.

ABSTRACT

Pryshliak M. B. Socio-ecological Doctrine of Catholicism: Origins, Structural-Functional Nature and Axiological Potential. – Manuscript.

Dissertation for the degree of the candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the research of the influence of the social doctrine of the Catholic Church in the preservation of the environment, through the formation of ecological consciousness and practical measures. Theoretical and methodological principles of the socio-ecological doctrine of Catholicism are analyzed. The essence and moral and ethical features of the current ecological crisis are revealed. The concept of ecological sin and the main ways of ecological conversion of man are clarified. The interpretation of the Holy Scriptures of the world of creation and the vocation of man to use it responsibly are studied. The views of the Church Fathers on nature as God's creation are considered. The theologians' opinions on human responsibility for the natural environment are presented. The practical steps of the Catholic Church to preserve God's creation are analyzed. Practical recommendations for overcoming the ecological crisis in Ukraine and in the world in general have been developed on the basis of the socio-ecological doctrine of Catholicism. The dissertation formulates the following main practical proposals: organizational change - the appointment of those responsible for the implementation of environmental responsibility in the Church (eg, in the diocese, exarchates, deans, etc.); spiritual revival and ecological conversion "in the way of thinking and behaving" - ecological themes are part of the new evangelization, so the truths of faith about man, his origin and purpose, about the whole created world and God the Creator must take their rightful place in the understanding of modern Christianity. a component of his faith and responsible behavior toward other people and the entire world of God's creatures.

The purpose of the dissertation is to study the impact of the social teachings of the Catholic Church in preserving the environment, through the formation of environmental awareness and practical measures.

The object of research is the socio-ecological teaching of the Catholic Church.

The subject of research is the theoretical and practical steps of the Catholic Church to preserve the natural environment.

The scientific novelty of the study is that it identifies the socio-ecological steps of the Catholic Church to preserve the natural environment, describes the mechanisms of their practical implementation, developed recommendations for creating a system and improving the effectiveness of such initiatives and projects.

For the first time, the author's definition of the concept of "ecological sin" and the main methods of "ecological conversion" are proposed. Thus, in the context of Catholic socio-ecological doctrine - ecological sin - the negative (destructive) impact of man on the natural environment, which in the Christian paradigm is understood as God's creation, expressed in destructive actions of various dimensions and nature through imbalance and destruction of ecosystems. The Catholic Church, in order to preserve nature, calls for the so-called ecological conversion, which can be defined as a change in the way of thinking and human behavior, including the perception of the natural environment as God's creation, awareness of responsibility for future generations.

An analysis of the patristic heritage and theologians on the preservation of the natural environment, which gave us reason to believe that both the Church Fathers and theologians (Middle Ages and modernity) recognize that man must know and realize God's plans for creation, to treat him with love. and responsibility, wise use and fair management of all the resources of the earth, which gave it "advise and care" for the Creator.

The practical contribution of the Catholic Church to the preservation of the environment has been identified. The Catholic Church carries out its pastoral activity in three fundamental dimensions: 1) the direct spread of the Gospel, catechesis, teaching, preaching, etc. (evangelization); 2) prayer, celebration, worship and all

liturgical services (worship); 3) testimony of faith in the practice of conduct and deeds of charity (diakonia).

Theoretical theses on overcoming the ecological crisis on the basis of the socio-ecological doctrine of the Catholic Church are proposed, namely: organizational change - the appointment of persons responsible for the implementation of environmental responsibility within the Church; spiritual revival and ecological conversion "in the way of thinking and behaving" - in fact, environmental issues are an integral part of the new evangelization, such foundations as the truths of faith about man, his origin and purpose, the whole created world and God the Creator, must take proper place in understanding of the modern Christian and to become an important component of his faith and responsible behavior towards other people and the whole world of God's creatures.

The importance of man as God's creation and his responsibility for the created world is clarified, because the key to solving socio-ecological problems, according to the social doctrine of the Catholic Church, is the inner renewal of man and his life in accordance with God's law, which is manifested in responsible behavior towards others. and all the world created by God - nature.

The understanding of the socio-ecological teachings of the Catholic Church as part of soteriology and missiology, and not only of social doctrine and moral theology, was further developed.

Key words: Catholicism, socio-ecological doctrine, Scripture, ecology, ecological crisis, ecological sin, ecological conversion, ecological responsibility, God's creation, man, nature, ecological catechesis, diakonia.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Пришляк М. Проблеми пізнання природи як Божого створіння у документах Другого Ватиканського Собору. *Українське релігієзнавство*. № 66. 2013. С. 424–428.

2. Пришляк М.Б. Екологічне виховання молоді згідно вчення Католицької Церкви. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2015. Вип. 19. С. 104–109.
3. Пришляк М.Б. Християнсько-екологічне виховання дітей. *Гілея*. 2015. № 97 (№ 6). С. 243–246.
4. Пришляк М.Б. Екологічне навернення як засаднича категорія. *Релігія і соціум*. 2015. № 1-2 (17-18). С. 326–330.

Статті в іноземних наукових журналах:

5. Pryshlyak M. The role of the II Vatican Council in overcoming ecological problems. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. Warszawa, 2021. № 65 (1), part. 6. P. 75–78.
6. Пришляк Н.Б. Религиозный диалог как важная предпосылка в преодолении экологических проблем современности. *Научные ведомости БГУ. Философия. Социология. Право*. 2016. № 24 (245), вып. 38. С. 94–97.
7. Pryshlyak M. Ecological ideas in the theological thought of the patristic period. *Virtus: Scientific Journal*. Montreal, Canada. 2021. № 51. P. 15–20.

Матеріали, опубліковані в збірниках наукових праць:

8. Пришляк М.Б. Проблеми реалізації екологічних прав в Україні: релігійно-правовий аспект. *Актуальні питання юридичної науки – 2011: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 2011)*. Л. : Львівський інститут МАУП, 2011. С. 182–185.
9. Пришляк М. Екологічна криза як духовна проблема. *Наука і духовність у системі сучасного управління: міжнародна науково-практична конференція (Львів, 2012)*. Л.: Сполом, 2012. С. 197–199.
10. Пришляк М.Б. Правові та філософсько-релігійні аспекти екологічної кризи. *Актуальні питання юридичної науки – 2012: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 2012)*. Л. : Львівський інститут МАУП, 2012. С. 152–155.
11. Пришляк М.Б. Міжконфесійний діалог церков як перспектива подолання екологічних проблем. *Християнські міжконфесійні взаємини:*

- загальноєвропейський та український досвід: міжнародна наукова конференція* (Галич, 2012). Галич, 2012. С. 199–203.
12. Пришляк М.Б. Філософсько-богословські погляди на проблему відношення людини до природного довкілля. *Актуальні питання юридичної науки – 2013: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції*, (Львів, 2013). Л. : Львівський інститут МАУП, 2013. С. 61–67.
13. Пришляк М.Б. Екологічний гріх як богословська і суспільно-філософська категорія. *Актуальні питання юридичної науки – 2014: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Львів, 2014). Л. : Львівський інститут МАУП, 2014. С. 193–197.
14. Пришляк М.Б. Катехизація як один із способів здійснення екологічного виховання. *Формування особистості громадянина та патріота в системі освіти України: всеукраїнська науково-практична конференція* (Запоріжжя, 2014). URL:<https://drive.google.com/file/d/0Bxafe4Z-Ujwpt085OWRMQ1Q1UkE/view?pli=1>
15. Пришляк М.Б. Роль церков у подоланні екологічних проблем (на основі документів II Ватиканського Собору). *Україна і Ватикан: проблеми екуменізму в сучасній Україні в контексті Декрету про екуменізм (21.11.1964 р.) Другого Ватиканського Собору* (Івано-Франківськ, 2014). С. 287–292.
16. Пришляк М.Б. Навчально-виховні передумови збереження природного довкілля. *Актуальні питання юридичної науки – 2015: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Львів, 2015). Л. : Львівський інститут МАУП, 2015. С. 141–146.
17. Пришляк М.Б. Богословсько-філософський аспект проблеми екологічного гріха. *Філософсько-психологічні аспекти духовності: довіра як основа змін в економіці та суспільстві, II Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю* (2016; Львів). С. 252–256.

18. Пришляк М.Б. Морально-етичні засади екологічних проблем сучасності. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: збірник матеріалів круглого столу* (Львів, 2016). Л. : Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська Політехніка», 2016. С. 38–42.
19. Пришляк М.Б. Чорнобильська екологічна катастрофа: філософсько-релігійний аспект. *Актуальні питання юридичної науки – 2017: матеріали доповідей та статей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Львів, 2017). Л. : Львівський інститут МАУП, 2017. С. 125–130.
20. Пришляк М.Б. Роль Церкви у здійсненні екологічного виховання. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: збірник матеріалів круглого столу* (Львів, 2017). Л. : Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська Політехніка», 2017. С. 48–52.

ЗМІСТ

Вступ	13
Розділ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	
КАТОЛИЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО	
ДОСЛІДЖЕННЯ	
21	
1.1. Джерельна база соціально-екологічного вчення Католицької Церкви	21
1.2. Релігієзнавче осмислення екологічного навернення як засадничої	
категорії католицького суспільного вчення	36
Висновки до першого розділу	45
Розділ 2. Католицька еклезіально-богословська парадигма	
екологічної кризи та її релігієзнавча рефлексія	
48	
2.1. Генезис і фундаментальні положення та принципи соціально-	
екологічного вчення католицизму	48
2.2. Морально-богословський зміст екологічного гріха та його	
соціально-філософська інтерпретація в релігієзнавстві	55
Висновки до розділу 3	66
Розділ 3. Зміст і провідні домінанти католицької	
енвайронментології	
69	
3.1. Біблійне, патристичне та схоластичне підґрунтя екологізації	
антропогенної діяльності	69
3.2. Католицька екологічна парадигма періоду модерну: еволюція та	
відображення в соціальній доктрині Католицької Церкви	87
Висновки до третього розділу	106
Розділ 4. Праксіологічний вимір ролі католицької церкви у	
збереженні природного довкілля	
110	
4.1. Церковно-дидактичні засади збереження навколишнього середовища	
.....	110

4.2. Духовно-літургійні аспекти формування екологічного світогляду в умовах поліконфесійності та світоглядного плюралізму.....	123
4.3. Соціально-еклезіальна стратегія Католицької Церкви щодо запобігання екологічної кризи в контексті політики <i>aggiornamento</i>	132
Висновки до четвертого розділу.....	138
ВИСНОВКИ.....	142
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	162

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Необхідність дослідження соціально-екологічного вчення Католицької Церкви щодо збереження довкілля, яке доволі добре систематизоване, зумовлена конкретними змінами в сучасному світі: зростанням катастрофічних наслідків сприйняття та використання природного середовища, переходом до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, глобалізацією, що чітко демонструє всезагальний зв'язок цілого людства у відповідальності за наслідки моделі відношення до природи. Поряд із позитивними наслідками та перевагами цивілізаційних змін виникають також небезпеки, зокрема екологічні. У сучасній Україні відбуваються процеси, пов'язані з переходом до ринкової економіки, прийняттям цінностей західного суспільства, що вимагають перетворень у всіх сферах соціального життя. Ці зміни мають ґрунтуватися на існуючих духовних та інтелектуальних традиціях суспільства і передбачають вирішення екологічних проблем першочерговим завданням подальшого розвитку суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена, передусім, розумінням неможливості вирішення екологічних проблем тільки технічним шляхом і необхідністю у зв'язку з цим світоглядних змін. Адже проблема екології та охорони навколишнього середовища, яке з особливою гостротою постає сьогодні перед людиною, не є наслідком виключно техногенного розвитку та впровадження різних не надто досконалих технологій. Проблема криється, передусім, у людині, в її розумінні сутності життя та сотворення, у її системі цінностей, а це безпосередньо пов'язане з духовним виміром життя.

У новітні часи життя людини просякнуте виразним індивідуалізмом. Сьогодні, на перше місце ставиться, нібито, людина, її потреби, прагнення, щастя. Однак, за загальними деклараціями прав людини та її гідності, насправді, часто криється небезпека втрати справжньої гідності та

позбавлення її фундаментального права – права на реалізацію власної свободи й на збереження життя.

Проблема екології полягає, передусім, у вищезгаданому індивідуалізмі, чи що навіть більше – в егоїзмі людини, який схиляє її бачити й сприймати себе абсолютним власником всього, що її оточує. Тому вона і поводить з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї, так і для інших, та має свої власні закони.

Велика роль у вирішенні екологічних проблем відводиться Церкві, зокрема Католицькій, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила екологічну проблему. Учительський уряд Католицької Церкви, активізуючи свої дії у сфері збереження Божого створіння – природи, закликає, передусім, до глибокої культурної зміни та формування нової екологічної свідомості віруючих та усього людства.

Багато спроб науково осмислити проблеми соціально-екологічного вчення Католицької Церкви зроблено українськими та зарубіжними вченими. Саме це вчення є важливою складовою у подоланні екологічних проблем, які гостро постали сьогодні як перед Україною, так і цілим світом загалом.

Проте, незважаючи на такий доволі великий інтерес до проблеми, можна відзначити, що українські та зарубіжні вчені досі не надали належної уваги комплексному висвітленню змісту соціально-екологічного вчення католицизму у подоланні екологічних проблем людства. Немає відповіді на низку питань, необхідність вирішення яких зумовлено надмірним споживацьким способом життя людини. Споживацький характер взаємовідносин людини з природою, недостатня розробленість методологічних принципів їх реалізації позначаються на перебігу соціальних змін, призводять до поширення негативних процесів у суспільних відносинах.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертаційне дослідження здійснено у межах комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету за

науковими темами «Співвідношення релігійного і національного: контекст історії і культури українського народу» (реєстраційний номер 014U000085) та «Філософія в структурі сучасного соціогуманітарного знання» (реєстраційний номер 0116U007100).

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні впливу соціального вчення Католицької Церкви у збереженні довкілля, шляхом формування екологічної свідомості та практичних заходів.

Для досягнення визначеної мети при написанні нашої роботи були поставлені такі основні **завдання**:

- проаналізувати теоретичні та методологічні засади соціально-екологічного вчення католицизму;
- розкрити суть і морально-етичні ознаки сучасної екологічної кризи;
- з'ясувати поняття екологічного гріха й основні способи екологічного навернення людини, згідно документів та вчення Католицької Церкви;
- дослідити трактування у текстах Святого Письма світу створіння та покликання людини відповідально ним користуватися;
- розглянути погляди отців Церкви на природу як Боже створіння;
- подати думки богословів щодо відповідальності людини за природне довкілля;
- проаналізувати практичні кроки Католицької Церкви щодо збереження Божого створіння;
- розробити практичні рекомендації щодо подолання екологічної кризи в Україні і в світі загалом на основі соціально-екологічного вчення Католицької Церкви.

Об'єктом дослідження є соціально-екологічне вчення Католицької Церкви.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні кроки Католицької Церкви щодо збереження природного довкілля.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Методологічною основою дисертації є комплекс методів і прийомів наукового пізнання. Їх

застосування дало можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і форми, здійснювати системний аналіз вчення Католицької Церкви щодо збереження природного довкілля.

В дисертаційному дослідженні застосовано логіку викладу еволюції поглядів вітчизняних і зарубіжних філософів та релігієзнавців із теми дослідження, що дає змогу побачити проблеми й перспективи; історизм – з'ясування ролі або статусу соціально-екологічного вчення Католицької Церкви у суспільстві на певному етапі розвитку людства; конкретно-історичний підхід вимагає також розгляду соціально-екологічного вчення Католицької Церкви в системі понять, що відображають специфіку часу, про який іде мова, відповідають ступеню розвитку уявлень, понятійного апарату того чи іншого часу; принцип історичності як один із вихідних методологічних принципів дослідження на другому рівні методологічної функціональності знаходить своє вирішення також у принципі актуалізації; емпіричний і герменевтичний – вивчення та інтерпретація наукових джерел, рішень соборів, конференцій, статей, документів, періодичних видань тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що визначено соціально-екологічні кроки Католицької Церкви щодо збереження природного довкілля, охарактеризовано механізми їх практичної реалізації, розроблено рекомендації щодо створення системи і підвищення ефективності таких ініціатив і проектів.

Зокрема, наукова новизна дослідження характеризується такими найважливішими висновками та положеннями:

Вперше:

- запропоновано авторське визначення поняття «екологічний гріх» та основні способи «екологічного навернення». Отож, у контексті католицького соціально-екологічного вчення – екологічний гріх – негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля, яке в християнській парадигмі розуміється як Боже створіння, що виражається в деструктивних діях різного виміру та характеру через порушення рівноваги і нищення екосистем.

Католицька церква, щоб зберегти природу, закликає до т. зв. екологічного навернення, яке можна визначити як зміну способу мислення та поведінки людини, зокрема й сприйняття природного довкілля як Божого створіння, усвідомлення відповідальності за прийдешні покоління;

- проведено аналіз патристичної спадщини і богословів щодо збереження природного довкілля, що дав нам підстави стверджувати, що як і Отці Церкви, так і богослови (середньовіччя і сучасності) визнають, що людина повинна пізнавати та усвідомлювати задуми Бога щодо створіння, ставитися до нього з любов'ю та відповідальністю, розумно використовувати та справедливо управляти усіма ресурсами землі, котрі їй дав «порати і доглядати» Творець;

- визначено практичний вклад Католицької Церкви щодо збереження довкілля, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила екологічну проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння – природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Католицька церква здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах: 1) пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (євангелізація); 2) молитва, прослава, поклоніння і всі літургічні богослужби (богослужіння); 3) свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (дияконія);

- запропоновано теоретичні тези щодо подолання екологічної кризи на основі соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, а саме: організаційну зміну – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб в середині Церкви; духовне відродження та екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації, такі основи як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина та стати ваговою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей і всього світу Божих створінь.

Уточнено:

- значення людини як Божого творіння і її відповідальність за створений світ, адже ключем до вирішення соціально-екологічних проблем, згідно з соціальною доктриною Католицької Церкви, є внутрішнє оновлення людини та її життя у відповідності до Божого Закону, що проявляється у відповідальній поведінці стосовно інших людей та всього створеного Богом світу – природи.

Набуло подальшого розвитку:

- розуміння соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, як частини сотеріології та місіології, а не лише соціальної доктрини і моральної теології.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що внаслідок здійснення теоретичного аналізу соціально-екологічного вчення католицизму сформовано рекомендації щодо подолання екологічних проблем сучасності; досліджено питання відповідальності людини за природне довкілля шляхом розкриття категорій екологічного гріха та екологічного навернення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що окремі його положення можуть бути використані при вивченні як соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, так і екології загалом. Основні положення й висновки дисертації можуть бути застосовані в процесі розробки спецкурсів із релігієзнавства, історії релігії, етики, екології, філософії, філософії релігії, а також використані як методики проведення практичних занять, колоквіумів, теоретичних семінарів та конференцій, присвячених екологічній проблематиці.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою, яка представляє ідеї та розробки здобувача, сформульовані ним самостійно заради забезпечення досягнення поставленої мети і вирішення визначених завдань. Використані у тексті дисертації ідеї, гіпотези та думки інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і висновки дисертації обговорювалися на науково-теоретичних семінарах та засіданнях кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету. Основні положення дисертації оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських та науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: «Актуальні питання юридичної науки – 2011» (Львів, 2011); «Наука і духовність у системі сучасного управління» (Львів, 2012); «Актуальні проблеми юридичної науки – 2012» (Львів, 2012); «Християнські міжконфесійні взаємини: загальноєвропейський та український досвід» (Галич, 2012); «Актуальні проблеми юридичної науки – 2013» (Львів, 2013); (Галич, 2014); «Актуальні проблеми юридичної науки – 2014» (Львів, 2014); «Формування особистості громадянина та патріота в системі освіти України» (Запоріжжя, 2014); «Україна і Ватикан: проблеми екуменізму в сучасній Україні в контексті Декрету про екуменізм (21.11.1964 р.) Другого Ватиканського Собору» (Івано-Франківськ, 2014); «Актуальні питання юридичної науки – 2015» (Львів, 2015); «Філософсько-психологічні аспекти духовності: довіра як основа змін в економіці та суспільстві» (Львів, 2016); «Актуальні питання юридичної науки – 2016» (Львів, 2016); «Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір» (Львів, 2016); «Актуальні питання юридичної науки – 2017» (Львів, 2017); «Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір» (Львів, 2017).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 20 публікаціях: у 4 статтях у наукових фахових виданнях, у 3 статтях, що опубліковані в зарубіжному фаховому виданні, а також у статтях у журналах і матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертаційної роботи зумовлена основною метою і завданнями дослідження, а тому дисертація містить вступ, чотири розділи, кожен з яких логічно поділено на підрозділи, висновки до розділів, загальні висновки та список використаних джерел і літератури (загальна кількість – 263

найменування). Увесь обсяг роботи становить 200 сторінок, з яких 160 сторінок основного тексту.

Розділ 1
СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
КАТОЛІЦЬКОГО БОГОСЛОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТ
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база соціально-екологічного вчення Католицької Церкви

Взаємовідносини людини й природи в конкретні історичні епохи трактувалися по-різному. У останні роки, коли гостро постали екологічні проблеми, трактування цих відносин почало вимагати нових підходів. Зокрема, це знайшло відображення в соціальній доктрині Католицької Церкви.

У багатьох суспільних дисциплінах за останні десятиліття розвинувся новий плідний теоретичний напрямок, що висвітлив маловідомі концепти католицької енвайронментології, а, водночас, поставив перед дослідниками багато нових проблем. У результаті виявилось, що поза полем зору науковців залишалось багато чого такого, що є цінним і корисним не лише у плані введення в науковий обіг філософії релігії нових актуальних тем, а й створює базис для формулювання нової соціокультурної парадигми духовно-культурного розвитку людства.

В умовах сучасних соціокультурних трансформацій та суспільної поліконфесійності, попри конкуренцію різних світоглядних і релігійних доктрин, акцентуація робиться на антропогенних аспектах буття. Людство все частіше замислюється над пошуком надійних орієнтирів подальшого розвитку, де ключове місце відводиться збереженню життя планети, а не новим науково-технічним розробкам та інформаційним технологіям. Тому гуманітаристика і, зокрема, релігієзнавчо-філософська думка, звертає увагу на аналіз історичного досвіду людства та ролі християнської релігії й Церкви у цьому процесі.

Для того, щоб цей процес був успішний, довершений та сповнений евристичних наукових концептів, цей синтез має бути опертий не на фрагментарні, розбиті на окремі суперечливі в історії Католицької Церкви періоди (а вони, звісно, були), а на її історичне буття загалом. У цьому контексті варто розглядати її єдиний цілісний вплив на історично-цивілізаційний поступ людства. Природно, що за такого підходу на перший план виходить проблема людини, її природи та покликання. Однак без врахування основ біблійного антропосоціогенезу, що знайшов своє рельєфне догматично-богословське відображення у католицькій антропології та соціальній доктрині Католицької Церкви, розв'язати цю проблему чи окреслити бодай якісь ефективні механізми її об'єктивації неможливо.

Методологічна й теоретична база дисертаційної роботи ґрунтується не лише на релігієзнавчих принципах об'єктивізму та історизму, причинності, світоглядного плюралізму, позаконфесійності та толерантності, які допомогли уникнути заангажованості, одномірності в здійсненні наукового аналізу проблеми дослідження соціально-екологічного вчення католицизму, але також на богословських методах і принципах осмислення цієї складної і багатоаспектної проблеми. Це означає, що морально-етичні настанови, висловлені в Євангелії, акумульовані в творах християнських мислителів патристичної традиції, папських енцикліках, як голосі Церкви, теж займають важливе методологічне значення у розв'язанні дослідницьких завдань. На цих засадах проаналізовано як світські, так богословські підходи до витлумачення змісту, структурно-функціональної природи та праксеологічної спрямованості соціально-екологічного вчення Католицької Церкви.

Особливість принципу історизму функціонування в релігієзнавчому дослідженні полягає передусім у переважній зорієнтованості в минуле, з'ясуванні того, чим був певний релігійний феномен, коли виник. Історизм у дослідженні проблеми соціально-екологічного вчення Католицької Церкви – це з'ясування його ролі в суспільстві на певному етапі розвитку людства. В підході до проблеми соціально-екологічного вчення Католицизму він вимагає з'ясування

особливостей виникнення основ для його розвитку (характеристика Святого Письма, як основного джерела, та патристичний аспект), аналізу особливості його нинішнього стану сучасними богословами, прогнозування можливих його наступних змін, визначення тенденцій розвитку.

Конкретно-історичний підхід вимагає також розгляду соціально-екологічного вчення Католицької Церкви в системі понять, що відображають специфіку часу, про який іде мова, відповідають ступеню розвитку уявлень, понятійного апарату того чи іншого часу.

Емпіричним матеріалом дослідження є джерела, рішення соборів, статті богословів, документи Католицької Церкви, періодичні видання тощо. Більшу об'єктивність дослідженню надало звернення до праць зарубіжних та сучасних українських релігієзнавців.

Джерела, в яких розглядається проблеми соціально-екологічного вчення Католицької Церкви, доволі різноманітні.

Основні засади віровчення цієї Церкви базуються на Біблії та Священному Переданні.

Біблія (Святе Письмо) [183] – основне джерело вчення Католицької Церкви. Перші розділи Біблії, Книга Буття, де йдеться про створення світу, займають особливе місце. Вони “...своєю урочистою мовою пояснюють правди про створення, про його початок і його мету в Бозі, про його порядок і доброту, покликання людини...” [85, с. 78].

Про природне довілля та людину у Біблії сказано, що вони є складовими єдиного організму – Божого створіння, а Творцем світу є Бог. Підтвердження можна знайти в Одкровенні, де виражено істину, що «Бог створив з нічого всі сотворіння, - як духовні, так і матеріальні» [49, с. 22]. У пророка Ісаї Бог так говорить: «Я – Господь. Я створив усе. Я один розпростер небо. Я сам утвердив землю» (Ісаїя 44, 24). Пророк Давид додає: «Він сказав і сталося, Він повелів і постало» (Пс. 33,9). Крім того, людина створена за «образом і подобою Божою» (Бут. 1, 27) і призначена «порати і доглядати» (Бут. 2, 15). Тобто у Святому Письмі зазначено, що Господь все створив для

людини, яка має обов'язок піклуватися про навколишнє середовище, а не грабувати чи нівечити його.

Важливим у формуванні соціально-екологічного вчення є Священне Передання, тобто праці святих отців, а саме: Василя Великого [22; 23], Івана Золотоустого [71, 72, 73, 74, 75, 76, 77], Григорія Богослова [39; 40], Григорія Ниського [41, 42, 43], Афанасія Великого [7; 8] і особливо Августина Блаженного [1, 2, 3, 4]. Отців Церкви цікавив план пізнання людиною Бога-Творця через природу.

Отці Церкви ніколи не відчували перед природою страху, як створінням Бога, Котрий любить людину. Духовне бачення ними природи, відкрило їм шлях любити та цінувати світ, не засуджуючи його походження і не боячись прив'язатися до нього. Водночас вони вважали, що духовну енергію не слід спрямовувати на розгадування таємниць всесвіту, бо пізнання природи стане перепоною на шляху до пізнання Бога.

Так, святий Василій Великий писав: «Про створення неба і землі треба говорити не як про щось, що сталося само від себе, як деякі собі видумали, але як про діло, що має свій початок від Бога» [22]. Те саме підтверджував Іван Золотоустий: «Ту книгу (видимого світу) може читати однаково проста людина і мудрець, бідний і багатий... Хто буде такий бідний і нещасний, що бачачи небо, море і землю, бачачи таку точну зміну пір року і незмінний порядок дня і ночі, буде думати, що все те само собою постало, і не поклониться Тому, хто все те створив з особливою премудрістю. Скажу ще більше: не лише велич і краса, але й сам вид створіння вказує на вседержителя Бога» [71]. Такої ж думки був і Афанасій Великий: «...Бог, знаючи неміч людей, творив задля них, і якщо б вони не змогли пізнати Бога в самих собі, то не залишилися б в невіданні про Творця, маючи перед очима справи Творіння» [8].

У період Середньовіччя богослови Католицької Церкви приділяли увагу соціальним питанням, у т. ч. й питанням відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою.

У праці «Соціальна доктрина Католицької Церкви» Патрік де Люб'є зазначає, що цей період у Західній і Центральній Європі характеризується впливом католицької традиції. Особливу роль відігравала філософія Аристотеля, якому віддавали перевагу середньовічні мислителі, коли мова йшла про розум. Водночас християнські ідеали спонукали богословів до більшої вимогливості щодо питань, які стосувалися сфер соціального буття [106].

Так, у праці ранньосередньовічного богослова Іоанна Скота Еріугени «Про поділ природи» автор розкриває відношення Бог–Світ–Людина [250, с. 62]. Автор трактував «природу» як повноту буття Бога і подавав її в чотирьох сферах: перша – «природа не створена, але творча»; друга – це природа «створена і творча»; третя – «природа створена і не творча»; четверта – це «природа нестворена і не творча» [98, с. 123; 81, с. 153-154]. З Бога все починається, стверджував Еріугена, і до Бога повертається.

У період Середньовіччя жив і творив святий Франциск Ассізький, який у Католицькій Церкві вважається покровителем екологів. Він прославляв родючу землю, всіх святих, і Божу владу, яка спрямовує діяльність людини і природи у відповідний до Божого замислу напрямок, поклавши в основу цієї діяльності гармонію. Ставлення святого Франциска до природи і людського життя стало поштовхом для нової епохи гуманізму і зацікавленості природою [51, с. 138-139].

Про те, що для віруючого християнина все створене ним у кінцевому підсумку належить Богу, писав один із найвидатніших католицьких теологів епохи Середньовіччя Тома Аквінський у своїй праці «Сума теології», де він підкреслював, що «лише Бог господар всіх речей» [211]. Тому людина не може бути власником, а є лише управлінцем, опікуном довірених їй матеріальних благ. Вона не має права розпоряджатися ними, виходячи з власних егоїстичних потреб. Навпаки, людина повинна ставитися до них із особливою відповідальністю.

Варто також вказати на роботи ще одного середньовічного теолога, католицького кардинала Миколи Кузанського, котрий визначає природу як нескінченну та гармонійно створену сукупність, де кожній речі, істоті

виділено своє місце Богом. Кожен елемент цієї сукупності є особливим «згортанням» нескінченного. Порушення ж у системі взаємодії людини з природою – це вияв того, що в якійсь ланці людина порушує гармонію у відносинах з Богом, і це порушення гармонії є злом [100, с. 134].

Із середини ХХ століття Католицька Церква, усвідомлюючи екологічні проблеми, у своїх документах почала спеціально звертати на них увагу. Серед цих документів варто відзначити наступні: енцикліку «*Mater et magistra*» («Мати і наставниця», 1961) папи Івана ХХІІІ [252], Душпастирську Конституцію ІІ Ватиканського собору «*Gaudium et spes*» («Радість і надія», 1965) [253], енцикліку «*Populorum progressio*» («Розвиток народів», 1967) папи Павла VI [254], апостольський лист «*Octogesima adveniens*» («Вісімдесятиріччя», 1971) папи Павла VI [255], рішення Римського синоду єпископів «*De iustitia in mundo*» («Правосуддя в світі», 1971) [263]. Їхній зміст щодо екологічної проблематики був таким: повноцінні гармонійні відносини між людством і природою можуть бути відновлені лише тоді, коли людина радикально переосмислить свої пріоритети щодо цінностей і почне діяти за принципом – «більше бути» замість «більше мати» [264]. У них також зазначалося, що захист довкілля у теперішніх умовах вимагає загальних зусиль народів та людства в цілому.

До питання відповідальності людини за природне довкілля постійно звертався папа Івана-Павла ІІ. Це простежуємо в таких його документах: енцикліках «*Redemptor hominis*» («Відкупитель людини», 1979) [248], «*Laborem exercens*» («Здійснюючи працю», 1981) [242], «*Sollicitudo rei socialis*» («Турбота про соціальні речі», 1987) [243], «*Centesimus annus*» («Сотий рік», 1991) [247], «*Veritatis splendor*» («Сяйво істини», 1993) [244], «*Evangelium vitae*» («Євангеліє Життя», 1995) [245], «*Fides et ratio*» («Віра і розум», 1998) [246], «*Ecclesia de eucharistia*» («Церква Святої Євхаристії», 2003) [256], Посланні з нагоди Всесвітнього дня миру (1999) [158], Апостольському листі «*Ecclesia in America*» («Церква в Америці», 1999) [57],

Так, Іван Павло II в Апостольському листі «*Ecclesia in America*» спеціально вказував на релігійну відповідальність людини за природне довкілля. Понтифік нагадував, що з віри в Бога Творця «...для кожного впливають конкретні обов'язки стосовно довкілля» [57, с. 76]. Окрім того, папа визначав безвідповідальне руйнування природи як один із найважчих гріхів і зараховував його до категорії соціальних гріхів, які кричать до неба [57, с. 77].

«Релігійного пошанування цілісності створіння» [85, с. 550] вимагає Катехизм Католицької Церкви, який розглядає питання екологічної відповідальності в контексті сьомої Заповіді Декалогу – “не вкради”! Відповідно, поведінка, яка шкодить довкіллю, живій та неживій природі, розцінюється як провина проти загального добра людства та образу Бога-Творця [85, с. 551].

Компендіум соціальної доктрини Церкви, укладений за ініціативою папи Івана Павла II та виданий у 2004 році Папською радою “Справедливість та мир”, містить систематичний огляд соціального вчення Церкви, в якому весь десятий розділ присвячений питанню охорони довкілля. Компендіум констатує, що турбота про природне довкілля є невід'ємною складовою частиною спільного та універсального обов'язку всього людства, а саме обов'язку «поважати спільне благо» [97, с. 287].

Відповідальність за довкілля розцінюється як невід'ємний елемент відповідальності за людину та за майбутні покоління, яким сучасники покликані передати незруйнований світ, прийнятий свого часу в спадщину від минулих поколінь [97, с. 288]. Всі блага землі, створені Богом, як спільна спадщина всього людства, необхідно, згідно з соціальною доктриною Католицької Церкви, розподіляти у дусі справедливості та солідарності [97, с. 295]. А подолати екологічні проблеми можна тільки об'єднаними зусиллями всіх разом та кожного зокрема, відповідно до вимог принципу субсидіарності [97, с. 289 – 291].

Питанням піклування про стан природного довкілля приділяв чимало уваги папа Бенедикт XVI, який в чисельних апостольських посланнях, проповідях, промовах та в своїй останній енцикліці „*Caritas in veritate*” (Любов

у правді) він вів мову про екологічні проблеми [157]. Висловлюючи занепокоєння сучасним станом планети, папа Бенедикт XVI пояснює катастрофічний стан довкілля, перш за все, внутрішнім станом окремої людини та якістю відносин людства до Бога. Саме спротив Божій волі та гріховність людини, на його думку, лежать в основі різноманітних суспільних проблем і є засадничими причинами руйнування природного довкілля [156].

Одним із основоположних акцентів соціально-екологічного вчення папи Бенедикта XVI є звернення уваги на тісний взаємозв'язок між збереженням створіння і збереженням миру між народами. У посланні до Всесвітнього дня миру (1 січня 2010 р.) «Якщо хочеш плекати мир – оберігай створіння» папа Бенедикта XVI констатував, що руйнування довкілля та відсутність рівноправного доступу до природних ресурсів веде до соціальних конфліктів [Там само]. Відповідно, для того, щоб побудувати світ, в якому панує мир, кожна людина має усвідомити і здійснити обов'язок “захищати природу та навколишнє середовище” [Там само]. Відповідно, етичне ставлення до природи стосується відносин з Богом, з одного боку, та соціальних відносин з іншого боку. Забезпечення права на гармонійне природне середовище є частиною встановлення справедливості у соціумі і частиною звільнення до гармонійних відносин з Богом.

Наступник Бенедикта XVI, папа Франциск I, у своїй першій енцикліці «Світло віри» («Lumen Fidei»), що побачила світ 5 липня 2013 р., зазначив: «...віра, об'являючи нам любов Бога Творця, заохочує цим нас до шанобливішого ставлення до природи, допомагає відчитувати в ній Ним записану «азбуку» та доглядати і зберігати довірене нам помешкання, допомагає знаходити шляхи розвитку, зумовлені не лише користю і наживою...» Віра також вчить нас вважати все створене даром, за який всі ми є боржниками; вчить нас шукати справедливі форми правління, визнавати, що влада походить від Бога для служіння спільному добру» [160].

Франциск I неодноразово у своїх промовах ставав на захист навколишнього середовища. Так, під час загальної аудієнції, що відбулася 5

червня 2013 р., він закликав «шанувати та оберігати створіння, бути уважними до кожної особи, протистояти культурі марнотратства та відходів, щоб поширювати культуру солідарності та зустрічі» [161].

18 червня 2015 року папа Франциск I опублікував один з найважливіших документів Католицької Церкви, присвяченим питанням екології та охорони навколишнього середовища, енцикліку «Laudato Si'» («Славен будь»). Не випадково назва цієї енцикліки походить від слів “Славен будь, о мій Господи” із “Пісні створінь” Франциска Ассізького, котрого, як уже говорилося, католики вважають покровителем екологів. У цій “Пісні...”, зокрема, говориться, що земля – наш спільний дім. Головним питанням енцикліки є наступне: який світ прагнемо передати тим, хто прийде після нас, нашим дітям? Це питання, наголошував Франциск I, стосується не лише навколишнього середовища. Воно змушує запитувати про сенс людського існування та цінності, зокрема, з якою метою ми прийшли у цей світ, для чого працюємо й боремося, навіщо ми потрібні на землі. Якщо ми не будемо ставити цих питань, наголошував папа, сумнівно, що наші екологічні турботи матимуть належні наслідки. Франциск I, говорячи про проблеми охорони навколишнього середовища, закликав до “екологічного навернення”, до того, щоб максимально в цьому плані консолідувати людей. Він вважає, що в людства ще є здатність співпрацювати, аби будувати наш спільний дім, а людська істота “здатна до позитивного втручання”, вона може вибирати добро та відроджуватися. Відповідно, “ще не все втрачено”. Людина ж має брати від земних дарів стільки, скільки їй потрібно для існування [251].

Не оминають тему екологічної відповідальності і соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ). Так, у «Зверненні єпископів УГКЦ до вірних та людей доброї волі про завдання християнства в сучасному суспільстві» турбота про довкілля визначається як «одна з найбільш шляхетних ділянок служіння» [200, с. 161]. «Суспільний дороговказ віруючого», який викладає підвалини сучасної соціальної доктрини УГКЦ і визначає її ставлення до найбільш насущних проблем

сьогодення, закликає «шанувати природні багатства Землі як Божий дар і розсудливо ними користуватися» [200, с. 261-262]. Моральна катехиза «Життя у Христі», яка розкриває вчення Церкви з окремих питань моралі, в розділі: “Відповідальність за Боже створіння” подає богословські та етичні основи екологічного обов’язку і вказує на його пріоритетні напрями здійснення в житті кожної людини, суспільства загалом, а також життєдіяльності держави та Церкви [60, с.163-175]. Формування відповідальності людини за Боже створіння, природу, трактується “як одне з основних завдань Церкви на початку ХХІ століття” [60, с. 174]. Моральна катехиза навчає, що одним із найбільш ефективних механізмів формування високої екологічної культури є добрий приклад, який спонукає до наслідування. В цьому сенсі, здійснюючи проекти, направлені на практичне збереження природного довкілля, Церква засвідчує власну віру в Бога Творця і Спасителя світу і мотивує до відповідної поведінки своїх вірних [60, с. 174].

Варто відзначити важливий для УГКЦ документ – Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», де п’ятий розділ присвячений людині і природному довкіллю – Божому створінню. У ньому зазначено, що “відповідальність за все творіння лежить на людині. Ця відповідальність виявляється на різних рівнях: в особистому щоденному житті, у використанні технічних засобів і різних технологій, у використанні природних ресурсів та джерел енергії. Довкілля не можна ні зводити до об’єкта маніпуляції та експлуатації, ні абсолютизувати й ставити понад гідність людської особи” [86, с. 294].

До питань інтерпретації Католицькою Церквою проблем екології зверталися сучасні як зарубіжні, так і українські автори.

Німецький теолог Георг Краус у своїй роботі «Підручник з вчення про Створення» (1997) пише, що особливими для Нового Завіту є слова апостола Павла про зв’язок долі усього створеного з долею людини. Усе створене бере участь у спасінні людства. Тому при досягненні людської досконалості воно повинне бути визволеним від своєї непостійності та перейти в стан вічного миру [238].

Німецький фахівець із соціальної етики та керівник Німецького інформаційного центру «Церква і навколишнє середовище» Маркус Фогт відзначає, що лише на основі християнської віри можливі позитивні зміни в сфері охорони природного довкілля. Він пише: «Віра в творіння значить, що людина не може шукати й знайти Бога поза світом, а тільки посеред нього» [220, с. 83]. Окрім того, М. Фогт звертає увагу на практичну діяльність Католицької Церкви. Вона через відповідну практику утверджує відповідальність людини за творіння, робить її достойною віри [221, с.77].

Про сталий розвиток, який зорієнтований на збереження довкілля, веде мову богослов–мораліст Карл Гользер. На його думку, спосіб життя людини повинен бути «сталим» (англійською – «sustainable») або «життєздатним у майбутньому». Такий спосіб життя передбачає не лише майбутню екологічну коректуру економічного зростання, а й розвиток, де враховуються як екологічні, так і соціальні і економічні аспекти [34, с. 137-138].

Єпископ Петер Генрічі дотримується думки, що відповідальне та правильне поведіння людини з часом позитивно впливає на благо природи навіть і тоді, коли людина працює менше. Відповідно, кожна праця людини має бути раціональною як для навколишнього середовища, так і для часу, який кожен повинен використовувати за призначенням [29, с. 177].

У праці «Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту» Міхаель Клаус Маєр-Абіх, посилаючись при цьому на екологічне вчення Католицької Церкви, вказує, що людина в природному середовищі не може керуватися тільки своїми власними інтересами. Вона мусить враховувати можливі наслідки своїх дій, те, як вони діють на існування інших. Адже все, що створене має стосунок до Бога як до Творця, є часткою його життя і покликане його прославляти [111, с. 144 – 145].

Видатний польський вчений-медик і педагог Юліан Александровіч наголошував на тому, що людина не завжди розумно використовує наукові досягнення. Часто це використання зводиться до того, щоб заволодіти примарними цінностями [239, с. 46-48].

Відомий богослов Юлій Синовець у своїй праці «На початку: окремі питання П'ятикнижжя» описує проблеми первородного гріха, який став причиною непорядку у створінні. Саме через це, на його думку, людина не може ставитися до створіння «з любов'ю та мудрістю». Вона керується егоїзмом та споживацькими інтересами [258, с. 62].

Питання екології в релігійному контексті розглядає С. Луцаж у праці «Головні гріхи та блаженства». На думку цього автора, Бог в особі Ісуса Христа не осуджує грішників, не погорджує ними. Навпаки, вважає він, саме гріх людини ніби провокує Його любов. Говорячи про проблеми екології, С. Луцаж дотримується думки, що задля збереження навколишнього середовища і налагодження відносин людини з природою є важливим, щоб кожен побачив у собі грішника. У християнстві це не трагедія, а початок дії Святого Духа, початок найбільшої мандрівки, яку Бог приготував для людини. Адже Він любить її, незважаючи ні на що [109, с. 4].

Єпископ Паоло Таркі вказує на біблійні метафори, які дозволяють краще зрозуміти екологічний вимір душпастирства. Зокрема, підкреслює необхідність правильного розуміння старозавітного терміну “*radah*”, яке зазвичай перекладають як домінувати. На його думку, правильніше було б перекладати як виконувати уряд “пастиря створіння” [207, с. 214].

Л. Сидоренко вказує на те, що людство має визначитися, який шлях воно обирає: бездумне виробництво непотрібних речей і вичерпання ресурсів чи бережливе ставлення до них з виробництвом необхідного для життя людини [195, с. 183].

Сучасні дослідники О. Піціль та Є. Біленький вважають, що сучасний стан природи ставить першочерговим завданням виховання екологічної свідомості і до цього процесу мають бути залучені як світські, так і релігійні соціальні інститути [167, с. 105].

На думку М. Назарука, створіння у своїй цілісності призначене всьому людству, суспільне покликання якого сповниться тоді, коли всі зможуть мати

доступ до матеріальних благ, з якими у них повинен виникнути вільний і відповідальний зв'язок [128, с. 190].

«...дотримання біблійських принципів дозволяє кожному ввійти в присутність духовної божественної атмосфери, що здійснює благодійний і задовольняючий вплив на особистість», – відзначає І. Лещук [104, с. 328].

У вирішенні екологічних проблем важливу роль мають відіграти відповідна екологічна освіта та виховання. На цьому наголошує низка дослідників. Так, М. Юрій у праці «Людина і світ» стверджує, що освіта – основна цінність, без якої неможливий подальший розвиток людства [236, с. 419]. М. Головатий вказує на те, що основною метою виховання є створення умов для повного розвитку і самореалізації автономної та водночас включеної у соціальну систему відповідальної і обов'язкової у своїх діях і вчинках особистості [32, с. 84].

А.Й. Капська, Н.С. Олексюк, С.М. Калаур, З.З. Фалинська звертають увагу, що саме в родині закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості, через неї передаються нащадкам духовні надбання, життєвий досвід, трудові навички, національний менталітет. Відповідно, дбайливе ставлення до природи має формуватися в родинному колі” [84, с. 158]. А Бригіта Байль у книзі «Дитина чемна і нечемна» дає практичні поради батькам, як вони можуть збудити у дітей любов до природи [10, с. 212].

Багато науковців звертало увагу на відповідальність людини за створіння. Так, польський філософ А. Кієпас говорить про традиційне розуміння відповідальності, яке зорієнтоване в основному на минуле. При цьому мало уваги надавалося тому, до чого може привести такий підхід [249, с. 97]. Професор Герхард Мертенс під відповідальністю розуміє етичне поняття розгляду людини як створіння, представлене самому собі, яке звичайно підпорядковане для розумного, самостійного і вільного розвитку свого життєвого світу і свого буття [117, с. 196-197]. А. Єрмоленко зауважує, що у німецькій та українській мовах слово «відповідальність» має два тісно пов'язані одне з одним значення. Це відповідальність «за» щось чи когось та

відповідальність «перед» кимось [83, с. 383]. Натомість С. Баранова переконує, що соціальна відповідальність визначає особистість з погляду виконання нею тих вимог, які висуває перед нею суспільство [12, с.36].

Особливу увагу привертають роботи, в яких досліджено взаємовідносини людини і природи, а також розвиток соціального вчення Католицької Церкви. Тут слід виділити праці «Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи» С.Р. Кияка [93]; «Філософія природи» А.В. Толстоухова, Ю.О. Мелкова, С.М. Ягодзньського та ін. [217]; «Екологічні виміри глобалізації» М.М. Кисельова, Т.В. Гардашука, К.Є. Зарубицького, В.Л. Деркача, Є.Д. Вишняка [91]; «Християнський вимір екологічних проблем» А. А. Герасимчука, І. К. Вітюка, В. В. Мельничука. У останній з названих робіт проводиться думка, що в умовах екологічної кризи необхідно об'єднати всі сили, незалежно від їх світоглядних засад, для вирішення (нейтралізації) сучасних екологічних проблем [30].

Варто відзначити напрацювання й керівника Бюро УГКЦ з питань екології Володимира Шеремету, який закликає до раціонального використання природного докілля. На його думку, кожен повинен усвідомити, що екологічне становище має змінитися на краще. Тому для збереження природи треба прикласти чималі зусилля, незважаючи на можливі суспільні нерозуміння, несприйняття чи опір. І тут важливу роль мали б відіграти такі чесноти, як мудрість, справедливість, поміркованість, мужність [228, с. 104].

Завдяки В. Шереметі в Україні побачили світ книги «Екологічне вчення Церкви: папа Іван Павло II на тему створіння та екології» (2006) [57] та «Відповідальність за створіння у вченні папи Венедикта XVI: Екологічне вчення Церкви» (2012) [26], у яких містяться офіційні документи пап, що вказують на позицію Католицької Церкви щодо суспільно-екологічних питань, розкриваються поняття відповідальності за природу, як невід'ємну складову християнської віри і життя, а також здійснення місії Католицької Церкви у час екологічної кризи.

Варто відзначити теоретичні праці представників УГКЦ, які пропонують нові підходи в осмисленні проблем охорони природи та поглибленні у цьому аспекті християнської відповідальності. Так, у квітні 2011 р. презентували в Івано-Франківську книгу «Екологічна хресна дорога», укладену капеланом Мальтійської Служби Допомоги о. Іваном Соханом [56]. Метою цієї праці є «поглиблення розуміння таїнства Хреста у світлі сучасних проблем довкілля і здійснення глибокого та цілісного навернення до Бога» [146].

Михайло Біланич та Олександр Бокотей, які представляють комісію з екології і мігрантів Конференції римсько-католицьких єпископів України, Комісію з екології Мукачівської греко-католицької єпархії уклали книгу «Бачити Боже творіння новими очима: молитовник-требник за збереження довкілля» (2011) [13]. У ній вони зібрали частину молитов, псалмів, біблійних та літургійних текстів, що стосуються відповідальності людини за створіння – природу. Ці тексти спрямовані на формування християнської екологічної свідомості, на діяльність щодо збереження довкілля.

Загалом можемо констатувати, що Католицька Церква розуміє свою відповідальність і трактує її як невід’ємну складову турботи про людину та її спасіння. Це розуміння знайшло вияв у низці документів Церкви, а також у працях католицьких теологів – як часів Античності, Середньовіччя, Раннього Модерну, так і Нових часів. Ключем до вирішення соціально-екологічних проблем, згідно з соціальною доктриною Католицької Церкви, є внутрішнє оновлення людини та її життя у відповідності до Божого Закону, що проявляється у відповідальній поведінці щодо інших людей та всього створеного Богом світу.

Здійснений огляд праць українських і зарубіжних дослідників, що стосуються проблем взаємовідносин людини з природою, свідчить про те, що в сучасній науковій літературі все ще немає окремої праці, присвяченої комплексній розробці проблеми соціально-екологічного вчення Католицизму і написаної з урахуванням різнопланових джерел.

1.2. Релігієзнавче осмислення екологічного навернення як засадничої категорії католицького суспільного вчення

Учасники II Ватиканського Собору наголошували, що чим «більшої могутності набуває людська влада, тим більшою стає особиста і колективна відповідальність людей, а кожна людська діяльність мусить відповідати Божому задуму і волі, істинному благові людства. ...Учительство неодноразово підкреслювало, що Католицька Церква в жодному разі не опирається прогресу» [85, с. 282]. Все, що спрямоване на ліквідацію негативних явищ, породжених антропогенною діяльністю людини в минулому, буде знаходити і знаходить підтримку Церкви, стверджується в матеріалах Собору. Однак важливо, щоб, ліквідуючи одні негаразди, ми не створювали інших проблем системі у навколишньому середовищі

На жаль, далеко не завжди враховувалися й враховуються вищенаведені настанови II Ватиканського собору. У суспільстві й далі діє переважно такий принцип: все те, що дано нам природою безкоштовно, потрібно як найбільше його використати у власних цілях. А це, закономірно, веде до екологічних проблем. Власне, всякі безлади та руйнації починаються саме з “розрухи в головах”. Але щоб подолати її, потрібно передусім змінити свою свідомість. А в контексті екологічної кризи – екологічну свідомість. У психологічній літературі знаходимо таке її трактування: вона, попри свою унікальність, не є винятково довільною, а “зумовлена зовнішніми щодо себе й незалежними від неї екологічними чинниками, суб’єктивно переломними крізь призму внутрішнього світу людини” [196, с. 49].

Українці в минулі часи обожнювали довкілля, вели екологічний спосіб життя. Вони лишили після себе квітучі сади, села, непоруйновані екосистеми, родючі поля, чисте повітря, воду. Не дбали виключно про фінансові та матеріальні прибутки і надприбутки, берегли свій духовний світ і жили у гармонії з природою, слідуючи заповітам предків (не шкодити довкіллю, не

ображати людину й тварину, розумно обмежувати свої потреби і плекати добро). Таких же принципів дотримувалися сотні років тому й інші народи.

Церква завжди була потужним джерелом суспільної етики, моралі, свідомості. Нині вона хоч, можливо, і в ще недостатній мірі, але все активніше прилучається до вирішення природоохоронних питань, чим робить велику послугу прикладній екології, сприяє поширенню екологічної освіти і свідомості. Більшість Церков стоять на сторожі моральних і етичних людських цінностей, стверджуючи екологічні закони, принципи, правила. З позиції Католицької Церкви, зловживання природою, її нещадна експлуатація, як і людини у тому числі, є не просто аморальними і відверто неетичними діями. Такі вчинки є гріховними гріха. Гріх – це не властивий і протиприродній для людини стан, який необхідно виправляти. Тому Церква навчає про необхідність навернення, а в контексті екологічних гріхів сучасного людства – про необхідність “екологічного навернення”.

Папа Франциск I зазначає: «Для віруючого світ є об’єктом споглядання не ззовні, але зсередини, розпізнаючи зв’язок, яким Отець поєднав усі істоти. Крім того, сприяючи зростанню особливих здібностей, даних Богом кожному віруючому, екологічне навернення сприятиме розвиткові його креативності й ентузіазму» [251].

Термін «навернення» (з грецької мови “метанойя”) – це зміна способу мислення, мовлення та поведінки кожного [136, с. 181]. Можна відзначити, що екологічне навернення – це зміна способу мислення та поведінки людини, її сприйняття природного довкілля як Божого створіння. У католицизмі метанойя – це перехід від стану гріха до стану благодаті, дружби з Богом, – перехід, який відбувається з Його ініціативи. У цьому процесі, більшою або меншою мірою, поступово змінюється мислення і позиція людини, залучається її воля. Таке навернення є водночас і виправданням людини, що звершується самим Богом, але завжди за участю людини. Воно здійснюється задля єдиного посередника між Богом і людьми, Спасителя всіх синів людських — Ісуса Христа. Від людини ж навернення вимагає, щоб вона була

відкрита, щоб могла отримати дар благодаті (обдарування) й повернути собі гідність Божої дитини. Вимагає готовності повернутися до життя у правді про себе, про свою моральну позицію, про свій вибір та свою поведінку. Тому кожен християнин повинен чинити це з огляду на вимоги Христа і Його Царства, або ж з огляду на Євангеліє, якому треба вірити, тобто трактувати як норму поведінки.

Католицька Церква свідомо того, що екологічне навернення і зміна стилю життя людини неможливі без попередньо сформованих свідомості та совісті. У цьому значенні формування екологічної відповідальності людини визначається одним із основних завдань Католицької Церкви на початку XXI ст. [60, с. 174]. Папа Венедикт XVI зазначав, що кожен є відповідальним за захист та збереження створіння. І наголошував на обов'язковому вихованні, що полягає у вмінні шанувати природу, орієнтуватися на те, «щоб плекати мир, на основі далекоглядних візій на особовому, сімейному, суспільному та політичних рівнях» [26, с. 24].

Під екологічною відповідальністю потрібно розуміти відповідальність людини за вчинки, які мають вплив на якісний стан її природного довкілля [86, с. 294]. Людина, що себе вважає християнином і вірує у Бога-Творця всесвіту та природи, що її оточує, у христоцентричність Божого творчого процесу і духовність світу Божого створіння, зобов'язана відповідально реалізувати завдання Божого уповноваженого та управителя у цьому світі. Компендіум соціальної доктрини Католицької Церкви зазначає, що відповідальність за все створіння лежить на людині, яка виявляється на різних рівнях: в особистому щоденному житті, у використанні технічних засобів, різних технологій, природних ресурсів та джерел енергії. Довкілля не можна ні зводити до об'єкта маніпуляції та експлуатації, ні абсолютизувати й ставити понад гідність людської особи [97, с. 285 - 287]. Папа Венедикт XVI у зверненні до нових послів при Святому Престолі наголосив на тому, що створіння є дорогоцінним даром Бога, який Творець через свою доброту зробив для людей і вони є

управителями, тому повинні нести всі наслідки цієї відповідальності [26, с. 96].

Сучасний богослов Карл Гользер вважає, що сприйняття відповідальності за створіння повинне починатися передусім у головах і серцях. Це вимагає нового відношення людини до Божого створіння, відходячи від інструментального сприйняття природи і переходячи до благоговійного подивування і вдячності Божому дару створіння, що триває до сьогодні (*creatio continua*). Відповідальність за створіння, довкілля та природу належить до найбільш важливих особистих обов'язків людини. Адже суттєва частина відповідальності за природу та довкілля реалізується вже на рівні особистого стилю життя [241].

Папа Франциск I під відповідальністю за землю Творця розуміє, що людина, наділена розумом, повинна поважати закони природи та делікатну рівновагу, що існує між істотами на землі [251].

Для Г. Йонаса важлива монологічна відповідальність, відповідальність «за» – за те, щоб людство існувало. Це особлива відповідальність і її моделлю є відповідальність людини за людину, що передбачає одностороннє, асиметричне відношення, архетипом якої є відповідальність батьків за дітей. На думку Х. Ленка, Г. Йонас розширює це поняття до всезагальної моральної відповідальності і називає її «буттєвою відповідальністю» чи відповідальністю за існування [103, с. 152]. Відповідальність саме у такому значенні, а не у «формально-беззмістовному», має екологічну спрямованість.

Професор Герхард Мертенс під відповідальністю розуміє етичне поняття розгляду людини як створіння, представлене самому собі, яке звичайно підпорядковане для розумного, самостійного і вільного розвитку свого життєвого світу і свого буття. Г. Мертенс зазначає, що людина бере на себе зобов'язання піклуватися про впорядкування дійсності. І якщо ця турбота стосується людини, відповідальність входить у сферу інтерактивної етики. Якщо ж розглядається доособисте біотичне чи абіотичне буття – йдеться про екологічну етику [117, с. 196-197].

Моральні цінності екологічної етики передбачають їх розповсюдження не лише на ближнього (як у традиційній етиці), а й на екосистему в цілому. Тобто визнається моральний статус природи та її внутрішня цінність, цінність природи самої по собі чи самої для себе, а не по відношенню до людини. Важливим аспектом у розумінні засад екологічної етики є необхідність зміни установки людини, як істоти, що протиставляє себе навколишньому середовищу, на усвідомлення включеності, єдності і взаємозалежності людини й природи.

Тобто людина повинна усвідомлювати, що природне довкілля надане їй як найважливіший дар Божий для розумного використання. Тому, екологічне питання неможливо розв'язати без критичної самооцінки та навернення особи «в стилі думання та поведінки» [158], яке суттєво залежить від виховання екологічних чеснот. Святий Іван Золотоустий навчає: «Якщо хочемо осягнути небесне царство, то замало звільнитися від гріха, але ще треба багато вправлятися і в чеснотах» [88, с. 335]. І. Лещук у цьому контексті відзначає: «...дотримання біблійських принципів дозволяє кожному увійти в присутність духовної божественної атмосфери, що здійснює благодійний і задовольняючий вплив на особистість». [104, с. 328].

Катехизм Католицької Церкви таким чином трактує людські чесноти: «...це міцні позиції, сталі схильності, постійне вдосконалення розуму й волі, які керують нашими вчинками, впорядковують наші пристрасті й спрямовують нашу поведінку згідно з розумом і вірою. Вони дають легкість, самовладання і радість, щоб вести морально добре життя. Чеснотлива людина – це така людина, яка добровільно чинить добро. Моральні чесноти набуваються зусиллями людини. Вони є плодами і паростками морально добрих вчинків. Вони схиляють усі сили людської особи до єднання з Божою любов'ю» [85, с. 428].

У християнстві “чеснота” трактується як властивість людини знаходитися в “живому зв'язку з Богом”, сприймати Його слова, перебувати “у послухові Його волі, у глибокому і постійному прагненні до Нього”. Саме

через такі діла людина стає праведною» [197, с. 895]. «...ніщо так не поширює славу про людину, як блиск чесноти, хоч би вона старалася всіма силами її укривати», – повчає Іван Золотоустий [210]. Моральна катехиза чесноту визначає як розвинутий завдаток, зреалізоване прагнення, а кінцем такого розвитку є досконалість, тобто досягнення обожествлення людини» [60, с. 44].

Отже, під чеснотами в християнстві розуміється внутрішнє переконання людини жити для Бога і у Бозі. Тобто її буття має бути спрямоване на повагу, піклування та правильне споживання природного довкілля – Божого створіння. Важливим у даному контексті є екологічний вимір чеснот, противних сімом головним гріхам.

Так, чеснота покори, в цьому сенсі, означає, що покірною людина стає тоді, коли усвідомлює велич Бога, пізнаючи створені речі (Пс. 19, 2). Людина повинна враховувати, що Бог створив її душу і тіло з нічого. Св. Августин Блаженний звертається до Бога: «Коли б я пізнав Тебе, то пізнав би й себе» [235, с. 380].

Панування над світом є для людини важливим завданням та відповідальністю, яка вимагає від її свободи послухності Творцеві: «Наповняйте землю і підпорядкуйте її собі» (Бут. 1, 28). Цей вислів зі Святого Письма показує, що як окремій людині, так і людському суспільству, належить справедливе самоврядування, особливу увагу якому приділяє душпастирська Конституція II Ватиканського Собору «*Gaudium et spes*». Це є самоврядування земних реальностей, яке означає, що «всі створені речі, в тому числі і суспільства, володіють власними законами і цінностями, які людині належить поступово пізнавати, використовувати і впорядковувати» [53]. Тому, пізнаючи свого Творця, людина не буде чинити шкоди навколишньому середовищу, але навпаки, з повагою та гідністю ставитися до створіння.

Екологічна релевантність чесноти щедрості полягає в тому, що через свою щедрість людина здобуває прощення гріхів. Щедрим називають того, хто люблячи Бога, хоче допомогти своєю власністю, своїм майном потребуєчому ближньому. Щедрий подібний до милосердного Бога. Святий Іван

Золотоустий говорить: «Чинячи милосердя, стаєте подібним до Бога, Отця Вашого, про якого говоримо, що є Милосердям» [235, с. 392].

Розуміючи, що екологічна криза – це велике лихо, яке можна і потрібно припиняти, людина, яка має великі матеріальні можливості, повинна зрозуміти, що саме зараз цей час, коли вона може допомогти усьому створінню, у т. ч. собі. Адже спонсорство, меценатство – це ті чинники, які б могли допомагати Церкві у збереженні навколишнього середовища. Та цей дар повинен бути зробленим з добрим наміром та щиро.

Люди, що притримуються чесноти чистоти – це ті, котрі ведуть праведне життя, схожі на святих Ангелів і надзвичайно приємні Богові [235, с. 396]. Непорочна людина є дуже милою Творцеві. Ісус Христос найбільше любив чисті душі. Він говорив: «Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога» (Мат. 5, 8). Кожен повинен пам'ятати, що чистота душі визначає екологічну свідомість людини. І тут важливу роль відіграє сім'я, у лоні якої людина вчиться бути особистістю та отримує початкові знання про любов і добро.

Інша чеснота, противна гріху заздрості, є доброзичливість. Доброзичливим називаємо того, хто з любові до Бога не обурюється, коли його кривдять [235, с. 387]. Доброзичливість не є чеснотою, якщо вона викликана страхом або бажанням особистої вигоди. Бог також доброзичливий та лагідний. Господь має владу, але не застосовує її проти тих, хто Його ображає. Він мириться з гріхами людей, терпляче чекає на їх навернення.

У «десяти скрижалях» союзу з Ізраїлем і в цілому Законі Бог дозволяє пізнавати себе як той, хто «є єдино добрим» [57, с. 51]; як той, хто, незважаючи на гріхи людини, продовжує залишатися «зразком» моральної діяльності, відповідно до свого заклику: «Святими ви мусите бути, бо я – святий, Господь Ваш» (Лев 19, 2); як той, хто залишається вірним в своїй любові до людини та дарує їй свій Закон (Вих. 19, 9 – 24 і 20, 18 – 21), щоби повернути їй первинну гармонію з Творцем і з усім створінням, і щоб ввести її у свою любов: «Я ходитиму поміж вас і буду вашим Богом, а ви будете моїм народом» (Лев 26, 12).

Саме чистотою свого серця людина може відчуті інше серце, любити і берегти природу. Вона повинна з любові навчитися робити «щось» для «когось», не очікуючи нічого для себе; усвідомлювати себе створеною істотою, яка глибоко інтегрована в природу, не може без неї обійтися і, співпрацюючи з Богом у справі творення, має відповідально та з любов'ю нею управляти. Доброзичливими станемо лише тоді, коли навчимося володіти собою, часто думаючи про вічну винагороду, що її нам дасть наш Бог–Творець, який нас створив і який нас любить! Блаженніший Любомир Гузар зазначав: «Любити себе – означає любити себе як творіння Боже. Господь Бог дав людині таланти, волю, розум і обставини життя. Усе це людина повинна прагнути зрозуміти і належно оцінити. Потрібно шанувати самого себе, усвідомлюючи наступне: "Бог мене настільки любить, що дав мені усі ці дари". І коли ми належно зрозуміємо свою власну ситуацію, то варто поглянути навколо себе і сказати: "Люди, що поруч зі мною, такі самі, як я, і вони також отримали таланти". Іншими словами, треба розуміти себе як створіння Боже – обдаровану і покликану до якогось завдання людину. Потім це розуміння перенести на ближніх. Лише тоді ми зрозуміємо те, що сказав Ісус Христос: «Люби ближнього як самого себе» [44].

Чеснота невибагливості в екологічному вимірі означає, що поміркованість у їжі підтримує наше здоров'я, зміцнює сили душі, прокладає шлях до багатьох добродішностей та до вічного спасіння [235, с. 394]. В. Шеремета відзначає, що чеснота поміркованості дозволяє володіти собою і завжди залишатися собою, тобто жити по-божому і ставитись по-божому до своїх ближніх і всього створеного Богом світу. Поміркованість – це не обмеження свободи людини, але інструмент для її здійснення і збереження її передумов і саме вона допомагає визволитись із неволі гріха у формі різних непорядкованих схильностей і спричинитись до універсального визволення всього Божого створіння – природи від згубних наслідків гріха; відновлення Божого порядку і гармонійних стосунків з нашим Творцем та Спасителем [232].

Катехизм Католицької Церкви навчає: «Поміркованість є моральною чеснотою, яка стримує потяг до задоволень і забезпечує рівновагу у використанні створених благ. Вона забезпечує панування волі над інстинктами і не дозволяє пристрастям переступати межі людської гідності. Поміркована особа скеровує до добра свої чуттєві бажання і слухається здорового голосу розсудливості...» [85, с. 429]. Людина швидше досягає поміркованості, коли ретельно розмірковує над правдами нашої релігії, коли усвідомлює своє призначення на землі, що дав її Бог–Творець. І щоб не прагнути ласо їжі тілесної, потрібно полюбити духовну їжу. Ісус Христос говорить: «Чоловік житиме не самим хлібом, а кожним словом, що виходить з уст Божих» (Мат. 4, 4). Тому, кожен повинен знайти в собі сили, щоб бути поміркованим задля себе самого і не нищити екологію душі та тіла свого.

Екологічне значення чесноти лагідності полягає у такій моральній якості, як чутливість у стосунках і доброті в поведінці до свого Творця та усього Ним сотвореного. Ця чеснота базується на любові, терпінні й милосерді [197, с. 386]. Лагідність виходить із глибини люблячого серця. Ісус Христос промовляє: «Навчіться від Мене, бо Я лагідний і сумирний серцем» (Мт. 11, 29). Той, хто покірний Богу, – лагідний до людей (Сир. 4, 8). Лагідність – це плід Духа й ознака присутності вищої Премудрості (Як. 3, 13, 17). Адже, коли людина завдяки праці своїх рук, силі свого духу, чистоти серця, відкриває таємниці природи та правильно порядкує у світі, вона в такий спосіб представляє велич та показує близькість свого Творця, ставлячись до створіння з любов'ю та мудрістю.

Така чеснота як старанність є протиположною гріху лінивства. Старанність – це завзята та уважна праця людини. Бог доручив людині доглядати та володіти своїм творінням (Бут. 1, 28; 2, 15). Вона повинна усвідомити своє завдання щодо турботливого ставлення до навколишнього середовища, берегти його, піклуватися про нього, вдосконалювати, тому що це є творчий задум Бога [230, с. 49].

Старанними ми будемо тоді, коли, передусім, візьмемо до уваги загальне благо, а не рентабельність чи окремі переваги. Постійний розвиток у суспільстві вимагає, щоб всі «поставили себе на службу людей, щоб допомогти їм зрозуміти весь спектр цієї вагомої проблеми і переконати їх щодо невідкладної спільної діяльності» [254].

Бог любить своє створіння, бо воно досконале. Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха» повчає: «Бог, за Своїм задумом, діє у світі, підтримує світ у існуванні і провадить його до звершення. Це Боже діяння називаємо Божим Промислом (Провидінням). Боже Провидіння полягає в благодатному «передбаченні» та «предвічній раді» Отця, Сина і Святого Духа; воно є волею Бога про світ і визначає звершення світу: «Ти Твоєю владою держиш створіння і Твоїм Промислом будуєш світ». Це значить, що й у світі, і в нашому житті нема випадковостей чи другорядностей» [86, с. 50]. Він не дозволить повністю знищити свою працю.

Аналізуючи католицьке бачення чеснот через призму екології, можемо констатувати, що, попри різноманітне значення поняття «чеснота», її можна розуміти як життя людини з Богом та у Бозі. Виділяють чесноти, противні сімом головним гріхам, такі як: покора, щедрість, чистота, доброзичливість, невибагливість, лагідність, старанність. Кожен християнин, згідно вчення Церкви, покликаний втілювати цінності Божого благовістя у своєму житті. А через зміну свого способу мислення та поведінки, тобто екологічного навернення, має нести відповідальність за природне довкілля – Боже створіння.

Висновки до першого розділу

Узагальнюючи специфіку соціально-екологічне вчення католицизму в його джерелознавчому вираженні та історіософській об'єктивації, необхідно констатувати, що, попри наявність широкого корпусу джерел, між дослідниками немає спільного погляду щодо генези та структурно-функціональної природи та соціально-екологічного вчення католицизму. По

різному оцінюють науковці і його аксіологічний потенціал. Це обумовлено передусім тим, що кожен дослідник виходив з певних методологічних уподобань, які не завжди враховували досягнення західної богословської думки, а також ігноруючи важливий принцип релігієзнавчого дослідження – позаконфесійності.

Між тим об'єктивна релігієзнавча рефлексія джерел, а відтак і провідних ідей екологічного вчення Католицької Церкви наводить нас на такі висновки.

Соціально-екологічне вчення католицизму базується на Біблії як Святому Письмі та постановах Вселенських соборів, Папських енцикліках, посланнях, деретах тощо, що, по суті, складають, Святе Передання Католицької Церкви. Традиція Святого Передання бере свій початок від часів «Мужів апостольських», християнських апологетів і Отців Церкви. Можна стверджувати, що саме вони заклали фундамент богословського осмислення екологічних проблем, навчаючи у своїх творах любити та цінувати світ, як творіння Боже, «порати» землю (тотбо облагороджувати), не засуджуючи. Вони, однак, не схвалювали надмірної прив'язаності до нього, а також застерігали від споживацького ставлення до всього того, що, за словами Біблії, «покладнено людині до ніг».

Католицька Церква, формуючи свою загальну віроповчальну доктрину, постійно звертала увагу на її морально-етичну та екологічну складову. Важливим у формуванні відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою був період Середньовіччя. Тієї доби для пізнання Бога служило як природне богослов'я, так і богослов'я Одкровення. Вважалося, що кожна людина може досягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Істина Одкровення була явлена Богом через Ісуса Христа і пророків, а передавалася через Писання і Переказ (Передання), що свято й непорушно зберігає Церква. Найважливішими постатями, які розробляли на теоретичному рівні екологічне богослов'я, були святий Франциск Ассізький, Тома Аквінський, Микола Кузанський та ін.

Починаючи із середини ХХ ст. Католицька Церква активно висловлює своє ставлення до питань, що відіграють важливу роль в контексті сучасної екологічної кризи. Тому нею було видано низку документів, у яких висвітлювалися питання взаємодії людини з природою як Божим створінням, увиразнювалися конроверзи наукового прогресу та його впливу на довкілля.

Праці українських і зарубіжних вчених, присвячені екологічній проблематиці, в тому числі в її релігієзнавчій, богословській та філософській інтепретації засвідчили не лише актуальність цієї проблематики, а й її доволі слабку наукову розробку. Прикметно, що більшість дослідників наголошували, що в умовах екологічної кризи, в якій опинилося сучасне людство, необхідно об'єднати всі зусилля, незалежно від їх світоглядних засад, конфесійної приналежності, етнічної чи національної ідентичності заради вирішення (або ж, принаймні, мінімізації) сучасних екологічних проблем.

Огляд офіційних документів Католицької Церкви, а також напрацьованого століттями наративу, який увиразнює специфіку католицького соціально-екологічного вчення, засвідчує високе усвідомлення та відповідальність її найвищого духовного проводу за збереження довкілля.

РОЗДІЛ 2

КАТОЛИЦЬКА ЕКЛЕЗИАЛЬНО-БОГОСЛОВСЬКА ПАРАДИГМА ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ ТА ЇЇ РЕЛІГІЄЗНАВЧА РЕФЛЕКСІЯ

2.1. Генезис і фундаментальні положення та принципи соціально-екологічного вчення католицизму

У Католицькій Церкві богословська думка, тримаючись міцно фундаментальних основ, постійно еволюціонує, змінюється, нарощуючи у такий спосіб свій не лише когнітивний, а й морально-етичний та ціннісний потенціали. Останнім часом, як уже говорилося, вона звертає чималу увагу на проблеми екології, яка стала науковою дисципліною. «Oikos» – з грецької – «дім, житло», «logos» – «слово» [119, с. 53 - 54]. Звідси – «екологія» – «слово про дім». Традиційно вважається, що екологія є складовою частиною біології. Відомий американський еколог Юджін Одум дав, на його думку, найбільш коротке і найменш чітке визначення екології – «біологія навколишнього середовища» [126, с.38]. О.І. Салтовський визначає екологію як науку про найбільш загальні закони та закономірності взаємодії живих організмів та їх стійких сукупностей з оточуючим їх природним середовищем [181, с. 16].

Екологія набула принципово нового змісту з часу проголошення у 1969 році тодішнім Генеральним секретарем Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) У. Таном доповіді, в якій вперше пов'язані між собою явища демографічної лавини, вичерпності природних ресурсів і забруднення довкілля кваліфікувалися як насування глобальної екологічної катастрофи [52, с.38].

Зберегти ж планету придатною для життя людей можна лише в тому випадку, коли кожний житель планети зрозуміє просту істину, що ставлення

до природи не вимірюється лише глобальними, а й індивідуальними масштабами.

На думку папи Франциска I, все тісно пов'язано, і проблеми сьогодення вимагають такого бачення, яке б допомагало враховувати всі аспекти глобальної кризи. Тому він веде мову про “інтегральну екологію”, тобто екологію, яка враховує людський та соціальний виміри [251].

Автори колективної монографії «Християнський вимір екологічних проблем» зазначають: «Вплив людини на довкілля нині набув глобального характеру. І якщо людина, з одного боку, безперервно розширює сферу свого впливу на природу, змушуючи її служити своїм цілям то, з іншого – кожна нова «перемога» над нею вимагає все більше і більше співвідносити свої дії з законами природного середовища» [30, с. 6].

На сьогодні можна констатувати, що людина опанувала подвійну роль на Землі: як творця та як руйнівника. Про це свідчить слова святого Івана Богослова з книги «Одкровення» (Апокаліпсис) де він ставить питання: чи людина вінець творіння, чи руйнівник, котрий неминуче приведе Землю до катастрофи. Свого часу Аристотель вказував на обмеженість інтелектуальної сили, яка не опирається на мораль: «Природа дала людині в руки зброю інтелектуальну і моральну (силу), але вона може користуватися цією зброєю і в зворотний бік, тому людина без моральних засад виявляється істотою нечестивою і дикою» [6, с. 288].

Для забезпечення свого існування людина одвічно прагнула підкорити природу, тобто здобути владу над нею. Тривалий час над екологічними наслідками своєї діяльності людина не замислювалась. Однак на сучасному етапі розвитку цивілізації виникає необхідність переоцінки етичних основ. Екологічна освіта та моральне виховання повинні підготувати людину до розуміння вичерпності природних ресурсів, а значить до усвідомлення того, що підпорядкування сил природи не може для людини залишитись безкарним, якщо воно буде здійснюватися непродумано. Екологи зазначають: «Втрата поваги до творінь, перетворення всіх нелюдських творінь на стан, цінність

сутності яких сприймається як цінність засобу, що має служити людині, вела до масового знецінення навколишнього середовища» [209, с. 98].

Папа Іван Павло II визначає екологічну кризу як моральну проблему, яку можна вирішити тільки у солідарній реалізації відповідальності людини [57, с. 37]. Відповідальність за природне довкілля має проявлятися у нашій повсякденній поведінці, наслідки від якої були би гідними не лише перед нашою совістю, суспільством, але й перед Богом. Його думку поділяє американський політик А. Гор: «Чим глибше я шукаю корені глобальної кризи довкілля, то більше переконуюсь, що це є зворотний прояв внутрішньої кризи, тобто... духовної» [36, с. 262].

Це й підтверджує М. Кисельов, слушно зауважуючи, що дедалі більше екологічну кризу в сучасній літературі тлумачать як кризу духовну (світоглядну та філософсько-ідеологічну), і, відповідно, необхідним є формування нового ставлення до природи та адекватних моральних людських якостей [90, с. 167].

Однією із основоположних моральних ознак екологічної проблеми є брак поваги до життя та його Творця, що проявляється в більшості випадків у забрудненні навколишнього середовища [57, с. 38] та виснаженні природних ресурсів. Іншим моральним чинником екологічної кризи є непродуманий розвиток науки та техніки, що спрямований тільки на підпорядкування природи та бажання нею володіти, не думаючи про захист довкілля. Людина не хоче усвідомити, що вона є створеною істотою і все що є навколо неї – це також створіння, яке Бог дав людині для відповідального управління. Нажаль, людина бачить і сприймає себе абсолютним власником всього, що вона посідає. Тому людина поводить з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї так і для інших.

Натомість, як правильно підмітив у своїй науковій праці «Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту» Міхаель Клаус Маєр-Абіх, посилаючись при цьому на екологічне вчення Церкви: «Людина в природі не

може керуватися тільки своїми власними інтересами, а мусить враховувати можливі наслідки своїх дій на умови існування іншого життя. Передусім це стосується створених разом з людиною створінь, які мають незалежно від їхньої споживчої вартості ще й свою власну цінність саме в тому, що вони мають стосунок до Бога як до Творця, є часткою його життя і покликані його прославляти...» [111, с. 144 – 145].

Поглиблення екологічної кризи полягає і в тому, що людина не усвідомлює або ігнорує екологічні проблеми суспільства. Навіть там, де бракує усвідомлення щодо проблем навколишнього середовища, короткострокові економічні інтереси окремих людей, груп чи держав нерідко заважають прийняттю зобов'язуючих постанов та інших засобів для захисту довкілля [60, с. 164].

На реальність екологічної катастрофи звертав увагу філософ М.К. Мамардашвілі: “Така катастрофа, – писав він, – може відбутися до атомної ... тому, що культура не сукупність... готових цінностей і продуктів, які лише чекають споживання або усвідомлення. Це здатність і зусилля людини бути... У протилежному випадку із будь яких висот можна впасти. Це очевидно в сьогоденній антропологічній катастрофі...» [113, с. 189].

Сучасні дослідники О. Піціль та Є. Біленький проводять думку про прямо пропорційну залежність духовності людини від сакралізації суспільства, вважаючи Церкву соціальним інститутом, який здатний забезпечити «людський» вимір науково-технічного і соціального прогресу». На їхню думку, матеріальні потреби людини також залежать від міри сформованості її морально-етичних цінностей. Сучасний стан природи ставить першочерговим завданням виховання екологічної свідомості. І до цього процесу мають бути залучені світські й релігійні соціальні інститути, включаючи Церкву [167, с. 104-105].

В. Шеремета приділяє окрему увагу спільній декларації Католицької єпископської конференції та Євангельської Церкви Німеччини, де в комплексному аналізі причин екологічної кризи особлива увага акцентується на світоглядних, соціально–психологічних та моральних причинах. У документі

наголошується, що причини екологічної кризи необхідно шукати передусім у світоглядному дефіциті чи у відсутності фундаментальних настанов і що першопричиною є не незнання, а швидше втеча від відповідальності та небажання приймати відповідальні рішення, які пов'язані з певними змінами у звичному стилі життя чи вимогою обмежень і зречень. Зокрема, в цьому документі вказані такі світоглядні причини екологічної кризи:

1) непомірований погляд на природу, відповідно до якого, вона зводиться лише до рівня об'єкту, який необхідно підпорядковувати, експлуатувати та використовувати;

2) неправильне розуміння та використання техніки, що спричиняє втручання у природу без думки про наслідки;

3) вороже ставлення до техніки, коли не береться до уваги те, що сьогодні без новітніх досягнень техніки практично неможливо вирішити екологічне питання;

4) віра у прогрес, що виражається у безмежній довірі до можливостей вирішення будь-яких проблем, на основі якої екологічні цінності часто приносяться в жертву в ім'я зростання промисловості чи сільського господарства;

5) етичний релятивізм, на основі якого втрачається чутливість до цінностей природи, зникає відчуття благоговіння до всіх істот та відчувається брак уваги до екологічних проблем [228, с. 100].

До соціально–психологічних та моральних причин екологічної кризи варто також віднести наступні:

1) колективна втеча від усвідомлення актуальності екологічної кризи. Ця втеча полягає у легковажності, ігноруванні та небажанні усвідомити ці проблеми;

2) небажання відмовитися від злих звичок, стандартів та зручностей, а також орієнтація на споживання та досягнення максимального задоволення;

3) інертність та лінивість, що не залишають місця готовності вчитися, міняти свій стиль життя і себе загалом, збирати необхідну інформацію. Це сприяє вибору шляху «меншого спротиву» чи «плавання за течією»;

4) споживацький менталітет, який полягає у бажанні «мати» (і то якомога більше) замість того, щоб «бути» [228, с. 101].

Часто, людина забуває, що усе створене Богом і вона призначена «порати і доглядати» (Бут. 2, 15), що означає не нищити і нераціонально використовувати, а піклуватися про збереження та вдосконалення створіння, і тісно співпрацювати з Творцем задля реалізації Його творчого задуму. Так, у енцикліці «Славен будь» («Laudato Si») папа Франциск I зазначає, що «порати» означає вирощувати рослини, орати або обробляти, а «доглядати» означає дбати, захищати, наглядати і зберігати», і наголосив про взаємну відповідальність між людьми та природою [251].

«Підпорядкування» та «панування світом» (Бут. 1, 28) необхідно сприймати в буквальному значенні, але слід розуміти як відповідальність за усе створене Богом. В.Ю. Даренський зазначає, що «володарювання над твар'ю, до якого покликана людина, означає її любляче використання, завдяки якому твар стає частиною людського, духовного осмисленого буття» [217, с. 84]. Значення терміну «панування» потрібно розуміти, в контексті того, що людина створена на «образ та подобу» Божу (Бут. 1, 26 і далі). З цього випливає, що людина має панувати в природі у Божий спосіб, її дії мають відповідати «образу Божому»: панувати у повноті любові, милосердя, бути відповідальною за усе Боже створіння, беручи до уваги встановлений тут порядок, гармонію та цілеспрямованість [230, с. 49]. На думку М.М. Назарука, створіння у своїй цілісності призначене всьому людству, суспільне покликання якого сповниться тоді, коли всі зможуть мати доступ до матеріальних благ, з якими у них повинен виникнути вільний і відповідальний зв'язок [128, с. 190].

В основі християнської відповідальності за створіння лежить любов, яка у своїй повноті є найвищим, найсильнішим та найяскравішим почуттям. Через заповіді Бога людина отримала настанову любити. Оскільки у християнстві Бог вважається творцем світу, то почуття любові, яке становить основу ставлення до Бога, передбачає й любов до всього творіння. Тобто любов до всього створеного

закладена у основі християнського віровчення. П. Флоренський писав: «Тільки християнство породило небачену раніше закоханість у створіння й нанесло серцю рану закоханої жалості по всьому суццюму. Почуття природи – якщо розуміти під ним відношення до самого створіння, а не до його форм, якщо бачити в ньому щось більше, ніж зовнішнє, суб'єктивно-естетичне милування "красами природи", – це почуття цілком християнське й поза християнством рішуче немислиме, тому що воно припускає почуття реальності створіння» [218, с. 288].

Богословська підстава відповідальності за творіння полягає в тому, що творіння і спасіння не можна відривати один від одного. В. Курашов влучно помітив, що без залучення релігійного світогляду екологічний заклик до збереження природи та життя на Землі не може знайти переконливого виправдання у науковому знанні. «Так, якщо тіло людини розпадається у кінцевому підсумку на молекули та атоми чи з них «збирається» у результаті біосинтезу, то чи може бути виправданою турбота людини про майбутні покоління.., оскільки у наш час вони ще не люди та навіть не найпростіші живі клітини, а всього-на-всього бездушні та неживі окремі клітини? З науково-раціоналістичної точки зору така турбота не може віднайти етичного підґрунтя» [101, с. 30]. Необхідність збереження сприятливих умов для людини на Землі у католицизмі поєднується з догматом – людське життя та сприятливе природне середовище є результатом предвічного промислу та волі Творця. Звідси виводиться етичний імператив, що позбавляє людину права безкарно розпоряджатись своїм життям та життям інших людей ні у теперішньому, ні в майбутньому [101, с. 32].

Величезні технічні досягнення, якими відзначилися останні десятиліття, якщо вони не відповідають етичним вимогам, зовсім не сприяють добробуту людини, а приносять шкоду.

Книга Мудрості каже: «Справді, дурні з природи всі ті люди, які не пізнали Бога, які через видимі блага не змогли пізнати Суцього і, розважаючи над творами, не дійшли до пізнання Майстра... Бо з величі та краси створінь

через уподібнення можна дійти до пізнання Творця їх» (Муд. 13, 1 – 5). Іншими словами, нам треба розумно читати книгу природи, щоб вміти її шанувати, пізнати через неї за допомогою Божого слова нашу високу гідність і високу нашу ціль життя, якою є сам Бог, котрий для себе нас створив.

Сьогодні в християнській літературі, аналізуючи причини виникнення екологічних проблем, науковці та теологи намагаються розглядати їх не лише виключно в теологічній площині, але й спираючись на результати наукових досліджень. «Опираючись на припущення, яке виявилось хибним, – зазначається в Компендіумі соціальної доктрини Церкви, – стосовно того, що кількість енергії та ресурсів невичерпна, що їх можна швидко відновити, а отже легко усунути негативні наслідки експлуатації природного порядку, поширилася редукціоністська концепція, яка розглядає світ через призму механістичних термінів, а розвиток через призму споживацьких. Перевага надається тому, щоб «робити» і «мати», а не «бути», і це приводить до глибоких форм відчуження людини» [97, с. 285].

Лише з допомогою науки не розв'яжемо проблем, створених людськими нерозумними діями, самолюбством і безвідповідальністю. Оскільки це морально-етичні проблеми, то і відповідь нам може дати Божа наука та вчення церкви. Хворобу неможливо вилікувати приймаючи ліки, які знімають симптоми захворювання. Також не можна здолати екологічну кризу, тільки усуваючи її згубні наслідки. Натомість необхідно усувати її внутрішні причини, основоположною з яких є, згідно навчання Католицької Церкви, криза людської віри, її духовності та моральності.

2.2. Морально-богословський зміст екологічного гріха та його соціально-філософська інтерпретація в релігієзнавстві

Християнська концепція творіння передбачає позитивне ставлення до втручання людини в природу, яка включає в себе й інші живі істоти, але водночас рішуче вимагає відповідальності за свої вчинки. Людина має бути «садівником» у природі. Адже природа, наголошують християнські

богослови, не священна чи божественна дійсність, на яку людина не може впливати. Природа є даром Творця спільноті людей, який Він довірив їхній відповідальності і розумному використанню. Тому людина не чинить протизаконно, коли з повагою до порядку, краси та корисності окремих живих істот і їх ролі в екосистемі, змінює деякі їх характеристики та якості. Втручання людини стає злочинним, якщо воно завдає шкоди живим істотам, природному середовищу.

На жаль, ми стали свідками цього пророкованого лиха, але висновки зробили малі і невтішні, адже, попри плоди Чорнобиля, земля страждає від масового знущання людей, які і далі безпощадно її експлуатують, виснажують природні ресурси, забруднюють повітря, отруюють річки та озера. Книга Буття передає слова Творця: «...Будьте плідні й множтеся і наповняйте землю...» (Бут. 1, 28). Однак людина, виявивши перший непослух Богу ще в Раю, неправильно сприйняла цю настанову. Їй було визначено стати творчим працівником в Божому Саду – винограднику, відповідальним управителем землі, даної Богом годувальниці (Бут. 2, 8 – 15). Та людина стала руйнівником природи, за що і суворо карається сьогодні людство. Адам і Єва з'їли у раю заборонений плід, і «заразили» вірусом гріха духовну і тілесну природу своєї особистості, повставши цим проти Бога та проти Його творіння.

Гармонія, у якій вони жили і яка була встановлена завдяки первородній праведності, зруйнована; зруйноване і панування духовних властивостей душі над тілом (Бут. 3, 7); єдність чоловіка й жінки зазнає кризи (Бут. 3, 11 – 13); їхні стосунки відтепер позначатимуться пристрасстю і жадобою панування (Бут. 3, 16). Гармонія зі створеним світом розірвана: все видиме створіння стало для людини чужим і ворожим (Бут. 3, 17,19). Людина спричинилася до того, що створіння було «підпорядковане суєті» [85, с. 102]. Гріх призвів до конфлікту між людиною та природою [251]

Щодо наслідків первородного гріха існують різні думки богословів, які можна поділити на три групи:

- 1) гріх фізично зіпсував природу позалюдського світу;

2) вплив гріха на світ слід розуміти у моральному змісті, тобто, що людина змінилася і стала винищувачем і тираном;

3) світ потрапив у зіпсуття у фізичному сенсі, проте тільки у дочасності, тобто після гріха світ опинився неначе у гірших умовах [258, с. 62].

Але незаперечним є факт, що гріх знищив гармонію між людиною і матеріальним світом, а також торкнувся і усіх створінь [203, с. 61]. У Душпастирській Конституції II Ватиканського Собору «*Gaudium et spes*» про гріх людини сказано: «Те, що відкриває нам Боже Об'явлення, підтверджується нашим власним досвідом. Бо людина, коли загляне у глибину свого серця, також помічає, що вона схильна до зла, і занурена у численні нещастя, які не можуть походити від її Творця, що є добрим. Людина, часто відмовляючись визнати Бога своїм початком, руйнує належний стосунок своєї остаточної мети й одночасно розкриває всю гармонію і стосовно себе самої, і щодо інших людей і всіх створених речей» [53, с. 168]. Це підтверджується і Катехизмом Католицької Церкви: «Дійсність гріха, передовсім первородного, стає ясною тільки у світлі Божого Об'явлення. Без пізнання, яке Об'явлення дає нам про Бога, не можна ясно пізнати гріх, і тоді з'являється спокуса пояснити його лише як ваду розвитку, як психічну слабкість, помилку, необхідний наслідок недосконалого суспільного ладу і т. п. Лише через пізнання Божого задуму щодо людини можна зрозуміти, що гріх – це надуживання свободою, яку Бог дав творінням, щоб вони могли любити Його й одне одного» [85, с. 99]. Адам і Єва – це свого роду перші руйнівники, що потягнулися до заборонених знань, перші – що побажали «стати як боги» і перші екозлочинці, яких загрозово було залишати у раю. З того часу про зв'язок духовного стану душі – екології душі – зі станом екології природи стало відомо багатьом, але, нажаль, не всім. Бездуховність заразила велику частину людства, яке утратило правильні поняття про Бога і втратило релігійний контакт зі своїм Творцем. Бо екологічні злочинці – це не ті люди, які не мають освіти чи розуму. Це передусім духовно сліпі особи, що замкнулися в собі, втративши релігійність і відповідальність перед Богом.

Згідно з богословськими теоріями та церковним вченням, саме первородний гріх наших прародичів зумовив непорядок у створінні; саме через це, людина не може ставитися до створіння «з любов'ю та мудрістю», а лише з егоїзмом та споживацькими інтересами [60, с. 168].

Моральне богослов'я гріхом визначає збочення-відхилення [123, с. 102-103]. Це здійснення зла, його конкретне втілення. Під дією гріха змінилася сама людська природа. Вона стала підвладна смерті, хворобам і порокам. Себелюбство, лицемірство, жорстокість, неправда й інші пороки стали настільки звичними для людей, що вони перестали зауважувати на них, або помічати лише в інших, чи виправдовувати будь-який порок, якщо це стосується їхніх особистих інтересів. «Одна з найбільших проблем нашого часу: повернутися до такого виду розвитку, що знає, як поважати творіння», – сказав папа Франциск І. «Коли я дивлюся на Америку, також і мою Вітчизну (Південну Америку), – говорив він, – стільки багато лісів, що стали землею... яка вже не спроможна давати життя. Експлуатація Землі і перешкоджання їй давати нам те, що вона має в собі – це наш гріх» [162].

Існує тісний взаємозв'язок між стосунками людини з Богом та її поведінкою щодо створіння. “Якщо людина не живе в мирі з Богом то і сама земля не може мати миру” [60, с. 14], тобто наслідком віддалення людини від Бога та діяльності проти його волі є деградація самої людини та деструкція її навколишнього середовища. Заперечуючи Бога, людина позбавляє себе правдивого розуміння дійсності, світу, який нас оточує та свого божественного покликання у цьому світі, включно із завданням відповідального ставлення до природного довкілля.

Своєю екологічно шкідливою поведінкою людина руйнує тіло організму Божого створіння, невід'ємним елементом якого вона є сама. Тому людина грішить не лише проти створіння, але й проти самої себе та Бога.

Учительський уряд Католицької Церкви, усвідомлюючи свою природоохоронну місію, значимість екологічних проблем сучасності та їх загрози для майбутнього людства, визначає безвідповідальну поведінку

людини з негативними наслідками для природи, як один з найважчих гріхів [230, с. 49]. Мова йде про екологічний гріх, який полягає в безвідповідальній поведінці людини відносно Бога-Творця у поведінці щодо природи [60, с. 168]. Цей гріх є особливо важким, оскільки мова йде не лише про пошкодження природного довкілля, але рівночасно також і про реальні загрози для здоров'я та життя сучасного суспільства й майбутніх поколінь.

Тому папа Іван Павло II включає гріх бездумного руйнування природи до переліку «соціальних гріхів, які кричать до неба» [57, с. 77], ставлячи його в один ряд з навмисним вбивством людини та іншими найважчими соціальними злочинами. Адже забруднення та руйнування довкілля приводить до втрати здоров'я та життя багатьох мільйонів людей, руйнування суспільного добробуту цілих держав.

Згідно з християнським вченням, Бог створив нас для безкінечного щастя. Тепер, живучи, тут, на землі, складаємо своєрідний іспит на те, чи ми дійсно Божі діти і чи хочемо в жити в Бозі вже тут і зараз задля того, щоб перебувати у спільноті любові Пресвятої Трійці у вічності. Жити у Бозі в світі означає дотримуватись його спасаючих законів та сповняти Його святу волю, творячи добро та уникаючи зло. Бог доручив людині світ, бо любить нас. Гріх же – зрада любові. Гріх – кожна думка, слово чи дія, котрими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі і не визнає Божої доброти і ласки [136, с. 65]. Гріх руйнування природи, як і кожен інший гріх, становить реальну загрозу для вічного життя людини в Бозі. Екологічний гріх – це негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля як Боже створіння, що здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця.

Згідно вчення Отців Церкви, гріх – це передусім внутрішній стан людини чи хвороба її душі, яка пізніше проявляється в конкретних гріховних вчинках. Крім того, у богослов'ї поняття «гріх» має два основні трактування: 1) гріх — це протиприродний вчинок, який проявляється у вигляді вільного та добровільного порушення Божої заповіді; це хвороба особи, її неміч, що є

наслідком її недостатньої участі в Божому житті; 2) гріх — це відвернення особи від Бога, наслідки якого стосуються, в першу чергу, самої людини, а через неї — людської спільноти загалом та всього створеного світу [60, с. 34].

Перш за все, розглянемо крізь екологічну призму такі гріхи, які порушують Заповіді Бога – «Не вбий» і «Не кради».

Так, про Заповідь Божу «Не вбий» у Катехизмі Католицької Церкви зазначається: “Людське життя треба поважати, як щось священне”, бо від самого початку воно ґрунтується на творчій дії Бога і назавжди залишається в особливому відношенні до Творця, своєї єдиної мети. Сам Бог є Владикою життя від його початку і до кінця; ніхто, за жодних обставин, не може привласнювати собі право прямо знищити невинну людську істоту” [85, с. 518], але це стосується не лише нашого ближнього, а й тварин, рослин та екологічної системи загалом. Бо, знищуючи природне довкілля, людина порушує моральні принципи, які закладені Богом-Творцем. Своїми негативними вчинками, такими як: шкідливі викиди в атмосферу, масова вирубка лісів, будівництво атомних електростанцій людина перестає дбати про стан свого здоров’я та ближніх, яке є цінним добром, даним Богом. Часто ми чинимо екологічний гріх у своєму повсякденному житті, коли нераціонально використовуємо електроенергію, воду, продукуємо зайве сміття, спалюємо листя дерев і траву, користуємося авто, коли можна пройти пішки чи скористатися велосипедом.

Часта непошана творіння Божого, корисливе та непомірковане використання різноманітних природних ресурсів світу призводить до порушення ще однієї Заповіді – «Не кради». Так, Катехизм Католицької Церкви вимагає від нас пошанування цілісності творіння: «Користування мінеральними багатствами, рослинними і тваринними ресурсами цілого світу не може бути віддалене від пошанування моральних вимог.

С.Р. Кияк у праці «Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи», говорячи про католицьке розуміння гріха, зазначає: “В сучасному світі є загальноприйнятими християнські засади вияву

досконалої любові в якості загальнолюдських гуманних принципів, які проявляються в щирій участі і нещасті ближнього, в готовності до прислуги ближньому, у ввічливості у стосунках з ближнім, в лагідності – терпеливому перенесенні прямої чи непрямої образи від ближнього, в згідливості. Протилежними до цих християнських чеснот є злі вчинки, які мають негативний моральний зміст, тобто є гріхами, які можуть бути передумовою до правопорушень: байдужість до щастя чи нещастя ближнього, радість з нещастя ближнього, заздрість” [93, с. 488].

Наступною категорією гріхів для аналізу будуть “головні гріхи”, бо “спричиняють інші гріхи та пороки” [87, с. 440]. Ними є: гордість, захланність, нечистота, заздрість, непоміркваність, гнів, лінивість.

Першим таким гріхом є гордість. Саме гордість стає причиною багатьох недобрих учинків і веде до зневаги та до вічного осудження, знецінює добрі справи [235, с. 384]. Гордовитість – причина будь-яких гріхів (Сир. 10, 21). Через гордість прогнали перших людей з раю, що призвело до непорядку у створінні.

Отже, гордість стала причиною екологічної кризи. Адже гордовита людина вважає себе найкращою, найрозумнішою істотою, бездумно використовуючи природу у своїх егоїстичних цілях та забуваючи про свого небесного Творця. Натомість, щоб співпрацювати з Богом у справі творіння людина ставить себе на місце Бога, що призводить до трагічних наслідків [102, с. 93]. «Коли говоримо про навколишнє середовище, про створіння, моя думка лине до перших сторінок Біблії, до Книги Буття, де стверджується, що Бог поставив чоловіка та жінку на землі, щоб вони її обробляли та оберігали», – зазначив папа Франциск I, ставлячи запитання: «Чи справді ми оберігаємо створіння?» Адже слово «обробляти» пригадує про дбання землероба про свою землю, щоб приносила плід, яке сповнене уважності та жертвенності. Це завдання, дане Богом, вимагає «зрозуміти ритм та логіку створіння». Ми ж часто «керуємося гордістю панування», більше схильні експлуатувати, а не

«оберігати», втрачаємо наставлення «захоплення, споглядання, слухання створіння» [161].

Бог вклав у природу незлічені багатства, відкриття яких веде за собою радикальне перетворення нашого життя. «Ми думаємо про щастя і про честь, які могли б нам принести сучасна наука, якщо б ми змогли скерувати її до вищої мети. Але ми змушені були відкинути з прокляттям прекрасні відкриття нашого розуму в той день, коли через наш егоїзм вони перетворилися в знаряддя знищення і смерті, замість того, щоб служити прикрасою нашої обителі, нашому духовному розвитку, продовженню нашого життя і примноженню нашого потомства» [192, с. 31].

Захланність, як наступний гріх, може мати різний характер. Передусім – це жадібне прагнення мати якусь річ за будь-яку ціну. Людина, наче зневолена, живе тим, щоб мати все більше і більше. Захланність – це конкретизація гордості [109, с. 18].

Крім безрозсудного руйнування природного середовища, необхідно згадати про ще вагомніше руйнування людського середовища, до якого призводить гріх нечистоти. Адже не лише земля була дана Богом людині для користування, але людина дана сама собі Богом і тому повинна поважати природний та моральний порядок, закладений у ній [57, с. 77]. «Наше тіло вводить нас у взаємини з довіллям та з іншими живими істотами. Прийняття свого тіла, як Божого дару, необхідне для того, щоб прийняти весь світ, немов дар Отця і спільний дім», – зазначає папа Франциск I [251]. Тут потрібно згадати таку проблему, як СНІД. Згідно даними міжнародного Альянсу ВІЛ/СНІД в Україні, епідемічна ситуація в нашій державі знову характеризується зростанням кількості зареєстрованих випадків ВІЛ-інфекції в більшості регіонах України [204]. Причиною цієї величезної проблеми є, звичайно, і економічні чинники. Але основними все ж є духовно-психологічні фактори, зокрема, депресія, втрата сенсу життя, озлобленість, моральна деградація, культ насилля та розпуса.

Людина від Бога отримує свою істотну гідність і разом з нею здатність підніматися над будь-яким суспільним порядком у напрямку істини та добра. Проте вона залежить і від тієї соціальної структури, в якій живе, одержаним вихованням та середовищем [57, с. 52]. Святий Тома Аквінський пише: «Людина як вища істота, яка завдяки втіленню Христа стоїть поряд із Богом, повинна соромитися нечистих думок, прагнень, справ, які уподібнюють її до нижчих від Бога істот» [235, с. 399].

Четвертим, головним гріхом, є заздрість. Можна сказати, що вона віддзеркалює три попередні [109, с. 31]. Її основною причиною є невіра в безумовну любов Бога-Творця, що змушує людину шукати любов та її атрибути поза Богом. За своєю суттю заздрість є страхом за любов і за те, що з нею пов'язане, і без чого життя людини втрачає сенс. Найвищим проявом заздрощів є заздрість, у якій страх переходить у ненависть до усього сотвореного. Святий Василій Великий писав: «Іншої пристрасті, більш згубної, ніж заздрість, і не зароджується в душах людських. Вона менш шкодить стороннім, але першим і найближчим є злом для того, хто має її. Як ржа їсть залізо, так заздрість – душу, в якій вона живе. Краще ж сказати, як про єхидну кажуть, що вони народжуються, прогризаючи утробу, яка їх носила, так і заздрість звичайно пожирає душу, в якій зароджується» [187].

Дуже руйнівним для довкілля є гріх непоміркованості. Одним із його проявів є надмірне вживання їжі та пиття, по-іншому це можна назвати «ненажерливість», що приносить велику шкоду фізичному організму (ожиріння). Все це сприяє посиленню такої пристрасті, як гнів. Окрім того, притуплює розумові здібності, викликає в'ялість, лінивість. [35, с. 210].

Перелік головних гріхів був створений ще в стародавні часи. Тоді й виникла назва «непоміркованість у їжі та питті». У наш же час гріх непоміркованості, окрім традиційних вже обжерства та пияцтва, виражається в залежності від наркотиків, різноманітних ліків. Масове вживання гормональних протизаплідних засобів спричиняє велике зростання імпотенції та безплідності [109, с. 45]. Своїми такими діями людина нищить себе як

створіння Боже, що створене було на «подобу та образ Божий» (Бут. 1, 26). «Споживацтво привело нас до того, – зазначив папа Франциск I, – що ми звикли до надмірного та до щоденного марнування їжі, якій ми, іноді, вже не здатні надати відповідну цінність, яка перевищує чисто економічні параметри. Однак, пам'ятаймо, що їжа, яку викидаємо, є немовби вкраденою з столу бідного, голодного». Цей папа закликав усіх «шанувати та оберігати створіння, бути уважними до кожної особи, протистояти культурі марнотратства та відходів» [161].

Гнів, як головний гріх, постає із зіткнення очікувань людини, яка є заручником гордості, з конкретною дійсністю, що їй дав Бог [109, с. 52]. Людина, що не живе в Божій любові, сприймає цю дійсність як перешкоду у своєму стремлінні до щастя. У ній народжується глибоке неприйняття і гнів. По суті – це гнів проти Бога, який створив її, людину. Всевишній сам говорить устами пророка Ісаї: «Ходіть же і розсудимось, говорить Господь. Коли б гріхи ваші були, як багряниця, вони стануть білими, як сніг; коли б, мов кармазин, були червоні, стануть мов вовна. Як схочете бути слухняними, то їстимете від благ країни. А як затнетесь й бунтуватиметесь, то меч пожере вас, бо уста Господні так говорять» (Іс. 1, 18-20). Коли людські претензії та гнів на Бога зачиняються в зневірі та гордості, тоді гнів спрямовується проти себе самої, проти інших створінь. Василій Великий повчає: «Гнів – це пияцтво душі, бо її приголомшує, подібно як вино... Приглянься тільки до розгніваного, – який він п'яний пристрастю! Він не пан самого себе, не знає сам себе, не впізнає тих, що біля нього!» [188].

Саме тоді людина чинить чи не найбільше гріхів. Вона через гнів знищує все те, що дано їй від Бога. Гнів є джерелом виникнення воєн, жахливих екологічних аварій, які порушують умови чистоти довкілля. Багато регіонів планети через це стало зонами екологічного лиха.

Останній головний гріх, що чинить людина проти довкілля, є лінивість. Це «зрілий овоч гордості» [109, с. 60]. «...хвороба лінивства, християнської байдужості. Таке наставлення паралізує апостольську ревність, вчиняє

християн застоялими, спокійними, але не в доброму значенні цього слова: вони не дбають про те, щоб виходити для звіщення Євангелія», – відзначив папа Франциск I, наголошуючи, що такі християни «є сумними, негативними», тому що лінивство породжує смуток. Такі християни, «позбавлені апостольської ревності», не приносять користі Церкві, але таких християн-егоїстів є чимало [163]. В. Шеремета зазначає, що екологічний вимір лінивства полягає передусім у небажанні усвідомити і реалізувати свою відповідальність за Боже створіння – природу, яка впливає із найбільшої заповіді – заповіді любові до Бога та ближнього. Адже любов до Бога, як пише В. Шеремета, вимагає бережливого ставлення до навколишнього середовища, а також раціонального та поміркованого використання дарованих Богом природних ресурсів [231].

Отже, католицизм називає безвідповідальну поведінку людини з негативними наслідками для природи як один з найважчих гріхів. Мова йде про екологічний гріх, який чинить негативний вплив людини на природне довкілля як Боже створіння. Він здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими вона свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця.

Католицька церква класифікує гріхи за багатьма ознаками. Ми ж розглянули такі гріхи, як вбивство, крадіжку, спрямовані проти Заповідей Божих, а також сім «головних гріхів» – гордість, захланність, нечистота, заздрість, непоміркованість, гнів, лінивство. Аналізуючи їх, можна зазначити, що, згідно католицького ековчення, кожен християнин, усвідомлюючи їх важкість, повинен задуматися над тим, наскільки він бере в них участь, завдаючи вагомої шкоди природному довкіллю та загрожуючи усьому Божому створінню, зневажаючи при цьому його Творця.

Висновки до другого розділу

Для забезпечення свого існування людина одвічно прагнула підкорити природу, тобто здобути владу над нею. Тривалий час над екологічними наслідками своєї діяльності людина не замислювалась. Однак на сучасному етапі розвитку цивілізації виникає необхідність переоцінки морально-етичних основ людської діяльності.

Одними із основоположних моральних ознак екологічної проблеми є брак поваги до життя та його Творця, що проявляється в більшості випадків у забрудненні навколишнього середовища, виснаженні природних ресурсів, непродуманий розвиток науки та техніки, що спрямований тільки на підпорядкування природи та бажання нею володіти. Людина не хоче усвідомити, що вона є створеною істотою, і все що є навколо неї – це також створіння, яке Бог дав людині для відповідального управління. Людина бачить і сприймає себе абсолютним власником всього, що вона посідає. Тому поводить з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї, так і для інших. Споживацький менталітет, який полягає у способі бажання «мати» (і то якомога більше) замість того, щоб «бути».

Лише з допомогою науки не можна розв'язати екологічні проблеми, які створені нерозумною людською поведінкою. Необхідно усувати внутрішні причини цього явища, основоположною з яких є, згідно навчання Католицької Церкви, є криза людської віри, її духовності та моральності.

Перший непослух Богу проявили ще в раю – Адам і Єва, які з'їли у заборонений плід, і «заразили» вірусом гріха духовну і тілесну природу своєї особистості, повставши цим проти Бога та проти Його творіння. Саме первородний гріх наших прародичів зумовив непорядок у створінні; саме через це людина не може ставитися до створіння «з любов'ю та мудрістю», а лише з егоїзмом та споживацькими інтересами.

Отже, гріх – це здійснення зла, його конкретне втілення. А в екологічному вимірі – екологічний гріх – негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля як Боже створіння, що здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця. Цей гріх Католицька церква зараховує до переліку «соціальних гріхів, які кричать до неба».

У католицизмі гріхи класифікують за різноманітними ознаками, ми ж розглянули крізь екологічну призму такі гріхи: 1) гріхи, які порушують Заповіді Бога – «Не вбий» (знищуючи природне довкілля, людина порушує моральні принципи, які закладені Богом-Творцем, Котрий доручив їй «порати та доглядати» (Бут. 2, 15) створений світ) і «Не кради» (Господь зробив нас, людей, справжніми царями створіння, ланкою між Ним і рештою світу, а ми, часто забуваючи про це, використовуємо Боже творіння не за призначенням і непоправно руйнуємо його, не залишаючи нічого для майбутніх поколінь), 2) «головні гріхи» – гордість, захланність, нечистота, заздрість, непоміркваність, гнів, лінивість. Аналізуючи їх, можна зазначити, що кожен християнин, усвідомлюючи їх важкість, повинен задуматися над тим, наскільки він бере в них активну участь, завдаючи вагомої шкоди природному довкіллю та загрожуючи усьому Божому створінню, зневажаючи при цьому його Творця.

Кожен віруючий має побачити в собі грішника, визнати конкретні гріхи та навернутися до Бога, тому Католицька Церква, щоб зберегти природу, закликає до екологічного навернення, яке можна визначити як зміну способу мислення та поведінки людини, її сприйняття природного довкілля як Божого створіння. У цьому значенні є обов'язкове формування екологічної відповідальності людини, яке визначається одним з основних завдань Церкви. Під екологічною відповідальністю потрібно розуміти відповідальність людини за вчинки, які мають вплив на якісний стан її природного довкілля.

Тобто, людина повинна усвідомлювати, що природне довкілля надане їй як найважливіший дар Божий для розумного використання і, тому, екологічне питання неможливо розв'язати без критичної самооцінки та навернення особи

«в стилі думання та поведінки», яке суттєво залежить від виховання екологічних чеснот.

Попри різноманітне значення поняття «чеснота» її можна розуміти як життя людини з Богом та у Бозі. Визначають сім чеснот, протилежним головним гріхам: покора, щедрість, чистота, доброзичливість, невибагливість, лагідність, старанність, згідно яких, кожен християнин покликаний втілювати цінності Божого благовістя у своєму житті, а через зміну свого способу мислення та поведінки, тобто навернення, має нести відповідальність за природне довкілля – Боже створіння.

Захланність (що легко перероджується в скупість) ґрунтується на прихильності до матеріальних благ, котра замість того, щоб з'єднувати людей розподіленням того, чим володіють в душі справедливості й любові до Бога та Його створіння, стає осередком відчуження і взаємної ворожості

РОЗДІЛ 3

Зміст і провідні домінанти католицької енвайронментології

3.1. Біблійне, патристичне та схоластичне підґрунтя екологізації антропогенної діяльності

В останні десятиліття відбулися значні зміни щодо якості довкілля, головним чинниками яких є антропогенна діяльність. Не останню роль тут відіграє науково-технічний поступ, який порушив відносну гармонію стосунків між людиною й природою, що існували в минулі часи. Тому тепер вчені без оптимізму ведуть мову про майбутнє, звертаючи увагу на екологічні проблеми.

Відповідно, питання екологія й релігії набули в богослов'ї значної ваги. Цим питанням приділяє велику увагу християнство, зокрема Католицька Церква. Постійно зростає число робіт, у яких використовується католицький екологічний підхід, що говорить про його перспективність. Соціально-екологічне вчення католицизму все більше наголошує на взаємозв'язку людини з природою, на те, що Бог – Творець світу, а людина є його добрим управителем тощо.

Основою віровчення Католицької Церкви є Біблія (Святе Письмо), яка дозволяє «пізнати глибоку природу створіння, його вартість та призначення, яке є на Славу Божу» [50, с. 127]. Д. С. Марціновська зазначає, що «...фундамент онтологічної і гносеологічної природи та ідентифікації феномену християнської віри складає приведена у Святому Письмі «священна історія», кульмінацією якої та історичною передумовою віри стало Воскресіння Ісуса Христа, що зумовило постання нового життєвого простору, формування нового буття людини з Богом через дотримання в умовах сучасної кризи віри принципу «віра попри все», в якому відображено оптимістичне переконання щодо того, що християнська віра живе, розвивається і облагороджує світ» [114, с. 14]. Тому доцільно розглянути це основоположне джерело католицизму.

Папа Франциск I у згадуваній енцикліці “Славен будь” зазначає: «Оповіді про творіння у Книзі Буття, з їх власним наративом, містять глибоке вчення про людське існування та його історичну реальність. Вони говорять про те, що людське життя засноване на трьох фундаментальних та близько між собою пов’язаних зв’язках: з Богом, з ближнім та із самою землею» [251].

Отже, з позиції Біблії, людина та її природне довкілля є складовими єдиного організму – Божого створіння. Створення світу Богом із нічого або приведення всього, що існує "із небуття в буття" є положенням католицької віри, тобто незаперечної істиною для вірних, при чому така істина першопочатково була присутня при створенні Церкви Христової.

В Одкровенні чітко виражена істина, що «Бог створив з нічого всі сотворіння, – як духовні, так і матеріальні» [49, с. 22]. У пророка Ісаї Бог так говорить: «Я – Господь. Я створив усе. Я один розпростер небо. Я сам утвердив землю» (Ісаїя 44, 24). Пророк Давид додає: «Він сказав і сталося, Він повелів і постало» (Пс. 33,9). Бог – єдиний Творець і організатор Всесвіту, який Він створив із нічого, бо перед сотворенням світу нічого не було, тільки один Бог, який існував Сам у Собі. Все походить від Бога. Якщо б Бог використовував матерію, щоб творити світ, то тоді б не все походило від Нього, і Він не був би Творцем Всесвіту [49, с. 189]. Згідно вчення католицизму, що Бог є «Творець неба й землі», тобто Він створив усе наявне у просторі й часі через творіння. Під іменем «творіння» в богоодкровенному вченні розуміється така дія всемогутності Божої, якою створено все, що існує поза Богом, не з чого-небудь, а «із того, що не існує» (2. Макк. 7, 28). Звідси вірувати в Бога як Творця неба й землі – значить визнавати, що світ, тобто сукупність усього буття кінцевого, створений Богом не лише за формою (чи за образом свого існування), але й за матерією (чи за сутністю своєю) із цілковитого небуття.

Залежність створеного від Творця, земного світу, людини від Бога зумовила поділ реальності на вічність як позачасове буття Бога та часове існування земного світу. Звідси такі модальності часу, як минуле та майбутнє,

сприймаються як неіснуючі. Понад те, „неіснуючим є й сучасне, позаяк: 1) якби воно завжди залишалося сучасним, то воно було б вічністю; 2) оскільки воно як сучасне незмінно сягає минулого, то існуючим воно може бути назване лише умовно, позаяк воно постійно прагне небуття” [134, с. 219]. Тому час не може існувати реально; у кінцевому рахунку він є лише особистим досвідом людини. Поза зв'язком з Творцем і вічністю як перебуванням Бога час має лише відносну реальність.

Іншу думку зустрічаємо у творі філософа-екзистенціаліста М. Гайдеггера «Буття і час». Там автор розкриває питання про «зміст буття сущого». Це основне питання метафізики володіє онтологічною первісністю по відношенню до всіх інших питань. Але вихідним пунктом будь-якої проблематики є людина [224, с. 24].

З християнської точки зору, світ не безначальний. У ньому спостерігаються змінності, постійне виникнення і ріст, розпад і розвал (Пс. 101, 26-28). А що змінюється, те не може бути вічним; що існує вічно, те повинне бути вічним і залишатися таким, яким воно споконвіку існує, тобто повинно бути вічно незмінним, не лише за суттю, але й за станом. З іншого боку, визнавати безначальність чи вічність світу означало б визнавати його в цьому відношенні рівним Богові. Біблія зазначає: Бог – вічний, тобто не має початку, і Його існування ніколи не закінчиться. Бог – безсмертний, безкінечний (Повт. Зак. 33:27; Пс. 90:2; 1 Тим. 1:17). Бог – постійний, тобто незмінний; а це означає, що на Нього можна покладатися, Він заслуговує довір'я (Мал. 3, 6; Чис. 23:,19; Пс. 102,26-27). Бог – незрівнянний, тобто ніхто не може зрівнятися з Ним; Він – досконалий (2 Сам. 7, 22; Пс. 86, 8; Іс. 40,25; Мт. 5,48). Він – незбагнений, тобто невимірний, не пояснений, Його ніхто не в змозі зрозуміти (Іс. 40,28; Пс. 145,3; Рим. 11,33-34).

Аналізуючи Біблію, можна зазначити, що Бог створив світ у всьому його багатстві, розмаїтості та порядку. Немає нічого, що не завдячувалося б своїм існуванням Богові–Творцеві. Кожне створіння має свою власну доброту і досконалість, а їх взаємозалежність бажана Богом. Порядок і гармонія

створеного світу виникають із розмаїтості істот та зв'язків, які є між ними. Краса створінь віддзеркалює безмежну красу Творця. Адже Бог – найвеличніший, усе Його творіння свідомо чи несвідомо не зможе перешкодити Його планам (Пс. 93,1; 95,3; Єр. 23,20).

Загальнохристиянським є вчення, що Бог не мав іншої причини для творення, ніж його любов і доброта: «Це ключ любові розкрив Його долоню, щоб дати існування створінню» [85, с. 79]. Світ – не витвір якоїсь необхідності, сліпого призначення чи випадку. Він походить від вільного вибору Бога, Який дозволив своїм створінням брати участь у Своему Бутті, у своїй мудрості та доброті: «... бо Ти створив усе, і волею твоєю воно існує і створено» (Од. 4, 11).

Особливість вчення католицизму полягає і в тому, що світ не має цінності у собі поза Богом. Створений де світ відображає тринітарну природу Бога. Згідно з Божим Об'явленням: Отець є причина і джерело усього; Логос – Син Божий є співістотна мудрість і розумна сила усіх сотворінь, а Святий Дух – співістотне життя всього існуючого. Отож, увесь сотворений світ віддзеркалює буття Святої Трійці. Бог є триєдиний, тобто три Особи, однакових за суттю, рівних у силі та славі, становлять одне Божество. Слід звернути увагу, що в першому процитованому біблійному тексті «Ім'я» вжите в однині, хоча воно стосується трьох окремих Осіб: Отця, Сина і Святого Духа (Мат. 28:19; Мар. 1:9-11). Святий Августин Блаженний зазначає: «Коли ми ведемо мову про Бога, то не говоримо, що існують два чи три начала, як не дозволено говорити й те, що існують два чи три Боги; хоча коли ведемо мову про кого-небудь одного – про Отця чи Сина, чи Дух Святий – то визнаємо, що кожний з них окремо є Бог. І ця Трійця є один Бог і не втрачає своєї простоти від того, що Трійця. Бо цю природу Блага (Бога) ми називаємо простою не тому, що в ній чи один Отець, чи один Син, чи один Дух Святий; і не тому, щоб ця Трійця існувала тільки за ім'ям без самостійності осіб, а називається Вона простою з тієї причини, що те, що має, і є Вона сама, за винятком того, що говориться про кожну особу відносно іншої» [3, с.440, 476].

Проте, дослідження суті та природи сотворіння не буде повним без розуміння покликання та ролі людини, як вінця сотворіння, адже людина займає особливе місце у створенні світу.

Згідно з Святим Письмом, гідність людини випливає з того, що вона є Образом Божим (Бут. 9,6). Людина, живий образ і подоба Бога, є якби присутністю Бога на землі. Вона виконує свою роль образу в двох своїх головних проявах: як образ божественного батьківства та як образ божественного панування, тобто людина має владу над створеним світом та здатність, якщо не творити, то народжувати – співтворити собі подібних. До того ж, людина має ще один елемент подібності з Богом – безсмертя: “Бог же створив безсмертною людину і вчинив її за образом власної природи” (Муд. 2,23).

Новий Завіт підхоплює тему людини як образу Божого (1Кор.11,7; Як.3,9), користується нею та часто розвиває її. Наприклад, заповідь Христа: “Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний” (Мт.5,48) представляється наслідком і вимогою вчення про людину як образ Божий.

Але цей образ, яким є людина, не досконалий і гріховний, він потребує вдосконалення. За біблійною антропологією, досконалий прояв образу Божого в людині є її мудрість: “Вона – вічного світла відблиск, безплямне дзеркало Божого діяння і образ Його доброти” (Муд.7,26).

Отже, те, що людина створена «на образ Божий» означає, що вона має божественну природу, яка визначається, зокрема, такими Божими дарами, як розум, вільна воля, почуття та безсмертя душі. Термін «подоба» необхідно розуміти як етичний імператив діяти завжди відповідно до своєї божественної природи, використовуючи розум волю, як Бог – на благо.

Створення людини за образом і подобою Бога вказує те, що вона є найвищим творінням або «вінцем» Божого творіння, сонцесайність якого уподібнює його до Творця. Це – те, що вирізняє її з-поміж всього створеного світу.

Кожна особа є образом Божим від самого свого створення і стоїть на вершині ієрархії створених істот. Ця ієрархія виражена порядком «шести

днів», що йде від створіння менш досконалого до більш досконалого. І лише після створення людини, як досконалого створіння, все створіння визначається не просто добре, а дуже добре: «І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре» (Бут. 1, 31). Також Господь всі ці дні готував для людини, зазначає Григорій Ніський: «Неприродно було начальникові з'явитися раніше від підлеглих; але після того, як було підготоване володіння, слід було показати їй царя» [132]. Створюючи людину, Бог увінчує нею творіння: «У чому велич людини? Не в схожості до створеного світу, а в тому, щоб бути на образ єства Творця» [132]. На основі вищевикладеного Григорій Ніський навчає: «Гідність людини вища від її буття [...], оскільки вона вільно, повновладно управляє своїми бажаннями» [132].

Отже, можемо констатувати, що за цим вченням Бог формує людину із землі та вдихає в неї життя. У своїй власній природі людина об'єднує духовний і матеріальний світи, являється єдністю душі і тіла, які призначені до вічного життя в небі. Створення людини вінчає всі попередні Божі справи, надає їм властивого змісту. Відомий російський релігійний філософ М.О. Бердяєв зазначав, що людина – це не лише підсумок Божого творіння, але й дитина предвічної свободи, без якої вона не була б богоподібною, тобто здатною до творчості. Саме у творчому пориві, творчому натхненні людина може проявити, виразити свій вільний дух. Творчий акт є подоланням світу буденності, “падшого” світу і перехід до нового духовного, Божого світу. Людина повинна на своєму власному досвіді пізнати всі наслідки свободи: відповідальність за неї перед власною совістю і перед Богом [14, с. 60] .

З Об'явленням Бога в Ісусі Христі стає очевидним Божественний архетип людини. Ісус Христос – Предвічний Бог об'являється в Євангелії від Івана як той, в якому, через якого, і задля якого постає все створіння (Ів. 1, 3). Через воплощення та історію земної діяльності Христа повідомляється правда про образ Божий, яким є кожна людина від початку її існування та про моральну вимогу жити у Христі в своєму повсякденні в різних вимірах, зокрема, суспільному та екологічному.

Бог усе створив для людини, але людина була створена, щоб служити Богові, і любити Його, і приносити Йому в дар усе створіння. Людина є справжнім царем створіння, ланкою між Богом і рештою світу. Вона отримує від Творця землю в дарунок, щоб використовувати її і перетворювати для своїх потреб: «наповняйте землю і підпорядкуйте її собі» (Бут. 1, 28). Тому, коли людина розгледить у створінні дар Божий для неї, то зрозуміє своє покликання та цінність. У Книзі Псалмів читаємо: «Коли спогляну на небо, діло рук твоїх, на місяць і зорі, що ти заснував їх, – то що таке чоловік, що ти пам'ятаєш про нього, а син чоловічий, що ти дбаєш про нього?» [120, с. 27-28].

Як би це не виглядало неочікуваним, творіння Боже незавершене, земля розкривається перед нами як «незакінчена симфонія», при цьому по волі Самого Творця. Бо якби Бог хотів робити все, Він повинен був би відмінити будь-який ріст, будь-який рух, переміщення і дихання. Світ був би безмовним, непорушним. Всевишній запланував усе краще, створивши нас у світі, де тільки наполовину було все завершене і призначив нам все це закінчити. Людина повинна всередині себе продовжувати справу Творіння. Вона має свої таланти, отримані нею від Бога, бо саме людина – родючий ґрунт, багатий прихованими енергіями, котрі Бог у неї вклав.

Британський християнський мислитель Гілберт Кіт Честертон зазначає: «Бог – творець, як поет чи художник. Все те, про що я говорив трохи раніше, можна висловити фразою: творчість – це розставання. Такий образ не фантастичність модних фраз про розвиток. Народжуючи, жінка розлучається з дитиною. Всяка творчість – розлука. Народження – це прощання, урочисте, як смерть. Це і сповіщав перший філософський принцип християнства: створивши світ, Абсолютна сила відокремила його від Себе, як відділяє поет вірші, мати - новонароджену дитину. Багато філософів вчили, що Бог закабалив світ. Християнство вчить інакше: створивши світ, Бог його звільнив. Він створив не стільки вірші, скільки прекрасну п'єсу і віддав її акторам і режисерам, які сильно її попсували» [227].

Все те, що створив Бог – це, як дім, який слід чинити придатнішим для життя, з розумом і вільно продовжуючи Боже діло й, беручи участь у його творенні. У цьому створеному світі людина покликана його «гуманізувати», а не грабувати його, немов військову здобич, вона покликана робити добрі вчинки з тими речами, які дарував їй Творець. Ми на даний час як ніколи, бачимо, що спасіння природи і спасіння людини нерозривно пов'язані одне з одним.

Читаючи Святе Письмо, розуміємо, що Бог насаджує для людини сад, який рясніє різного виду деревами і великою кількістю води саме з тією метою, щоб поселити в ньому людину і дати їй зрозуміти, що вона знаходиться у привілейованому середовищі. Той сад – це суто середовище для людини, адже людина має завдання його обробляти та доглядати; це також середовище, в якому людина може пізнати Бога і спілкуватися з Ним.

Антоніо Джирланда у праці «Ключ до Біблії» слушно наголошує, що «людина не має бути лиш володарем, деспотичним тираном світу, а розумним і передбачливим «господарем», який піклується про те, що він отримав у спадщину, який береже і покращує сад, щоби він давав якнайкращі плоди, – а не лише визискує його, доводячи до вичерпання та знищення, – адже тоді він знищив би й себе самого» [46, с. 67].

Людина повинна пам'ятати, що не лише вона є «добрим творінням» Божим при створенні світу. Про кожне діло шести днів сказано, що Бог створив світ дуже добре. «Бо ж всі речі через сам факт, що є створені, наділені своєю, лише їм властивою сутністю, правдою, досконалістю, їм властивими законами і ладом» [237, с. 35]. У кожному створінні, чи це рослині, чи тварині, людині, є великий задум Божий, який свідчить про те, що Творець є променем Доброти та Мудрості. Саме людина повинна усвідомити, що все живе і неживе в природі є добро, що потрібно плекати і уникати безкорисливого використання речей, яке буде зневажати Творця і принесе згубні наслідки для людей та суспільства загалом.

Бог творив світ з мудрістю, тому творення є впорядкованим: «Ти все впорядкував у міру, рахубу й вагу» (Муд. 11, 20). Світ створений і

призначений для людини, звернений до неї, образу Божого (Бут. 1, 26). Кожен з нас, беручи участь у світлі Божого Розуму, усвідомить, що Бог саме через свої творіння говорить до нас (Пс. 19, 2 – 5). Поглянувши на небо, побачимо сонце, що ogrіває землю, на ній же самій родюча глина, щоб жити рослини, звірів і людей. Є день, щоб усе могло рости, розвиватися і міцніти; є ніч, щоб усе відпочивало та набиралося сили до життя. Та коли ще глибше й детальніше приглянемося до життя рослин, тварин та людей і заглянемо в їх тайни, то постане перед нами правда про те, що повинен бути хтось вищий, розумний, всемогучий і всевидячий, що все це створив, провадить і підтримує досі.

Визнання цієї повноти залежності від Творця – джерело мудрості, свободи, радості та довіри: «Ти любиш усе, що існує, і не бридишся нічим з того, що створив; бо якби Ти щось ненавидів, то й не робив би. Як же щось могло б продовжувати існування, якби Ти його не забажав був? Або як би щось могло зберегтися, коли б Ти його не покликав? Та Ти щадиш усе, бо воно – Твоє, Господи життєлюбний» (Муд. 11, 24 – 26).

До такого ж висновку прийшов і великий учений І. Ньютон після багатьох досліджень над величчю та гармонією світу: «Найблискучішим зв'язком, що небесні тіла держить у зв'язку й гармонії та порядку може бути тільки мудрість і сила Найвищого Бога. Він рядить усім не як якась не особова сила, але як наймудріший пан того всього» [199, с. 34].

Католицька Церква закликає кожного пам'ятати про усе створіння, що дано нам Богом, але і не забувати, що ми є також творінням Всевишнього. У нас має виникати бажання заповнити прогалини у наших знаннях про теологію створіння, оскільки давно вже відчувається нестача «серйозних досліджень в цій галузі, які б у відповідний спосіб могли вияснити чи пояснити відносини, що виникають між людиною та світом, між Біблією та вірою Церкви і наукою» [237, с. 35]. Через їх відсутність, християнське свідectво правди про створіння не було достатньо достовірне.

Створивши світ, Господь не відчужується від нього, а залишається присутній та підтримує все, що створив в існуванні. Про Всевишнього так

говорить святий Павло: «Нам не треба за Богом шукати, бо Він від кожного з нас недалеко. У ньому бо живемо, рухаємося й існуємо» (Діян. 17, 27). А ось як це говорить Псалмопівець: «Куди мені втекти від духу й від обличчя Твого? Зійшов би я на небо – Ти там єси; зійшов би до підземелля – і там Ти. Взяв би крила зірниці, осівся б на край моря, - і там рука Твоя мене водила б, і Твоя десниця мене тримала б» (Пс. 138, 7 – 10).

Отже, аналізуючи Святе Письмо, як основне джерело Католицької Церкви, приходимо до висновку, що Господь виступає Творцем всього світу – єдиного організму, складовим елементом якого є людина. Вона є ланкою між Богом і рештою світу. Саме людина була створена, щоб служити Богові, і любити Його. Зараз прийшов час, коли суспільство починає цікавитися поняттям «створіння». Це усвідомлення допоможе уникнути безвідповідальному, нерациональному використанні природи та руйнуванню землі.

Проблеми взаємовідносин людини й природи відображалися також у працях святих Отців Церкви, котрі високо оцінювали даний Господом світ, окреслили і певні екологічні постулати. Їхні твори у вченні Католицької Церкви є необхідними, зокрема, для керівництва в питаннях віри, для правильного розуміння Святого Письма.

Святі Отці Церкви були одностайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив світ, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей, так як про це сказано у Біблії. До наукових досліджень Отці Церкви ставилися здебільшого скептично, вони розуміли, що будь-яке наукове знання, тобто знання, яке відноситься до створеної природи, ніколи не буде повним і ніхто ніколи не досягне «знання речей як воно само по собі» [39].

Про природу Отці Церкви роздумували, виходячи з тих знань, що були для них доступні. Вони не пропонували ніяких експериментальних програм та не приймали участі у будь-якому практичному вивченню природи, але тлумачили природу і знання про неї через призму віри і свого бачення світу по відношенню до Бога. Святі Отці Церкви засвідчили, що можуть розуміти природу без небезпеки втрати віри. Закони природи вони розуміли як закони Бога.

Особливо уважними до екологічних проблем серед отців були передусім Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ниський, Іван Золотоустий, Афанасій Великий (Олександрійський) та Августин Блаженний.

Святі Отці Церкви також мали певне бачення на створіння. Вони стверджували, що закономірності природи, які відповідають за ріст усього живого, були встановлені Богом ще на самому початку створення світу. Підкреслювали, що не кожний момент протягом росту дерев чи тварин є окремим актом Божої волі, але те, що воля Божа стоїть за всім створеним. Ось чому, відповідно до учень святих Отців Церкви, будь-які зміни у світі можуть бути лише на основі природних законів, встановлених Богом під час творіння: Божа воля стає законом природи в момент створення [22].

Християнські теологи виходять з тої засади, що, створивши світ, Господь продовжує піклуватися ним. Про це говорить святий Іван Дамаскин: «Сам уклад, зберігання і природа створінь показують нам, що існує Бог, який все створив, утримує, зберігає і про все турбується. Бо яким способом могли б ворожі собі стихії: вогонь, вода, повітря, земля залучитися, щоб укласти один світ і перебувати в досконалій нерозривності, якщо б якась всемогутня сила не з'єднала і не зберегла їх завжди нерозлучними?» [88, с. 266]. Тому, з часів святих Отців Церкви прийнято стверджувати, що закономірності природи є обумовленими, оскільки залежать від Бога.

Усі закони природи «враховані у єдиний закон, що виходить із задумів Божих» [130, с. 15]. Але це не свідчить про те, що у світових подіях, попри первісний акт творіння, не існує випадковостей. Деякі випадкові події відбуваються, як прояв нашої свідомої волі, інші – через несподівані дії зовнішніх факторів. Так, святий Василій Великий пише про створений світ: «Ніщо інше не могло бути причиною існування світу, як тільки Бог, що сам Добрий, створив те, що корисне; сам Мудрий, створив те, що прагне; сам Могутній, створив те, що велике. І так об'явився. Він наче мистець, що не лише знає буття всіх речей, але також поодинокі частини гармонійно злучив та довів цілість до чудесної гармонії і згоди» [88, с. 265]. У своїй праці «Бесіди

на Шестиднев» святий Василій Великий також обговорює й питання про створення людини. Він розвиває своє вчення про образ Божий в людині. Тут людина постає як теоцентрична істота, все буття якої повинне віддзеркалювати божественне життя і яка створена за образом і подобою Божою: «За образом Божим створив... Бо не сказав: за образом Своїм, але за образом Божим» [22]. У праці Василя Великого «Грунтовно викладених правилах у запитаннях і відповідях» (відповідь 2) читаємо: «... разом із народженням живої істоти вкладено в нас якість, можна сказати вроджене, прагнення, яке само по собі спонукає нас до спілкування в любові» [23, с. 162]. А ділі говориться таке: «...отримавши заповідь любити Бога, ми одразу набули й здатності любити, закладену в нас ще від народження. Доказ цього існує не ззовні, а кожен може це пізнати сам по собі і сам у собі. Бо від природи нам притаманний нахил до прекрасного... Що більш гідне подиву, ніж Божа краса?...» [23, с. 163]. Нарешті, цей автор робить висновок: «...люди за своєю природою прагнуть до прекрасного, а справді прекрасним і достойним любові є добро. А Бог є добрим, і все прагне до доброго, – отож, усе прагне до Бога» [23, с. 163]. На думку святих Отців Церкви, тільки людина має можливість бути в гармонії з природою, оскільки у неї є мислення, яке допомагає їй пізнавати світ та приймати рішення. Святий Григорій Богослов признає цей розум, розповідаючи про те, що людські знання світу «передбачені Богом» [130, с. 11]. У цьому і полягає різниця між людьми та рештою світу. Розум людей, створених на подобу Божу, відповідає розуму у світі, встановленому Словом Божим. Григорій Богослов вбачає у людині певну частину тілесності, земної сутності, що є перешкодою до пізнання Бога [250, с. 68-69], але визнавав, що можна визначити Його існування на основі діянь Божих.

До Григорія Богослова ніхто ще не сказав таких чудових і піднесених слів про людину: «...якщо будеш низько про себе думати, то нагадаю тобі, що ти Христова тварь, Христовий подих, Христова чесна частина, а тому разом небесне і земне, пріснопам'ятне творіння – створений бог, через Христові страждання йдучий в нетлінну славу» [40].

Про створення людини Богом за особливим та премудрим планом каже Іван Златоустий. У всіх своїх тлумаченнях книги Буття, а також у бесідах про творіння світу цьому питанню присвячено багато уваги. Святий Іван Золотоустий спрощує проблему «образу і подоби» Божого в людині. Для нього образ Божий в людині виразно укладений в здатності людини панувати над тваринами і силами природи. Це він неодноразово висловлював у своїх проповідях та працях [75].

Щодо питання, чи розрізняє Іван Золотоустий образ від подібності, чи ні, то спеціальних відмінностей або навіть зіставлення ми у нього не знаходимо, але все ж можна на підставі одного тексту думати, що під «подобною» слід розуміти здатність уподібнення Богу в добродійстві [77].

Щодо святого Григорія Ниського, то він навчає, що людина була створена Богом, «...щоб земне піднялось через союз з Божественним і, отже, Божа благодать могла рівномірно поширюватися по всьому творінню і, отже, нижча природа з'єдналася з Тим, Хто вищий за світ» [51, с. 128]. На думку святого Григорія Ниського, коли всі багатства творіння були вже готові, то не було ще кому всім цим скористатися. Тому Господь і створив людину [41]. Бог, як благо, чи навіть вище як благо, не міг мати інших мотивів творіння. Після премудрого створення світу і виконання всього творчого плану в усіх деталях залишалось лише увінчати це творіння.

Святий Григорій Ниський вважає: якщо в творінні всього видимого світу, можна помітити поспішність, тобто створення раптом, по одному велінню Божому, то при створенні людини спостерігається інше: «До одного тільки улаштування людини Творець приступає, як би з розважливістю, щоб і речовину приготувати для її складу, і образ її уподібнити первозданній красі, і присвятити мету, для якої вона існуватиме, і створити єство, відповідне їй, пристойне її діяльності, додатне для наміченої мети» [42]. Адже людина «не менш важлива ціль, що лежить нам в полі зору, не поступається вона першому місцю жодному із чудес світу, а, може бути, і найважливіше нами пізнаваного, бо жодна інша істота не уподібнюється Богу, крім цієї тварі – людини» [43].

За часів діяльності Отців Церкви християнство зазнавало атаки різноманітних єретичних учень. «У той час, коли Церква успішно проводила свою ... діяльність в греко-римському світі, – з цього приводу писав Кристофер Доусон, – вона сама з тилу зазнавала натиску східних єресей, адепти яких прагнули перетворити християнство на релігію чистого духу і стверджували, що тіло і матеріальний світ є істотним злом» [51, с. 129].

Проблеми взаємовідносин у системі «людина-природа» висвітлює у своїх працях святий Афанасій Олександрійський. Він вказує, що світ створений Словом Божим і повсюдно відчувається присутність Бога, джерело якого – Христос, який є Богом і Чоловіком. Тобто через своє слово Бог дав порядок світу, який став досяжним для людини. У праці «Про воплощення» Афанасій Великий писав: «...Він (Господь – авт.) створив усе із нічого Своїм власним Словом, нашим Господом Ісусом Христом і з усіх Його земних істот, Він виділив для особливого милосердя людей. Їм, людям, як і тваринам, з природи бути недовговічними, Він подарував благодать, в якій інші істоти відчували нестачу, а саме бути подібними Його власному образу, частку в розумній істоті самого Слова, так, щоб, відбиваючи Його і самі будучи розумними і , навіть висловлюючи Розум Божий, як і Він, хоча і в обмеженій мірі, вони могли б продовжувати жити завжди в благословенному і єдиному істинному житті святих в раю» [7]. За допомогою цієї досяжності людина може пізнати Господа із середини творіння: «Але хоча і благодать, повідомлена в подобі Божій, достатня була для того, щоби привести до пізнання Бога-Слова і через нього до пізнання Отця; проте Бог, знаючи неміч людей, творив задля них, і якщо б вони не змогли пізнати Бога в самих собі, то не залишилися б в невіданні про Творця, маючи перед очима справи Творіння» [8].

Святий Афанасій Олександрійський вважає, що порядок між створіннями існує завдяки Богові, котрий їх об'єднує. Якби цього не було, то на землі існував би хаос, нічого б не мало у світі меж. А так все те, що створив Господь, має певний принцип діяльності і співвідноситься один до одного. Святий Афанасій Олександрійський вказує, що порядок у створенні

встановлений і підтримується Словом Божим – Творцем. На думку цього Отця Церкви, розумний порядок є в бутті Вищого Розуму або Слова Божого. Він пише: «...все створилося Божим Словом і Божою Премудрістю, і жодне створіння не закріпилося б, якщо б не було напророчене і створене Словом, і Словом Божим» [8].

Про Слово Боже (Логос), як першопринцип всього створіння, писав і преподобний Максим Ісповідник, який казав, що Логос підтримує та об'єднує логоси всіх створінь (тобто їх несуперечливі та вічні принципи) [59, с. 64 – 68]. Він вважав, що людина світ бачить лише як окремі його частини, а загалом. Вона повинна зрозуміти, що для усіх елементів світу є загальні принципи їх діяльності і що всі ці логоси можна об'єднати в один Божий Логос, який і є причиною творіння. І хоча Бог і створіння не ідентичні, все ж таки вивчення природи допоможе нам приблизитися до Господа – її Творця [61].

Щодо вчення святого Августина Блаженного про створення світу, то, на його думку, абсолютне буття – це Божественна Трійця. Але це «умосяжне субстанційне буття, – пише Г. Майоров, – як щось протилежне матерії не є «оформлене», таке, що отримало свою визначеність від чогось ще, воно є чистою формою» [110, с. 211]. Августин Блаженний, згідно до Святого Одкровення і християнської догматики, називає такою формою другу іпостась Святої Трійці – Сина Божого, через Якого виникло все. Він пише, що «Син має своє буття від Отця, а все інше – вже через Сина. Бо Він передував як форма всього..., так, що все існує..., виникло через цю форму» [2, с.448-449], «яка одна тільки повною мірою вміщує в собі те, до чого все прагне» [2, с.468]. І святий Августин називає ці ідеї думками Бога, спираючись при цьому на християнське Одкровення.

У тлумаченні на книгу «Буття» він пише: «...про перші ж, божественні, незмінні й вічні ідеї, з тієї причини, що Премудрість Божа, через яку все створене, знала все це раніше, ніж воно було створене. Писання свідчить так: «В началі було Слово, і Слово в Бога було, і Слово було Бог. Воно було в началі в Бога. Все через Нього постало, і ніщо, що постало, не постало без Нього» (Ін.

1,1-3). «Хто ж буде настільки безумним, – виголошує цей теолог, – що скаже: Бог створив не те, що знав? А якщо знав, то де були ці знання, як не в Ньому Самому, в Його Слові, яким все створене?» [1].

Далі говорячи про ідеї, святий Августин Блаженний пише таке: «(Бог) не створив би нічого, якби не споглядав, не споглядав би, якби не мав, не мав би нічого до створення, якби не мав так, як існує Він Сам, нестворений» [1]. Бог споглядає свою власну сутність, а в ній, як у правзірці споглядає усі закінчені можливості, бо все, що буде створене, є тільки відображенням досконалості Бога. «...Бог, – наголошує святий Августин Блаженний, – це Всевишній володар, єдиний і всемогутній, творець і сотворитель всіх душ і всіх тіл... Той, хто зробив людину розумною істотою, яка складається з тіла і душі, Бог – початок всякої форми, всякої краси, всякого порядку, Він, який визначає для всього число, вагу і міру, від кого починається створення природи всіх видів і всякого значення...» [168, с. 636]. Людині Бог надав першість порівняно з природою, тому вона несе відповідальність перед Всевишнім за свої дії на природній арені.

Святий Августин Блаженний повчав, що природа прекрасна, а порушення цієї краси людиною є порушенням Божого творіння. У своїй праці «Сповідь» він пише: «Мої очі люблять гарні різноманітні краєвиди, люблять розмаїті принадні барви. Нехай вони не зачаровують моєї душі! Нехай її зачаровує Бог, який створив усе «дуже гарне», але це Він, а не вони, моє добро. І коли я не сплю, вони постійно турбують мене, не дають спокою – того спокою, який дають мені гармонійні голоси, інколи й усі разом, коли навкруги панує тиша. Бо сама цариця барв – це світло, яке купає в своїх променях усе, що ми бачимо. Хоч би де я був цілий день, вона крадеться за мною тисячею способів і голубить мене навіть тоді, коли я зайнятий чимось іншим і зовсім не думаю про неї. Вона непомітно і так невідступно тисне на мене, що коли раптом її забракне, я з тугою шукаю її, а довша її відсутність наводить на мою душу сум» [4, с. 200]. У одній зі своїх найбільш відомих праць «Про Град Божий» святий Августин Блаженний протиставляє «Град Божий» «Градові

земному». Перший «град» – це ідеальне, етичне і політично досконале творіння Боже, співжиття душ під владою Бога, яке повністю реалізоване на небі і частково реалізоване на землі (правда, за умови, що людина буде дотримуватися вимог християнської Церкви). Всі дії цих громадян повинні відсторонитися від усього, що перешкоджає релігійному баченню навколишнього світу і є несумісним з християнським вченням. Гармонія з природою і в стосунках між людьми – все це притаманне «Граду Божому». Іншим є «Град земний». Він характеризується як суспільство, що поглинула заздрість, підступність, користолюбство, зажерливість. Святий Августин Блаженний пише, що в «Градi земному» «...кожен має на увазі передусім власну користь і прагнення, але ж того, чого нам хочеться, не вистачить нікому, в крайньому випадку для всіх, бо не може бути такого, щоб усім вистачало – суспільство те дуже часто поділене на дві частини, в ньому одна отримує перевагу, чинить утиски над іншою» [259, с. 54]. Отже, святий Августин Блаженний у своїх творах стверджує, що буттям, яке у власному смислі називається абсолютним, може бути лише християнська Трійця – вічна, незмінна, умосяжна. Вона є Благом та Істиною. Це особистісний Бог, який є формою, причиною і началом усього існуючого, який вміщує в собі вічні ідеї всіх створінь і є Творцем останніх. Сергій Здіорук слушно наголошує: «На нашому нелегкому, але єдино правдивому шляху до природного братерства такі постаті, як Августин, є тими вершинами й орієнтирами, які не дають остаточно заблукати в нетрях повсякденних життєвих клопотів, зневажити найцінніший дар Божий – людське життя» [4, с. 307].

Одним із найважливіших авторів християнської патристики, який до певної міри підсумував попередній досвід християнського богомислення на тему онтологічного зв'язку між Божественним, вічним, єдиним і безмежним, з одного боку, і природним, створеним, множинним і часово-просторовим, з другого боку, є богослов і святий пізньої Візантії Григорій Палама. Осмислюючи природу Божественного буття, він чітко розрізняє між абсолютно недоступною і непізнаваною сутністю Бога (Бог у собі, *in Se*) і

доступною божественною енергією (дією, силою, благодаттю), якою Богом все створено і яка все наповнює, у все проникає, все підтримує у бутті і веде до повноти досконалості (Бог назовні, для нас, *ad extra*). Божественна енергія, є самим Богом у дії. Вона – троїчна і особова, оскільки належить до конкретних осіб Пресвятої Трійці: Отця, Сина і Святого Духа.

Поряд з нествореною (гр. *aktistou*) божественною енергією, яка відкрита до світу і людини і через яку людина, беручи участь у Божественній природі, обожнюється, стаючи Богом по благодаті, Григорій Палама наполягає на існуванні другої, створеної (гр. *ktistou*) енергії чи «благодаті природи» (гр. *kharis fiseos*), коли говорить про створені Богом речі, які є Божим благодатним даром, і про нестворену дію Божої благодаті, яка є головною причиною і агентом появи цих створених дарів Бога [62, с. 109].

Завдяки найглибшому зв'язку між божественною енергією і створеною енергією, створена природа є водночас безконечно віддалена від Бога і надзвичайно близькою до Нього. Григорій Палама писав: «Божественна енергія не є творіння..... Але творінням є те, що спричинює (Божественна) енергія і звершується нею» [155, с. 131 – 133]. Отже, сакральна цінність створеного світу у різноплановості його ієрархічного буття, базується на енергійній, благодатній й особовій присутності живого Бога у кожному елементі будь-якого єства. Отець, Син і Святий Дух – Триєдиний Бог, своїми енергіями, як сонце промінням, проникає і наповнює життям, надаючи кожному створінню свій сенс буття, свою любов.

Святі отці вбачали можливість через видимі дари оточуючого світу краще пізнавати їх Творця та належним чином Його прославляти. У цьому контексті варто пригадати слова святого Василія Великого: «Нехай Бог, що створив такі великі діла, дасть вам пізнання Його правди, щоб ви з видимих речей пізнавали невидимого Творця та щоб з величі й краси створінь навчилися належно славити Бога» [88, с. 265].

Захоплюючись створеним світом та його красою, Отці Церкви усвідомлювали: якщо духовна увага зосередиться на розгадуванні таємниць

всесвіту і якщо це стане кінцевою метою пізнання взагалі, то це стане перепорою на шляху до пізнання Бога [130, с. 25].

Аналізуючи сказане вище, можемо констатувати, що у працях Отців Церкви відображалися проблеми взаємовідносин людини й природи. Вони високо оцінювали даний Господом світ, були одностайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей.

3.2. Католицька екологічна парадигма періоду Середньовіччя та Модерну: еволюція та відображення в соціальній доктрині Католицької Церкви

Певні питання відповідальності людини за довкілля, побудові взаєностосунків людини з природою розглядалися католицькими теологами в період Середньовіччя. Більшість з них стояли на схоластичних позиціях.

За уявленнями схоластів, світ існує не самостійно, а лише в причетності до Бога. Не слід шукати істину, оскільки її подано в божественному Одкровенні. Філософія має за допомогою розуму лише обґрунтувати і викласти цю істину, реалізуючи три завдання: перше — проникнути в істини віри і так наблизити їх зміст до духу людини, яка мислить; друге – надати релігійній істині систематичну форму за допомогою філософських методів (методів розуму); третє – використовуючи філософські аргументи, виключити критику святих істин.

Схоласти, зокрема, дотримувалися наступних ідей: тільки особистість значима сама по собі; усі соціальні інститути підлегли їй; для добродесного життя потрібен визначений мінімум добробуту; матеріальні блага призначені для усіх [164, с. 171].

Одним із відомих представників католицької середньовічної філософії був Іоанн Скот Еріугена [125, с. 133]. У його відомій праці «Про поділ природи» автор звертався до проблеми Бог-Світ-Людина [250, с. 62]. Бог в Еріугени постає як єдність, яка протистоїть множинності, що існує поза Ним.

Аналізуючи твір Еріугени «Про поділ природи», деякі сучасні філософи вважають, що автор трактує «природу» як повноту буття Бога і подає її у чотирьох сферах: перша – «природа не створена, але творча», де нею є Бог як вища причина світу, первинне буття, абсолютна єдність, яка нічим і ніким не породжена і є повністю досконалою, для смертних незбагненною; друга – це природа «створена і творча», Божий розум (Логос), в якому зосереджені архетипи всіх речей. [98, с. 123; 81, с. 153-154].

У період Середньовіччя жив і діяв святий Франциск Ассізький, якого Іван Павло II в 1979 р. проголосив небесним покровителем тих, хто займається питаннями екології. Іван Павло II у своєму Посланні з нагоди Всесвітнього Дня миру 1 січня 1990 р. про святого Франциска Ассізького говорив наступне: «Він дає християнам приклад самобутнього і глибокого респекту до цілісності створіння. Як приятель бідних, якого любили Божі створіння, святий Франциск закликав все створіння – тварин, рослин, сили природи, навіть сестру Сонце і брата Місяця, вшановувати Бога і славити Його. Бідний чоловік з Асизу подає нам переконливий доказ того, що коли ми є в мирі з Богом, то можемо себе краще посвятити побудові миру зі всім створінням, який є невіддільним від миру між всіма людьми» [158]. Святий Франциск Ассізький не розділяв віру і життя, духовне і матеріальне, оскільки ці два світи зливаються в живій реальності практичного досвіду. Він був прихильником аскетизму, противником меркантилізму, жадоби збагачення, мирських благ і насолод, прагнув чернечого усамітнення. Та аскетизм, на думку дослідників його поглядів, не закликав до відмови від діяльності в сфері природи. Святий Бонавентура так писав про нього: «Божий чоловік досяг такого рівня чистоти, що його плоть підкорилася духові, а дух – Богові у чудовій гармонії і злагоді, і всі створіння також були у чудесному підкоренні волі і наказам того, хто сам був вірним слугою Творця» [20, с. 44].

Франциск Ассізький прославляв родючу землю, яка підтримує нас, прославляв всіх святих і Божу владу, яка спрямовує діяльність людини і

природи у відповідний до Божого замислу напрямок, поклавши в основу цієї діяльності гармонію. [51, с. 138-139].

Певний внесок у розвиток проблеми охорони навколишнього середовища зробив теолог Тома Аквінський, який у 1323 р. був зарахований до лику святих, а у 1567 р. папа Пій V визнав його вчителем Католицької Церкви. Згодом його вчення визнали офіційною філософською доктриною католицизму [70,с.142].

Відповідно поглядів Томи Аквінського, викладених у його відомій роботі “Сума теології”, Бог вічний, він існує, є нерухомим, нетлінним, одночасно він є причиною руху, необхідністю і метою світу. У Господа сутність і буття рівноцінні. У Нього немає ніяких акциденцій (якостей). Він не може бути описаним за допомогою різниці, він поза будь-яким родом, його не можна визначити. Проте Бог – це досконалість будь-якого роду. Речі в деяких відношеннях подібні до Господа, в інших - ні. Більш доречно говорити, що речі подібні Господу, ніж навпаки [211]..

Не можливо не згадати ще одного представника пізнього Середньовіччя, який свої погляди звертав до природи. Це німецький філософ і теолог Микола Кребс, більш відомий в філософській літературі як Микола Кузанський (1401-1464). У його творах природа постає нескінченною та гармонійно створеною сукупністю, в якій кожному виділено своє місце Богом. Англійський історик філософії Фредерік Коплстон зазначає, що бачення Кузанцем природи і людини як системи, що саморозгортається, робить її провісницею філософії природи, характерної для доби Відродження [100, с. 134].

Зазначимо, що на сьогодні питання такого висвітлення в XI-XV століттях на теренах України ще не достатньо вивчене, тому немає ґрунтовних досліджень в тій мірі, як це є на Заході. «На Заході, – слушно підкреслює І. Музичка, – монахи і їхні монастирі були вогнищами богослов'я й інших наук. Вони творили перші європейські університети чи високі школи для наук. Європейська культура і наука має своє коріння в християнстві. Наука творилась у маленьких гуртках вчених монахів, які вивчали все потрібне для

людини з двох великих книг – світ-природа-всесвіт і Святе Письмо як Боже Слово. В історії нашої Церкви маємо тих, хто науку богословії організували, творили школи, друкували книги, вчилися наук на Заході, щоб принести їх в Україну» [124, с. 201].

Починаючи із середини ХХ століття, Католицька Церква активно розвиває соціально-екологічне вчення, оскільки взаємозв'язок людини і природи досяг критичного піку. Виникли болючі проблеми, такі як, наприклад, неправильне використання технічного прогресу, атомної енергії, що призвели до сучасної екологічної кризи. Церква змушена була реагувати на це. З'явилася низка документів (енциклік, конституцій, листів та ін.), присвячених проблемним взаємозв'язкам людини і природи як Божого створіння.

У 1961 р. папа Іван ХХІІІ видав енцикліку «Християнство і соціальний прогрес», у якій, зокрема, зазначалося, що "...в епоху науково-технічних тріумфів" людина може дозволити собі покладатися на власні сили і побудувати цивілізацію без Бога. "Але правда в тому, – говорилося далі в цьому документі, – що ці самі досягнення в галузі науки й техніки часто пов'язані з такими труднощами, які можуть бути вирішені тільки в світлі щирої віри в Бога, Творця і Правителя людини і її світу» [257].

Не менш важливим щодо взаємовідносин людини з природою був документ Католицької Церкви – Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі «*Gaudium et spes*» ІІ Ватиканського Собору. У вступі цієї конституції читаємо про проблеми екологічного характеру: «Хоча людство потерпіло на власних відкриттях та від влади, воно часто порушує тривожні питання про поточні тенденції світу, про місце і роль людини у Всесвіті, про сенс його індивідуальних і колективних прагнень і про кінцеву долю реальності та людства... Людина заслуговує на те, щоб бути збереженою; людське суспільство заслуговує на те, щоб бути продовженим». З людиною, згідно цієї Конституції, повинні бути пов'язані всі речі на землі. Адже вона створена на «образ і подобу Божу», а це свідчить про те, що людина, яка знає

і любить свого Творця, була призначена Ним як майстер всіх земних істот, має перемогти їх і використовувати їх на славу Божу [253].

Папа Павло VI знову звертав увагу своїх вірних на проблеми, що стосуються екологічних питань. Він видав енцикліку «*Populorum Progressio*» («Розвиток народів»), де наголошував на вдосконаленні людських якостей задля кращого життя на землі. І в цьому Церква покликана людині допомогти. У документі зазначено, що слова Біблії «наповнюйте землю, і володійте нею» навчають, що всі творіння для людини, яка має розум, потрібно правильно використовувати. Якщо створені земні блага існують для того, щоб забезпечити кожному засоби для існування і є знаряддям для прогресу, то кожна людина має право, знайти те, що їй необхідно [254]. Також папа Павло VI відзначав, що в довкіллі відбуваються зміни і є несподіваними наслідками людської діяльності. «Людині, – вказував він, – стало відомо, що за допомогою необдуманого експлуатації природи вона ризикує знищити її і стає, своєю чергою, жертвою цієї деградації». Відповідно, навколишнє середовище є під постійною загрозою забруднення. Наслідком цього можуть бути нові хвороби. Тому існують недобрі перспективи для прийдешнього. Християни в таких умовах повинні задуматися над тим, щоб взяти на себе відповідальність разом з рештою людства за збереження довкілля [255].

У документі Католицької Церкви «Священниче служіння і справедливість у світі» порушувалася низка соціальних проблем, серед яких були і екологічні. Так, у документі зазначено, що люди усвідомлюють невичерпність природних ресурсів – повітря, води і біосфери на землі. Тому ці ресурси повинні ретельно бути захищені як загальне благо всього людства [263].

Комплексний і систематичний аналіз питання відповідальності людини за природне довкілля знаходимо в роботах папи Івана-Павла II. У своїй першій енцикліці «*Redemptor hominis*» (1979 р.) він вказує на такі проблеми такі, як забруднення довкілля в регіонах, де відбувається швидка індустріалізація, збройні конфлікти, що спалахують та постійно повторюються, можливості

саморуйнування через застосування атомної, водневої, нейтронної чи іншої зброї тощо. При цьому понтифік говорить про спасіння світу [248].

Ще однією енциклікою, де порушувалися проблемні питання взаємозв'язку людини з природою, була «*Laborem exercens*», видана Іваном-Павлом II у 1981 році. Папа наголосив, що праця є благом для людини, оскільки завдяки їй людина не лише змінює природу і пристосовує її до своїх потреб, але також реалізовується як людина [242].

У черговій енцикліці «*Sollicitudo rei socialis*» (1987 р.) Іван-Павло II також порушив питання екології, констатувавши, що людство у своєму ставленні до природи підпорядковане не лише біологічним, але і моральним законам, які не можна безкарно порушувати. Тому покликання кожної людини, а також Церкви загалом рятувати наше природне довкілля та всю природу [243].

В енцикліці «*Centesimus annus*» (1991 р.) Іван-Павло II вказує, що свавільне ставлення до Землі людини, яка зорієнтована на споживацьке ставлення до світу й гедонізм, викликає “повстання природи”. Подібне ставлення він класифікує як “антропологічну помилку”, що є основним фактором руйнування створеного Богом світу. Відповідно, вирішення екологічного питання залежить, в першу чергу, від виправлення цієї помилки, або, за словами папи, відновлення “екології людини” [247].

В наступній енцикліці «*Veritatis splendor*», в якій висвітлено деякі фундаментальні питання морального вчення Католицької Церкви, Іван Павло II знову зачіпає тему людини й природи. Вже у вступі можна зайти слова про Творця та людину, яка створена була на Його образ та подобу. В іншій частині енцикліки знаходимо: «Однак, не лише світ, але і сама людина була довірена власній турботі та відповідальності. Бог залишив її «в руці власного рішення», щоб він шукав свого Творця і кроками своєї свободної волі наближався до досконалості. Наблизитись до досконалості означає власними зусиллями будувати в собі цю досконалість. Бо так людина управляє світом і формує

його, керуючись власним розумом та волею, так вона, здійснюючи морально добрі вчинки, підтверджує, розвиває та укріплює в собі подобу Бога» [244].

Енцикліка «*Evangelium vitae*» Івана-Павла II говорить про цінність та непорушності людського життя. Папа зазначав: «...коли вилучити Божественний контекст, то значення всіх речей зазнає глибокого перекручення, а сама природа перестає бути «*mater*», тобто матір'ю, і зводиться до «матеріалу», який можна піддавати будь-яким маніпуляціям» [245].

Енцикліка «*Fides et ratio*» присвячена проблемі співвідношення розуму і віри на шляху пізнання людиною істини. Папа Іван-Павло II стверджує: «Якщо людина з усім її розвитком не може пізнати Бога як Творця всього, то причиною є не так відсутність потрібних засобів, як перешкоди, створені її вільною волею та гріховністю» [246].

Соціально-екологічне вчення Католицької Церкви помітно розвинулося за понтифікату Івана Павла II. Папа в проповідях, промовах, посланнях і в апостольських листах неодноразово порушував проблеми взаємозв'язку людини з природою, завжди наголошував на бережливому ставленні людини до навколишнього середовища.

Наступником Івана-Павла II став папа Бенедикт XVI, який теж звертався до питань екології в своїх працях.

У енцикліці «*Caritas in veritate*» він присвячує особливу увагу питанню екологічної відповідальності Церкви. Бенедикт XVI наголошував, що негативний вплив людства на навколишнє середовище досяг критичного рівня, тому слід прикласти зусилля всіх людей та державних інституцій задля вирішення екологічної проблеми [157].

Екологічне завдання Церкви, за вченням папи Бенедикта XVI, полягає, передусім, у відновленні первісного стосунку людини до Бога, формуванні християнської чесноти віри, глибокої духовності та високої моральності, тобто своєрідної “екології людини”, яка є запорукою “екології довкілля” [54]. Натхненні вірою в Бога та усвідомлюючи вагу релігійної відповідальності за

природу як Боже створіння, християни покликані до мудрого та поміркованого використання природних ресурсів у своїй повсякденній життєдіяльності.

Щодо теперішнього Папи римського – Франциска I, то у своїй першій енцикліці «Світло віри» («Lumen Fidei»), що побачила світ 5 липня 2013 р., він зазначив: «...віра, об'являючи нам любов Бога Творця, заохочує цим нас до шанобливішого ставлення до природи, допомагає відчитувати в ній Ним записану «азбуку» та доглядати і зберігати довірене нам помешкання, допомагає знаходити шляхи розвитку, зумовлені не лише користю і наживою, а які б вважали усе створіння даром, за який всі ми є боржниками; вчить нас шукати справедливі форми правління, визнавати, що влада походить від Бога для служіння спільному добру» [160]. Вагомий внесок у прояснення причин екологічних проблем світу папа Франциск I вніс, написавши енцикліку «Славен будь» («Laudato si'»). Провідною ідеєю енцикліки є «інтегральна екологія», як нова парадигма справедливості; екологія, що «включатиме особливе місце людини в цьому світі та її взаємини з дійсністю, яка її оточує» [251]. Папа Франциск, зокрема, відзначав: християни відчувають, що «їхні завдання посеред сотвореного світу, їхні обов'язки перед природою та Творцем є частиною їхньої віри». Він також закликав до «до діалогу з усіма щодо нашого спільного дому», тобто представниками інших конфесій. Темі такого діалогу чимало приділено уваги в цій енцикліці. Франциск I вважав, що представники різних віросповідань мають виявляти «глибоку стурбованість» щодо проблем екології [251].

У першому розділі енцикліки підсумовано найновіші наукові дані про стан довкілля, розглядаються різні аспекти нинішньої екологічної кризи. Зокрема, звертається увага на кліматичні зміни. Вказується, що вони стали глобальною проблемою з важкими ускладненнями у сфері навколишнього середовища, які супроводжуються соціальними, економічними, та політичними проблемами, становлячи один з головних теперішніх викликів для людської спільноти. Найважчі наслідки кліматичних змін лягають на плечі найбідніших. При цьому багаті, що володіють більшими ресурсами та

економічною й політичною владою, зосереджуються на тому, аби приховати проблеми. Відсутність належної реакції перед обличчям трагедій наших братів і сестер, вважає Франциск І, є симптомом втрати почуття відповідальності за собі подібних [251].

Далі папа порушує проблему водних ресурсів. Вказує, що доступ до питної і безпечної для споживання води є важливим людським правом, оскільки забезпечує виживання людей. Говорить він і про захист біорізноманітності, звертаючи увагу на те, що кожного року зникають тисячі видів рослин і тварин, які стають втрачених назавжди. Наголошується, що ці тварини й рослини є не лише «ресурсами» для використання, але мають цінність самі в собі [251].

Франциск І говорить й про “екологічний борг”. Такий “борг” має північна частина Землі перед південною. Адже перед обличчям кліматичних змін існують «відмінні рівні відповідальності». Більша ж відповідальність лежить на розвинених країнах, що переважно зосереджені у північній півкулі [251].

У другому розділі Франциск І звертається до теологічних питань, інтерпретації біблійної розповіді про творення світу. Наголошує на «жахливій відповідальності» людини щодо створіння. Довкілля, вказує він, є колективним благом, спадком усього людства. За нього відповідають всі люди. Папа вказує, що людське існування ґрунтується на трьох базових взаєминах, тісно пов’язаних між собою – стосунках з Богом, ближніми та землею. Зараз ці взаємини зламалися – як назовні, так і всередині нас. Це є гріхом. Папа вважає, що ми повинні відкинути думку, ніби людина має право на абсолютне панування над іншими створіннями. Саме на ній лежить відповідальність за те, щоб “обробляти і оберігати земний сад” [251].

У третьому розділі енцикліки мова йде про людський корінь екологічної кризи. Відзначається, що технократичне панування веде до знищення природи, а також визискування найслабших людей та народів. Людина вже більше не визнає властиве їй місце у світі, а приймає позицію, зосереджену

виключно на собі та власній владі. Це визначає логіку «одноразового використання», ставлення до ближнього й природи, як до простого предмету, який можна використати й утилізувати. У цьому ж розділі ведеться мова й про відповідальність у сфері наукових досліджень. Останні, вказує папа, здатні приводити до небажаних наслідків як у сфері природи, так і життєдіяльності людини. Тому наукові дослідження потребують широкої відкритої дискусії [251].

Четвертий розділ енцикліки присвячений “інтегральній екології”. Тут проводиться думка, що ми не можемо «вважати природу чимось відокремленим від нас”. Питання екології стосуються різних сфер – економіки, політики, культури. Франциск I стверджує, що існує зв’язок між питаннями довкілля та соціальним і гуманітарним питанням. Тому ці питання потрібно вирішувати комплексно, “інтегративно”. У цьому контексті “інтегративна екологія” невіддільна від поняття спільного добра [251].

П’ятий розділ енцикліки намагається дати відповідь на запитання, що ми можемо і повинні зробити, щоб “вийти зі спіралі самознищення, в яку ми заглиблюємося”. Потрібно, вважає папа, не підходити до конкретних рішень в ідеологічний, поверховий або спрощений спосіб [251].

Франциск I вважає, що теперішні зустрічі найвищого світового рівня щодо довкілля не дали відповіді на очікування. На його думку, потрібні ефективні форми і засоби глобального управління, враховуючи, що «захист навколишнього середовища неможливо гарантувати лише на основі фінансових розрахунків вартості і користі”. Довкілля, відзначає папа, є одним з тих благ, які ринкові механізми нездатні захистити. Тому він наполягає на розвитку чесних і прозорих процедур прийняття рішень, аби «розрізнити», які підприємницькі ініціативи зможуть привести “до справжнього цілісного розвитку”. Закликає тих, хто займає політичні посади, уникати “логіки здобуття максимальної і якнайшвидшої вигоди” [251].

Останній, шостий розділ енцикліки присвячений присвяченню питанням екологічного виховання й духовності, “екологічному наверненню”. До цього

процесу, вважає Франциск І, мають бути включені всі виховні середовища – «школа, родина, засоби комунікації, катехизація». Не можна недооцінювати, на його думку, важливості освітніх екологічних програм. Вони здатні впливати на щоденну поведінку людини, починаючи від зменшення споживання води до роздільного збирання сміття чи вимкнення непотрібного освітлення. Саме така «цілісна екологія» руйнує «логіку насильства, визискування та егоїзму» [251].

Отже, уряд Католицької Церкви у соціально-екологічному вченні не оминає проблем людства, в даному випадку взаємозв'язку людини з природою, і шукає спільно з віруючими (і не тільки) виходи зі складних життєвих ситуацій.

Згідно загального переконання сучасних католицьких богословів, нинішня екологічна криза спричинена, в першу чергу, неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого докільля, свого стосунку до Бога, стосунку Бога і природи, а також стосунків до Бога через стосунки до природи і навпаки.

Сучасні католицькі теологи, не обмежуючись взаємозв'язком людини з природою, намагаються вийти за межі формального бачення цього взаємозв'язку, що є, звичайно, дуже позитивним. «Слід наполегливо, – зазначають вони, – підкреслювати внутрішній зв'язок між екологією докільля і екологією людини. Учителство робить акцент на відповідальності людини за збереження цілісного і здорового середовища для всіх. Якщо людству вдасться об'єднати наукові можливості і тверді етичні засади, воно зможе розвивати докільля як власну оселю і як ресурс для людини і всіх людей, зможе усунути причини забруднення і гарантувати належні гігієнічні і здорові умови як малим групам, так і великим людським поселенням. Технологія, що забруднює, може також очищати, виробництво, що нагромаджує, може також справедливо розподіляти, якщо запанує етика поваги до життя і людської гідності, до прав теперішніх і майбутніх поколінь» [97, с. 287]. Сучасні католицькі теологи підкреслюють необхідність

підтримання захисту гідності людини та її прав на чисте довколишнє середовище через визнання взаємозв'язку між всіма елементами існуючого всесвіту.

Сучасний теолог, керівник Німецького інформаційного центру «Церква і навколишнє середовище» Маркус Фогт дотримується думки, що лише на основі християнської віри можливі позитивні зміни стану природного довкілля [220, с. 83]. Той, хто вірить в Бога, не може поверхнево відноситися до навколо створеного світу і розуміє, що є обітниця перед Богом і його незрима присутність [261]. Тому, на думку М. Фогта, невід'ємною складовою християнської віри є моральна вимога відповідально поводитися з благами творіння, охороняти їх, доглядати, а також справедливо розподіляти. І в цьому плані є важливою концепція сталого розвитку [220, с. 82], де має бути присутній і «церковний менеджмент» [222, с. 145].

Сталий розвиток у рефлексіях та на практиці сучасного суспільства – це певний виклик, який стосується суті покликання Церкви, а саме, щоб у світі, якому загрожує короткотермінове мислення, створити через орієнтовану на майбутнє практику «біотопи надії» [220, с. 82].

Власне, під сталим розвитком слід розуміти певний керований розвиток, в основі якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко створювати нові умови для життя.

Походження концепції сталого розвитку належить Дейлі Герману, який у своїй монографії «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку» («англ. *Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*») системно обґрунтував її. На його думку, термін «сталий розвиток» – означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і

цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [240, с. 11]. Це формулювання терміну «сталий розвиток» зараз широко використовується в багатьох країнах.

Сучасний економіст, німецький політик Норберт Нойгауз, ведучи мову про сталий розвиток, зазначає, що людина була створена, щоб працювати, і поставлена у цей світ, щоб оберігати і доглядати його, а також щоб мати владу над ним, тому вона не може «самовільно розпоряджатись Землею, підчиняючи її без обмежень своїй волі, начебто Земля немає власної форми і наперед даного Богом призначення, яке людина має розкривати, але не зраджувати йому» [133]. Вчений пише, що поряд із збереженням допустимого для екологічних систем навантаження як додаткової умови виживання людства, на першому плані все ж стоїть повага перед порядком Творіння. Порядок Творіння розуміється не лише в моральному, а й у фізичному та біологічному аспектах, зокрема, це стосується репродуктивного та регенеративного аспектів. Людина повинна враховувати і цінувати стосунки всередині природи. Збереження різноманітності видів тварин і рослин, захист природи і турботливе ставлення до навколишнього середовища є вираженням релігійного благочестя [133].

Керівник Бюро з питань екології УГКЦ Володимир Шеремета вважає, що сталий розвиток, який є ключем до вирішення сучасних екологічних проблем, недостатньо засновувати на трьох частинах: «суспільство – економіка – екологія». Як би ці дійсності не збалансовувати, будівля сталого розвитку буде хиткою і ненадійною, якщо її не поставити на міцну основу «екології людини», під якою Церква розуміє автентичну віру, духовність та моральність [229].

Про сталий спосіб в повсякденному житті для збереження довкілля веде мову сучасний богослов–мораліст професор Карл Гользер. На його думку, спосіб життя повинен бути «сталим» або «життєздатним у майбутньому». Сталий розвиток має на меті не лише майбутню екологічну коректуру

економічного зростання, а й розвиток, де враховуються як екологічні, так і соціальні та економічні аспекти [34, с. 137-138].

Своє бачення проблем сталого розвитку виклав католицький єпископ Петер Генрічі, зосередивши увагу на трьох аспектах:

1. Питання про сталість впливає з прискорення людських процесів. Відколи прискорилося все людське життя, сталість стала проблемою, тому що прискорення стало можливим в значній мірі завдяки чистому споживанню, використанню сировини та джерел енергії, які накопичувалися мільйони років. Це прискорення існує тільки близько трьох сотень років. І протягом цих трьох століть воно постійно збільшується. Під прискоренням єпископ розуміє, з одного боку, прискорене споживання накопичених і невідновлюваних джерел енергії й сировини. З іншого боку, визначає безперервну прискорену мобільність і продуктивність, яка за всіма правилами вимагає також підвищеного споживання енергії.

2. Сталості не можна досягнути отримуючи викопні джерела енергії. Вона залишається нереальною мрією, тому що неможливо 500 мільйонів років жити і продовжувати свою діяльність, поки ці джерела енергії відновляться. Тому поняття «стале суспільство» чи «стале господарство» є, в кінцевому рахунку, політичними лозунгами, які завуальовують дійсний стан речей.

3. Проблематика сучасного господарювання і сучасного суспільства нерозривно пов'язана з проблематикою часу. Це підкреслюється ключовим словом «ефективність». Ефективність визначає кількість продукції за одиницю часу. Все більше, все швидше. Також слід би було додати третє – і саме тут виникає проблема: одиниця часу і затрата. Чим менша затрата, тим більша ефективність, чим менший час, тим більша ефективність. Тобто для вирішення створених індустріальним суспільством проблем необхідно краще раціоналізувати час одночасно із зменшенням затрат. За всіма правилами одне виключає інше [29, с. 177].

Отже, П. Генрічі вважає, що відповідальне та правильне поводження людини з часом позитивно впливає на благо природи навіть і тоді, коли людина працює менше.

Сучасний німецький теолог Георг Краус вважає, що особливими для Нового Завіту є слова Павла про зв'язок долі усього створеного з долею людини. Усе створене бере участь у спасінні людства, і таким чином з досягненням людської досконалості воно повинне бути визволеним від своєї непостійності і перейти в стан вічного миру і що екологічний вклад віри в створіння полягає, передусім, у формуванні духовного ставлення людини до природи як Божого створіння. На основі такого ставлення чи на основі такої екологічної духовності людина здатна співчувати і бути солідарною зі всіма істотами, які знаходяться в кризовій ситуації перед безпосередньою загрозою внаслідок антропогенного руйнування природи, яке дедалі зростає [228, с. 103].

Про екологічну духовність, яка проростає з віри в створіння, як поставу благоговіння перед природою, пише сучасний фахівець з моральної теології Карл Гайнц Пешке. Відповідно до його поглядів, благоговіння вже містить в собі певну вимогу і відчуття відповідальності за реалізацію своєї влади над природою. Правильне благоговіння спричинює також відчуття сорому за безрозсудну експлуатацію природи, вимагає самообмеження і обережного застосування досягнень сучасної науки та техніки [228, с. 103].

Кожна людина повинна бути свідомою своєї відповідальності у вчинках щодо природи. Християнська відповідальність за природу випливає з віри в Бога-Творця, що допомагає краще зрозуміти сутність та призначення усього Його створіння, як живого так і неживого.

Віра в Всевишнього як творця того, що ми сьогодні називаємо Всесвітом, є незаперечною і samozрозумілою для кожного християнина. Кожен християнин, пізнавши Бога, повинен прославляти Його за всі величні справи, які Господь сповнив для нього. Бог є першопричиною усього існуючого, його творцем та митцем, і, відповідно, усі речі і всі живі істоти в кожній хвили перебувають у розпорядженні Його планів, Його слова та Його волі. Думка

про якийсь автономний світ, керований незмінними законами є немислимою, але не через те, що ми не знаємо законів природи, а через те, що віра, сформована під впливом релігійного досвіду, стверджує, що «природа» – це передусім «створена річ», тобто дійсність, повністю залежна від свого Творця і завжди «відкрита» до Його слова, а не «замкнена» сама в собі й у своїх законах. І все те, що дане нам Всевишнім, належить раціонально використовувати, пам'ятати, що все створене «...добре воно» (Бут. 1, 31).

В контексті сучасної екологічної кризи дуже важливим є віднайти правильну концепцію людини як “управителя створіння”, яка має два основоположні аспекти:

1) позитивна сторона – ідея управління є корисною, оскільки вона схильна виключати, що саме людина є володарем і власником творіння. Таке розуміння людини, як власника створіння, знайшло підтримку переважно в двох напрямках: у антропології Просвітництва і в західній, зокрема, в протестантській теології. Ця заміна моделі власника створіння на модель управителя створіння корисна задля виключення неприйняттого погляду на те, що людина є абсолютним володарем творіння і що вона може поводитися як володар.

2) негативна сторона – у цій моделі управління є обмеження і недоліки з екологічної точки зору, а саме: управління означає управлінський підхід до природи. Грецьке слово «οἰκονομος», яке стоїть за поняттям управителя, вказує на спроможність людини «управляти» даною власністю і використовувати її хоча і в межах того, що було довірено людству. В цьому сенсі управління нагадує те, що розуміється під англійським словом ‘trustee’ (довірена особа). В основі цієї моделі все ж лежить утилітарне розуміння відношення людини до природи. Ще один негативний момент у цій теорії – управительство означає охоронне ставлення до природи. Управитель є «опікуном» того, що було дано йому для збереження, охорони. Цей охоронний підхід до наших стосунків з природою пропускає повз увагу дві важливі істини. З одного боку, людина покликана не лише «опікуватися» природою,

але й «культивувати» її, тобто, покращувати її можливості і вирощувати плоди. З іншого боку, людське втручання уже досягло таких пропорцій, що було б нереалістичним і марним говорити про просте збереження довколишнього середовища. Певні частини середовища ще можна зберігати, зате інші зазнали безповоротних змін, і будь-яке намагання охороняти їх було б нереалістичним, а в деяких випадках навіть не бажаним [238].

Отже, ідея управління, хоч і корисна, бо свідчить про заперечення погляду, що людина є володарем і власником творіння – погляду, який значною мірою відповідальний за виникнення екологічної кризи, – має свої власні обмеження і є дещо проблематичною з екологічного погляду.

Висновок з викладеного вище можна підтвердити тезою з книги «Моральна катехиза: Життя у Христі», що звучить так: «Уповноваження «панування світом» (Бут. 1, 28) не означає свавільного підпорядкування та експлуатації створіння. Людина створена на «образ та подобу» Бога (Бут. 1, 26), а тому її завданням має бути головою створіння, з яким вона творить інтегральну цілісність. Людина може відповідально панувати у світі створіння лише тоді, коли слухає Бога та дотримується встановленого Ним порядку у світі створіння та визначеної Ним мети. Людина покликана до відповідальності впорядкування та культивування природного довкілля, покликана бути добрим управителем та садівником у світі Божого створіння» [60, с. 167].

Але що означає “бути добрим управителем”? Згідно думки К. Гользера, свідченням доброго управління Божими дарами та відповідальної і люблячої поведінки стосовно всіх Божих створінь є постійна актуалізація чеснот [241]. В. Шеремета вважає, що у чесноті мудрості використовується розум для розпізнавання законів, взаємних відносин і впливів, що панують у природі – світі Божих створінь. Це спонукає до ідентифікації та збору інформації, необхідної для прийняття об’єктивно правильних і екологічно відповідальних рішень. Наступна чеснота – справедливість, яка полягає у тому, що справедливість повинна бути не лише до Бога, але й до всіх інших Божих створінь на основі свідомості про їх глибинну сутність та мету. Чеснота

поміркованості полягає в тому, щоб відповідально прийняти Божий дар свободи, а саме, поставити її на службу добра та любові. Ця чеснота допомагає зрозуміти: наше щастя не є величиною пропорційною до кількості матеріальних благ. Слід визволитись від рабства накопичення зайвого, яке приводить до все більшого та більшого виснаження природних ресурсів і руйнування свого життєвого простору. Чеснота мужності розкриває здатність не приховувати проблеми, які все більше загострюються, а також не втікати від відповідальності. Кожен з нас повинен усвідомити, що екологічне становище має змінитися на краще і прикласти для цього свої зусилля, незважаючи на можливі суспільні нерозуміння, несприйняття чи опір [228, с. 104].

Папа Венедикт XVI зазначає, що створений світ є розумно структурований Богом і довірений для відповідальності людини, яка вміє розумно і активно культивувати створіння, без того, щоб вважати себе абсолютним володарем. Кожен покликаний до відповідального управління землею, щоб її захищати, насолоджуватися її плодами, обробляти, знаходячи ресурси, необхідні для гідного життя. Папа проголошує, що за допомогою самої природи і завдяки своїй праці та творчості, людство здатне виконувати свої серйозні обов'язки і передати землю для майбутніх поколінь в такому стані, щоб вони теж могли тут гідно жити і її доглядати [26, с. 22-23].

Історичний аналіз становлення та розвитку соціально-екологічного вчення католицизму дає нам підстави стверджувати, що проблемні питання такого вчення, як створення світу, взаємозв'язок людини з природою тощо, ще з середньовічної епохи не викликає суперечностей серед мислителів. Усі вони визнають, що людина повинна пізнавати та усвідомлювати задуми Бога щодо створіння, ставитися до нього з любов'ю та відповідальністю, розумно використовувати та справедливо управляти усіма ресурсами землі, котрі їй дав «порати і доглядати» Творець.

Отже, соціально-екологічне вчення католицизму все частіше наголошує на взаємозв'язку людини з природою, на те, що Бог-Творець світу, а людина є його добрим управителем тощо. Аналізуючи Святе Письмо, як основне джерело

Католицької Церкви, приходимо до висновку, що Господь виступає Творцем всього світу – єдиного організму, складовим елементом якого є людина. Вона є ланкою між Богом і рештою світу. Саме людина була створена, щоб служити Богові і любити Його. Нині прийшов час, коли суспільство починає цікавитися поняттям «створіння». Це усвідомлення допоможе уникнути безвідповідальному, нераціональному використанні природи та руйнуванню Землі.

У формуванні соціально-екологічного вчення католицизму велику роль відіграють твори святих Отців Церкви, які є необхідними для правильного розуміння Святого Письма, керівництва в питаннях віри і для того, щоб відрізнити істинне Передання Церкви від помилкового тощо. На основі аналізу їхніх творів можемо констатувати, що у них відображалися проблеми взаємовідносин людини й природи. Вони високо оцінювали даний Господом світ, були однастайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей. Їхні твори у вченні Католицької Церкви є важливими у питаннях віри, для правильного розуміння Святого Письма, а їх праці в майбутньому стали дороговказами для подальших роздумів католицьких мислителів.

Важливим у формуванні відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою є вчення богословів з XIII – XXI ст.ст.

Досліджуючи період Середньовіччя, можна констатувати, що в цей період у Католицькій Церкві спостерігався синтез грецької філософії та біблійної віри. Для пізнання Бога служило як природне богослов'я, так і богослов'я Одкровення. Будь-яка людина могла досягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Істина Одкровення вважалася була явлена Богом через Христа і пророків й передається через Писання і переказ, збережені Церквою.

Починаючи із середини XX століття соціально-екологічне вчення Католицької Церкви набуло розвитку, оскільки взаємозв'язок людини і природи досяг критичного піку. Виникли складні питання, як, наприклад,

питання неправильного використання технічного прогресу, атомної енергії та справедливого розвитку, що призвели до сучасної екологічної кризи.

Учительський уряд Католицької Церкви у свої різноманітних документах (енцикліках, листах, повчаннях та ін.) розглядає проблеми людства, зокрема проблеми взаємозв'язку людини з природою, шукає спільно з віруючими (і не тільки) виходи зі складних життєвих ситуацій.

На переконання сучасних богословів, нинішня екологічна криза спричинена, в першу чергу, неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого довілля, свого стосунку до Бога, стосунку Бога і природи, а також стосунків до Бога через стосунки до природи і навпаки.

Для збереження природного довілля, вважають представники Католицької Церкви, необхідна християнська віра у Бога-Творця, як моральна вимога відповідально поводитися з благами творіння, охороняти їх, доглядати та справедливо розподіляти, на зразок люблячого та справедливого ставлення Бога до своїх створінь. А провідною концепцією щодо цього є концепція сталого розвитку, де під сталим розвитком слід розуміти певний керований розвиток, в основі якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко створювати різні варіанти напрямків розвитку, серед іншого і ті варіанти прогресу, які забезпечують гармонійне існування з природним середовищем.

Висновки до третього розділу

В результаті комплексного аналізу змісту і провідних домінант католицької енвайронментології обґрунтовано концептуальні положення, за якими ефективність впливу соціально-екологічного вчення католицизму не лише є особливостями соціальної ситуації сьогодення, а й особистісними детермінантами, пов'язаними з певною стратегією регламентації відносин людина-природа.

Визначено, що соціально-екологічне вчення католицизму наголошує на взаємозв'язку людини з природою, на тому, що Бог – Творець світу, а людина

є його добрим управителем тощо. Аналізуючи Святе Письмо, як основне джерело Католицької Церкви, приходимо до висновку, що Господь виступає Творцем всього світу – єдиного організму, складовим елементом якого є людина. Вона є ланкою між Богом і рештою світу. Саме людина була створена, щоб служити Богові й любити Його. Тому прийшов цей час, коли суспільство починає цікавитися поняттям «створіння». Це усвідомлення допоможе уникнути безвідповідального, нераціонального використанні природи та руйнуванню землі.

У формуванні соціально-екологічного вчення Католицької Церкви велику роль відіграють твори святих отців, які є необхідними для правильного розуміння Святого Письма, керівництва в питаннях віри, і для того, щоб відрізнити істинне Передання Церкви від помилкового тощо. Тому, на основі аналізу їхніх творів можемо констатувати, що у них відображалися проблеми взаємовідносин людини й природи. Вони високо оцінювали даний Господом світ, були однастайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей. Їхні твори у вченні Католицької Церкви є важливими у питаннях віри, для правильного розуміння Святого Письма, а їх праці в майбутньому стали дороговказами для подальших роздумів мислителів.

Констатовано, що важливим у формуванні відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою є вчення богословів з XIII – XXI ст.

Так, досліджуючи період середньовіччя, можна констатувати, що він ґрунтувався на синтезі грецької філософії та біблійної віри. Для пізнання Бога служило як природне богослов'я, так і богослов'я одкровення. Будь-яка людина могла досягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Істина одкровення була явлена Богом через Христа і пророків і передається через Писання і переказ, збережені Церквою.

Починаючи із середини XX століття, соціально-екологічне вчення Католицької Церкви набуло широкого оберту, оскільки взаємозв'язок людини

і природи досяг критичного піку. Виникли доволі болючі питання, як наприклад, питання неправильного використання технічного прогресу, атомної енергії та справедливого розвитку, що призвели до сучасної екологічної кризи.

Учительський уряд Церкви у свої різноманітних документах (енцикліки, листи, повчання та ін.) розвиває проблеми людства, в такому випадку взаємозв'язку людини з природою, і шукає спільно з віруючими (і не тільки) виходи зі складних життєвих ситуацій.

На переконання сучасних богословів, нинішня екологічна криза спричинена, в першу чергу, неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого довілля, свого стосунку до Бога, Бога і природи, а також відношення до Бога через сприйняття природи і навпаки. Вони (богослови), не обмежуючись взаємозв'язком людини з природою, намагаються вийти за межі формального бачення цього взаємозв'язку, що є, звичайно, дуже позитивним.

Для збереження природного довілля необхідна християнська віра у Бога-Творця як моральна вимога відповідально поводитися з благами творіння, охороняти їх, доглядати та справедливо розподіляти, на зразок люблячого і справедливого ставлення Бога до своїх створінь. А провідною концепцією щодо цього є концепція сталого розвитку, де під сталим розвитком слід розуміти певний керований розвиток, в основі якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко створювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Таким чином, історичний аналіз становлення та розвитку соціально-екологічного вчення католицизму в цей час дає нам підстави стверджувати, що проблемні питання такого вчення як створення світу, взаємозв'язок людини з природою тощо ще з середньовічної епохи не викликає суперечностей серед мислителів. Усі вони визнають, що людина повинна пізнавати та усвідомлювати задуми Бога щодо створіння, ставитися до нього з любов'ю та

відповідальністю, розумно використовувати та справедливо управляти усіма ресурсами землі, котрі їй дав «порати і доглядати» Творець.

РОЗДІЛ 4

ПРАКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОЛІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ

4.1. Церковно-дидактичні засади збереження навколишнього середовища

Сучасні масштаби екологічних змін, які створюють реальну загрозу для життя людей у світі, досягли критичного рівня. Катастрофічний стан навколишнього середовища, що нині вже істотно визначає здоров'я людей, тривалість їхнього життя, можливість стабільного існування, спонукає, щоб всі – дорослі і діти – стали на шлях співробітництва з природою. Тому надзвичайно важливим є ефективне екологічне виховання як дітей, молоді, так і дорослих.

У розв'язанні цих завдань важливу роль має відігравати неперервний процес екологічної освіти і виховання, який має починатися з раннього дитинства (дошкільний рівень), коли закладаються основи свідомого ставлення до навколишнього середовища, і тривати впродовж усього життя людини у школі, вищому навчальному закладі, після його закінчення, охоплюючи всі вікові професійні групи. Бо, на жаль, екологічна освіта на сьогоднішній день не є пріоритетною у широкому сенсі цього слова. Не виконуються важливі та дуже необхідні природоохоронні заходи щодо належного управління та охорони людиною природи [16, с. 300]. Крім того, сучасний стан науки вимагає від дослідників образно-інтуїтивного мислення, яке повинно формуватися системою освіти [180, с. 20]. «...знання набувають величезної цінності, коли інтегруються всі відкриття про світ, людину, навколишнє середовище і досягається невидима, але така бажана рівновага особистості, світу і особистості зі світом», – зазначають Г. Білявський та Т. Саєнко [17, с. 44]. А М. Юрій стверджує, що освіта – основна цінність, без якої неможливий подальший розвиток людства [236, с. 419].

Екологічна освіта може сформувати нове світорозуміння і новий підхід в ставленні людини до природи. В екологічній літературі визначають систему екологічних освіти та виховання таким чином: «Перший етап – виховання любові до Природи, прагнення до безпосереднього спілкування з нею – це все покладено в основу всіх засобів та методів екологічного виховання; другий етап – озброєння знаннями про основні закономірності генези Природи, складні еколого-адаптаційні та еволюційні взаємостосунки між людиною та природою, необхідність осмислення та врахування вразливості її структури та обмежені можливості самовідновлення після нанесеного людською діяльністю Природі збитку; третій етап – виховання екологічної культури, що включає в себе формування професійної екологічної освіченості та прищеплення відповідних умінь та навичок, формування екологічної свідомості та передбачення, культури відчуттів, культури поведінки в природному середовищі, екологічної культури праці та споживання «дарів» довкілля; четвертий етап – виховання громадянської відповідальності за стан національного довкілля, як підсумок усієї діяльності по вихованню любові до Природи і формуванню особистісної екологічної культури» [99, с. 7].

На думку богослова Маркуса Фогт, екологічна освіта, зорієнтована на утвердження сталого розвитку, полягає у трьох аспектах:

1) побачити – сенсibilізація сприйняття природи, що виражається в уважному ставленні до умов навколишнього світу, яке часто є першим кроком до того, щоб переосмислити власні погляди, систему цінностей і способи поведінки. Саме у високотехнізованому та урбанізованому світі завдання освіти і виховання полягає в тому, щоб сприймати природу у її неповторності, красі та багатогранності. Тому в основі екологічної освіти є радість і бажання творити, а не представлення загрозливих екологічних сценаріїв.

Цей чуттєво–естетичний підхід до природи є передумовою того, щоб навчитися любити і відповідально ставитися до Сотвореного. Для цього в однаковій мірі є важливим і досвід пізнання природи в найближчому оточенні,

розвиток відчуття, естетичні підходи, дотримання традицій, які знайомлять з елементами природи, ритмом пір року.

Християнське екологічне виховання веде до релігійно-споглядального поглиблення стосунку до природи, як творіння і дару Божого. Це є основою чуттєвого ставлення до Сотвореного, в якому людина не лише керується можливостями розпоряджатися природою, але і тим, що вона сама є її частиною і може знайти в культурному, естетичному і релігійному стосунку до природи багато коренів власного існування.

2) оцінити – розвиток розуміння проблемних зв'язків. Відповідне розуміння екологічної проблематики є неможливе без тісного поєднання питань захисту навколишнього середовища, економічного розвитку і загальної соціальної справедливості. Таке інтеграційне бачення є в основі ідеї сталого розвитку. Освіта, яка орієнтується на ідеї збалансованості, мусить розвивати здатність мислити системно і зважати на взаємовплив наукової, технічної і соціокультурної сфер.

У цьому розумінні екологічна проблематика веде до того, щоб по новому переосмислити основні питання етичної орієнтації в сучасному суспільстві, технічних можливостей, а також ролі людини в природі. Ідея сталості передбачає такий спосіб життя, який орієнтований не максимально на споживання, а на соціально і екологічно відповідальний добробут. Такий підхід піднімає питання майбутніх перспектив для нашої культури і необхідних масштабів орієнтування і правил для їх тривалої підтримки.

3) діяти – розвиток основних компетенцій. У цьому контексті мова йде не лише про знання, але і в однаковій мірі про відповідні дії. Освіта повинна допомогти змінити життєві звички людей з огляду на спосіб споживання і виробництва. Як показали емпіричні дослідження, саме покращення екологічних знань ще не гарантує бережного ставлення до довкілля. Вирішальною є орієнтація навчального процесу на особистий світ з його досвідом, способом спілкування і можливостями діяти. Сенсibilізація завдань охорони Сотвореного повинна призвести до того, що бережливе ставлення до довкілля стане частиною

самооцінки кожної людини. Навчальною метою є поєднання знання і совісті, емоційних преференцій і практичних дій [260].

Основним елементом екологічної діяльності є участь в політичних і суспільних процесах. Важливими тут є вміння мотивувати інших до співпраці, залучати до дискусій, ефективно співдіяти, вирішувати конфлікти, заявляти про свою позицію через різноманітні управлінські інстанції, політичні та економічні об'єднання і засоби масової інформації, знаходити спонсорів тощо.

Одним з найважливіших моментів при цьому є не лише орієнтування на знання про загальні зв'язки, а й вміння виділити своє поле діяльності згідно з власною заангажованістю. Проведення і супровід цих різноманітних навчальних процесів є необхідною підготовкою для того, щоб діти, молодь і дорослі могли відповідно до їх можливостей взяти активну участь в організації в майбутньому життєздатного суспільства.

Вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Церкви, яка навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння – природу – та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Основою існування Церкви та її діяльності є виконання слів Христа: «Ідіть же по всьому світу та проповідуйте Євангеліє всякому творінню» (Мр. 16, 15). Завдання, яке Ісус доручив апостолам, залишається актуальним в сучасності і становить суттєвий вимір життя та діяльності Церкви.

Місійне послання випливає з самої природи Католицької Церкви, призначеної для спасіння людини та освячення всього світу. Церква здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах. Перша пастирська дія включає в себе пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо. Друга – молитву, прославу, поклоніння і всі літургічні богослужби. До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя. Ці три дії органічно пов'язані між собою.

Потрійна структура всієї пасторальної праці – Євангелізація, Богослужіння та Дияконія – має також свій екологічний вимір, без якого не може бути здійснене загальне послання Католицької Церкви.

Пасторальна діяльність в екологічному вимірі полягає в душпастирському піклуванні про людей, які творять Католицьку Церкву, є членами парохій. Має вона на меті оживити їх духовне життя, вказати на необхідність відповідального ставлення до створіння, правильного використання дарів Божих, допомогти їм побачити світ як Боже створіння. В Апостольському листі «Ecclesia in Europa» папа Іван Павло II пише: «...служіння Євангелії надії означає по-новому ставати на захист правильного використання благ землі, спонукаючи до уважної турботливості, яка не лише захищає життєві простори природи, але, передусім, оберігає якість життя людей, пригтовляючи майбутнім поколінням середовище, яке краще відповідає плану Творця» [57, с. 97].

Важливу роль у здійсненні християнського виховання в Католицькій Церкві займає катехиза, яка формує віру в Бога-Творця, що довірив дари свого світу на відповідальне управління. Людина з пошаною повинна відноситися до Його створінь, що буде свідченням пошанування самого Творця. Метою використання в катехизації екологічної тематики є розуміння учасниками катехизи, що цей світ Бог дарував людині для щасливого життя не лише тепер, а й наступним поколінням, тому потрібно бережливо порядкувати в природі, не знищувати її, тобто мати правильне розуміння і відношення до природи у зрілій вірі [18, с. 32].

Бережливе ставлення до навколишнього середовища, як способу поведінки, виховується з раннього віку. Розпочинається екологічне виховання в сім'ї. «У родині закладаються основи виховання та формування майбутньої особистості, через неї передаються нащадкам духовні надбання, життєвий досвід, трудові навички, національний менталітет», – зазначають автори з питань сім'ї [84, с. 158]. Саме родинне помешкання є першою церквою, про яку дізнається дитина. Тут вперше можна почути про Бога, вивчити перші

молитви та вперше взяти участь у житті Церкви [66]. Все створіння, що навколо оточує, повинно допомагати кожному відкривати для себе правду про Бога-Творця. Релігійно-екологічне життя має починатися дома. Першими катехитами у житті дитини повинні бути її батьки, бо хто як не вони є найважливішими вчителями з поміж усіх інших. Церква постійно нам нагадує про це. Про це говорив митрополит Андрей Шептицький, про це вчить Катехитичний правильник Української Греко-Католицької Церкви [87, с. 50]. Тому катехизація є «святим обов'язком» батьків, і відповідальність за неї лягає найперше на них. У своєму апостольському поученні про катехизу в наш час «Catechesi tradendae» Іван Павло II говорить, що «Катехитична діяльність сім'ї має особливий характер, і, в якийсь спосіб, незамінний» [67, с. 45].

Виховання у вірі до Бога з боку батьків повинне починатися від наймолодшого віку дитини. Саме «сімейна Церква» є єдиним середовищем, в якому діти можуть отримати правдиву катехизу [67, с. 45]. Батьки-християни повинні старатися приготувати себе до такого служіння своїм дітям.

Католицька церква вчить, що катехизація у прямому розумінні цього слова – це виховання у вірі, яке містить у собі органічне та систематичне подання християнського вчення, щоб ввести людину в повноту християнського життя. Про цей обов'язок батьків зазначено і у Кодексі канонів Східних Церков [95, с. 180]. Пізнання правди про Бога, про Його створіння, має бути систематичним, не імпровізованим, узгодженим з програмою, яке б дало можливість досягнути справжню мету. Говорячи про катехизацію в родині, ми маємо говорити про постійне та непохитне християнське свідчення, що відбивається в ритмі щоденного життя, прожитого за Євангельським вченням. Це чи не найважливіше завдання християнина – кожен секунду свого життя жити з Богом, в Бозі та для Бога.

Німецький філософ, публіцист Байль Бригіта у своїй книзі «Дитина чемна і нечемна» дає практичні поради батькам, як вони можуть збудити у дітей любов до природи. Вона пропонує наступне:

1) якщо є така можливість, то надати діткам у їх розпорядження власну грядку, де вони можуть копати, сіяти, полоти, підливати і врешті збирати врожай;

2) разом спостерігати, як з маленької стеблини виростає великий, налитий помідор, або як з крихітного невидимого зеренця – величезний сонях;

3) закласти на підвіконні міні–сад, де в одному ящику посадити різноманітні квіти, а в іншому – маленьку пальму, що виросла із середземноморського зернятка;

4) плекати впродовж років дерево – не має значення, чи це буде яблуня, груша чи клен. Підходити до нього і спостерігати, як змінюються листочки, квітки та фрукти;

5) спостерігати за птахами: біля пташиних будиночків у саду, на балконі, або за вікном; спостерігати за перельотами птахів навесні й восени, зграями ворон на деревах, захоплюватися пунктуальністю ластівок, які майже того самого дня щороку повертаються до свого гнізда [10, с. 212].

Діти мають сприймати й намагатися вивчати своє оточення, що дав їм Бог-Творець. Батьки мусять вчити їх, що можна чимось гарним захоплюватися і при цьому не руйнувати його: тішитися квіткою та не зривати її, не торкатися до кожного звірятка, чи намагатися його зловити. Тобто вони повинні під батьківським впливом зрозуміти: не все, що росте чи цвіте, присутнє для того, щоб людина його присвоїла. Шанобливе ставлення батьків до створіння є найкращими прикладами для дітей. Такі моменти, як прибирання сміття, раціональне харчування, пізнання природи в найближчому парку є вирішальними у подальшому вихованні дитини [10, с. 212].

Б. Руше представляє цінності, які, на його думку, мають бути закладені в екологічному вихованні батьків: повага до життя (вміти радіти існування інших, навіть якщо вони не служать для здійснення наших потреб; необхідно навчитися і визнати: інші люди, тварини і рослини, все живе, є не лише споживацькою цінністю, але має свою внутрішню цінність); самообмеження і поміркованість (мистецтво вміти по-справжньому насолоджуватися, коли вчиться людина

радіти тим, чого не має, без бажання відразу ж ним заволодіти); співчуття (навчитися співчувати – означає «навчитися бачити очима іншого»); духовна чуттєвість (вміти відчувати внутрішню цінність всього життя та гідність створіння, важливо розуміти красу світу) [178, с. 225].

Крім того, належне виховання щодо збереження довкілля необхідне і в дошкільному навчальному закладі. Варто відзначити, що у процесі діяльності дитини у природі виховується екологічна культура, тобто випускник дошкільного закладу «вміє помічати забрудненість природного довкілля; виявляє радість, задоволення від перебування в екологічно безпечному куточку природи; знає, що взаємодіяти з природою необхідно так, щоб не зашкодити ні їй, ні собі; усвідомлює необхідність збереження природи, засуджує негативні вчинки дорослих, однолітків, які шкодять довкіллю» [9, с. 19-20]. Зміст, методи і прийоми ознайомлення дітей з природним довкіллям розкрито в навчальній дисципліні «Методика ознайомлення дітей з рідною природою» [19, с. 80]. Так, наприклад, можна виділити низку занять на екологічну тематику в дошкільному закладі: «Осінь, осінь золота» (закріплення і поглиблення знань дітей про заміни, що відбуваються з природою ранньою осінню; розвивати пізнавальний інтерес малят до навколишнього світу та ін.), «Дерева та кущі» (поглиблювати знання дітей про рослинний світ рідного краю та ін.) тощо [135, с. 5, 44].

Релігійний аспект родинного екологічного виховання належить церковній громаді, яка теоретично та практично залучає всіх до захисту навколишнього середовища. Коли дитину приводять батьки до храму, її вводять у церковну спільноту. Власне, екологічна катехиза і зростання у вірі до Божого створіння відбувається в Церкві.

Відомий дослідник З.Є. Запорожан наголошує на важливості використання дидактичних матеріалів для формування екологічної культури, екологічного мислення та засвоєння екологічних знань в початковій школі. Автор пропонує для розвитку дітей екологічні ігри (напр., «Посади рослину» – закріплення знань про умови життя рослин; «Хто кому заважає» –

формування понять про особливості способу життя тварин та ін.); робота з творами дитячої літератури, що містять елементи екологічних знань (напр., О. Олесь «Не беріть із зеленого луку верби», казка «Лисеня» та ін.); джерела народної мудрості (напр., прислів'я, приказки, загадки та інші прозові жанри); екологічні проектування; екологічні дослідження; екологічні задачі, завдання, конкурси, вікторини тощо [64].

Л.М. Різник вважає, що основним із завдань початкової школи на сучасному етапі є екологічне виховання молодших школярів, психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в учнів шанобливого ставлення до природи та екологічної культури в цілому, яка проявлятиметься у знаннях про взаємозв'язок у природі та усвідомлення людини як її частини; розумінні необхідності берегти навколишнє середовище; умінні і навичках позитивного впливу на природу; розумінням естетичної цінності природи; негативному ставленні до дій, що завдають шкоди природному середовищу [47, с.237].

Для розуміння учнями необхідності збереження природної рівноваги уже в початкових класах слід підвести школярів до усвідомлення загальної закономірності — «Все створив Бог». Для здійснення екологічного виховання необхідними є організаційні заходи, наприклад, інноваційні шкільні екологічні акції, призначення шкільних уповноважених з питань довкілля і радників з проблем екології, а також залучення вчителів-катехитів щодо цих питань. Оскільки учнями державних шкіл є діти з християнських родин, Церква залишає за собою право співпрацювати з цими освітніми закладами, впливаючи на виховні процеси в них [87, с. 69].

Батьки, котрі беруть активну участь у житті Церкви, приводять дітей у недільні катехитичні школи, де їх вчать віри у Бога – Творця, Його створіння, розкривати взаємозв'язки між Богом та людиною, людиною і природою, виробляти окремі природоохоронні уміння і навички.

Папа Іван Павло II сказав, що молодь потрібна Церкві, аби вона завжди залишалася юною. Молодь, через віковий фактор і молодечий запал, є

найбільш динамічною частиною мирян і може стати потужним осередком її розвитку.

В.І. Комендар зазначає, що цілеспрямований процес формування відповідального ставлення студентів до природи складають сутність їхньої екологічної освіти і виховання, які конкретизують і поглиблюють основну ціль – формування екологічної культури, екологічної відповідальності [96, с. 5].

Про рівень розвитку екологічної відповідальності студентів говорить і С. Третякова, яка стверджує, що екологічна відповідальність залежить від рівня розвитку соціальної відповідальності, яка є універсальною формою зв'язку і взаємозалежності особистості та суспільства [215]. С.В. Баранова вказує, що соціальна відповідальність визначає особистість з погляду виконання нею тих вимог, які висуває перед нею суспільство. Соціальна відповідальність виражає міру участі особистості і соціальних груп у їхньому моральному удосконаленні і удосконаленні їхніх соціальних відносин [12, с.36].

Навчально-виховний процес у закладах вищої освіти мусить бути спрямований на формування потреби в спілкуванні з природою, інтересу до пізнання її законів, переконання в соціальній обумовленості відношення людини до природи тощо. О. Геревич висловлює думку, що «жодна словесна інформація, хай навіть підкріплена чудовими ілюстраціями, фотоматеріалами (прозірками, світлинами), кіно- чи відеофільмом не замінить живого сприйняття природи... Побачене й відчуте при безпосередньому спілкуванні з навколишнім середовищем легко засвоюється й відтворюється в пам'яті, спонукає логічно мислити, робити власні висновки, знаходити свої, оригінальні пояснення, а не просто уявляти ті чи інші явища, окремі об'єкти зі слів викладача, вчителя, керівника гуртка» [31, с. 25].

Запровадження екологічної катехизи у вищих навчальних закладах становить за мету ввести студентів у християнський світ, ознайомити їх з християнськими цінностями Божого створіння, дати їм глибокі знання екологічного світогляду, зокрема, поняття про Бога-Творця, взаємодію людини та світу, уявлення про екологічний гріх та його наслідки.

Церква старається надати молоді глибші знання про віру у створіння. Для розвитку екологічної свідомості молоді потрібно активніше залучати їх до молодіжного парохіяльного життя в Церкві. У цьому допоможуть щонедільні молодіжні парохіяльні зустрічі, пов'язані з вирішенням екологічних проблем, показ фільмів освітньо-інформативного характеру на екологічну тематику, організація походів в гори, екскурсій, виїзних реколекцій та християнських таборів. На думку О. Лугового, у літніх таборах, які часто проводяться з християнською молоддю, доцільно було б разом із традиційними роботами (реставрація монастирів, духовні розмови з учасниками табору та ін.) проводити і екологічні акції, екскурсії, знайомитися з місцевою флорою та фауною тощо [108, с. 25].

Для подолання екологічної кризи потрібно не лише екологічне виховання дітей, юнаків, а й катехизація дорослих. Адже життя – це паломництво, в якому ми співпрацюємо з Богом на шляху до майбутнього Царства [87, с. 59]. Святий Григорій Ніський порівнює це з підняттям вгору, коли кожний день ми розпочинаємо наново. «Той, хто йде вгору, ніколи не зупиняється, ідучи від початку, через початки, які не мають кінця. Він ніколи не зупиняється, бажаючи того, що знає» [189].

Маючи обмежені можливості, ми не можемо достатньо пізнати і любити Бога-Творця. Григорій Ніський пише: «...християнське вдосконалення має лише одну межу, яка полягає в безмежності» [190]. Кожний дорослий повинен усвідомлювати, що ми є не володарями створінь, а лише їх частиною, тим елементом, який повинен піклуватися про них, доглядати. Тому обов'язок кожної помісної Церкви – забезпечувати належне екологічне навчання та свідчити віру у Бога–Творця.

Величезний вплив на наше екологічне виховання мають священики. Говорячи про катехизу, священник є першим, котрий має професійне завдання її здійснювати задля спасіння людини. Щодо екологічної катехизи, то в ній переплітається завдання спасіння людини та природи, яке здійснюється в першу чергу на основі повідомлення Церквою правд віри про сутність та

призначення людини та всього Божого створіння. Наприклад, через недільні, святкові чи принагідні проповіді священник має розкрити правду віри в Бога–Творця, навчити шанувати та піклуватися про ті дари, які дав нам Господь.

Директор бюро соціального душпастирства та праці Єпископської Конференції Італії Паоло Таркі навчає, як можна спланувати ефективне душпастирство задля відповідальності за створіння:

- екологічне виховання має органічно увійти в саме душпастирство і повинно переплітатися з Євангелієм. Відповідальність за створіння зможе постати як величина, що кваліфікує те, чим живе спільнота;

- в міру того, як спільнота намагається стати тим суб'єктом, який виховує для відповідальності за створіння, їй необхідно налагодити власне буття – вибір споживання, спосіб використання ресурсів, її зв'язок з природою;

- слід пам'ятати, що метою душпастирства є породження нових стилів життя – поміркованість, сталість, піклування про навколишнє середовище, тобто усвідомити, що природне довкілля – дім для всіх;

- конкретне втілення в показниках, практиках, досвідах пережитих спільнотами [208, с. 215-216].

Для України перехід до екологізації всіх сфер життя є найнеобхіднішим, бо на її долю історично випав тернистий шлях нівечення природи, самотності і краси свого краю. Для гармонізації процесів нашого буття, потрібно перш за все, зберегти біорізноманіття, яке створене Всемогутнім Творцем.

Потрібно через науковий і релігійний діалог конфесій пропагувати й реалізувати взаємозбагачення культур, а не їх протистояння, виховувати повагу до всього Природного і Божественного, а не провокувати протистояння, використання сили, тиску, зневаги й презирства до “чужого”. «Міжрелігійний діалог перетворюється в національну проблему в країнах із конфесійно неоднорідним населенням. Процес інтернаціоналізації життя людства одна з найважливіших рис нашої епохи,» – зазначає А. Журавський [63, с. 3]. Л. Филипович наголошує на важливості такого діалогу: «..в переліку завдань, які визначаються як елементи міжнародної діяльності церкви, зазначені не лише

духовна опіка і захист своїх вірян за кордоном, місіонерство серед невіруючих та інославносних, пастирські візити до діаспоріан, але й дружнє спілкування із братніми церквами, контакти з інославносними, діалог з духовними лідерами інших релігій, консультації з відомими державними і громадськими діячами, науковцями, політиками, представництво в міжнародних міжрелігійних асоціаціях тощо» [175, с. 117]. Відповідальність науки і освіти сьогодні дуже висока, вони мають розвиватися в обов'язковому морально-етичному супроводі, щоб відродити мистецтво екожиття, екотворчості, гармонійного співіснування. Інноваційний характер сучасної цивілізації має більш проявлятися у толерантності, виваженості, вихованні у молодого покоління екологічної свідомості, мислення, поведінки, а не у прискореному розвитку технологій, накопиченні знань для продукування нових техноідей, для безтримного збагачення. Ми вже задихаємося у нами ж створеній техносфері. Штучне стало сьогодні мірилом життя. Сьогодні за допомогою ЗМІ активно насаджуються тваринні інстинкти, а людство заблукало у пошуках вищих форм свого розвитку і конче потребує відродження духовності та суворого дотримання десяти Божих заповідей.

Отже, всі шаблі освіти мають бути наповнені екологічним вихованням, норми моралі підняті до найвищих чеснот і професійної екологічної грамотності. А першим інструментом формування християнської екологічної культури має стати катехизація, за допомогою якої Церква може досягнути великих успіхів у покращенні відношення людини до природи, а передусім у ставленні до неї не як тільки до матерії і предмету для експлуатації, але як до Божого організму, з яким слід творити інтегративну цілісність. Екологічне виховання має бути частиною евангелізації, забезпечуючи формування нової культури цілісного життєсвіту, в якому для вірних екологічних гріх стає особливо неприйнятним, а турбота про природу стає такою ж чеснотою, як і турбота про родину.

4.2. Духовно-літургійні аспекти формування екологічного світогляду в умовах поліконфесійності та світоглядного плюралізму

Незважаючи на те, що Католицька Церква є видимою установою, організованою спільнотою, вона, передусім, є духовною дійсністю, яка виступає носієм Божественного життя [85, с. 194]. Це походження Католицької Церкви, що перевершує природний вимір, має своє обґрунтування у вільному рішенні Бога: «Відвічний Отець, безсумнівно, вільним і таємничим замислом своєї мудрості й доброти створив увесь світ, постановив покликати людей у Своему Синові: віруючих у Христа задумав об'єднати у святу Церкву. Ця Божа родина утверджується і здійснюється поступово, протягом чергових етапів людської історії, згідно з постановами Отця» [85, с. 191].

Католицька Церква через віру у Пресвяту Трійцю найближче торкається не лише таємниці Бога, а й власної таємниці [202, с. 33]. Такий стан свідомості Церкви, як таємниці, впливає зі способу об'явлення Бога. Бог об'явив Себе як єдність, а також як спільноту осіб, і люди, котрі приймають це Об'явлення, не лише постають перед дійсністю, якою є Бог, але водночас введені у цю таємничу й надприродну Дійсність.

Про Божу єдність Отця, Сина і Святого Духа можна говорити не лише як про трансценденцію Божества, але й водночас як про повноту Об'явлення, що творить таємницю Церкви. Про це в Догматичній Конституції про Церкву «*Lumen gentium*» зазначено: «Предвічний Отець, найсвобіднішим і незбагненим рішенням своєї мудрості і доброти створив увесь світ, а людей постановив залучити до участі в Божому житті, і, коли вони впали в Адамі, не залишив їх, даючи їм постійно засоби до спасіння, з огляду на Христа» [48].

Все, що Господь зробив для нас, об'являючи себе та даруючи себе людині, Він зробив для того, щоб ми прийняли його любов і відповіли на неї. Господь бажає спілкуватись з нами і навчити нас ставати подібними до нього в любові.

Наша свідома відповідь Господеві на Його доброту, ласку та безмежну любов є найперше в молитві – в найширшому значенні того слова: кожне піднесення нашої думки і нашого серця до Бога.

Молитва охоплює й просякає все наше життя, всі його аспекти й моменти. Однак для християнської спільноти особливою молитвою є її спільна молитва, у якій найвиразніше висловлюється й проявляється увесь зміст її віри й духовного життя.

Таку молитву називаємо богослуженнями, бо в них особливим способом Бог об'являє себе й дарує себе своїй спільноті, а вона приймає цей дар і відповідає взаємним даром свого життя. Богослужіння складається з частин, які між собою поєднуються і себе взаємно доповнюють – за ходом літургійного дня (добове коло), життєвим осередком якого є свята Літургія – найвище прославлення Бога у Пресвятій Трійці єдиного.

Доктор Жан-П'єр Рібо наводить причини, згідно яких слід присвячувати богослужіння усьому створінню:

1) богословські причини. Це визнання християн, що вони є найвизначнішою частиною, елементом Божого створіння, а не використання створіння задля власного інтересу, як зазначали колись богослови.

2) економічні та наукові причини, полягають у тому, що всі природні ресурси є обмеженими або дуже незначними, і слід не забувати, що практично все те, чого людина потребує, і що використовує, бере початок у природі. Адже кожного дня зникає від 50 до 100 видів живої природи.

3) історичні причини. Тобто людина повинна нести відповідальність за Боже створіння, як написано в Біблії: «Узяв Господь Бог чоловіка й осадив його в Едемському саді порати його й доглядати його» (Бут. 2, 15).

4) культурні причини, які проявляються в ініціативах щодо розвитку контактів з природою, починаючи з раннього дитинства.

5) екологічні та політичні причини. Екологічні причини дозволяють людині: глибоко вивчати таїнство створіння; розважати, споглядати і прославляти Пресвятую Трійцю, Божий Ковчег Завіту і Воплочення; подякувати

Богу за все те, що дав людині; християнин може проаналізувати, як він матиме змогу реалізувати своє покликання співтворця; просити прощення за всі помилки і недоліки, особливо щодо Божого творіння; довірити Богу свої страхи та сподівання; молитися за майбутнє створіння і людства, прагнучи Царства Божого на цій землі; не боятися висловлювати свою християнську позицію у світі [177, с. 219-220].

Літургія – зустріч Бога з Його народом. Творча Мудрість Бога прославляється в Книзі Приповідок, де її «втіха: бути з людськими синами» (Прип. 8, 31). Бог сотворив людину на свій образ і подобу, щоб зав'язати з нею взаємини любові та щирості, причому саме Він завжди виступає ініціатором. Створена Богом людина знаходить досконале щастя тільки у приязні з Ним. Вона була створена Богом і для Бога, і серце її буде неспокойне, допоки не спочине в Богові, як написав святий Августин Блаженний на початку своєї «Сповіді» [4, с. 45].

Важливо пам'ятати про важливість частини святої Літургії, в якій священник виголошує: «Твоє від Твоїх Тобі приносимо, за всіх і за все» [121, с. 377]. Це означає, що світ, створіння вважається таким, яке належить Богові і яке передають Йому.

Загалом можемо констатувати, що усі богослужіння, які присвячені створінню в Католицькій Церкві, є особливою нагодою християнина подякувати Богу-творцю за Його створіння, а також усвідомити свою відповідальність за власні обов'язки.

Крім того, слід звернути увагу на сім святих тайн, які в Католицькій доктрині формувалися дуже довго, і через які показується тісний взаємозв'язок людини з Богом та Ним створеним світом.

До сімох Святих Тайнств Католицька Церква відносить: Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Покаяння, Єлеопомазання, Священство, Подружжя [38, с. 20].

Хоч усе богослужбове життя Церкви є sacramентальне, оскільки в ньому звершується таїнство людського спасіння, Церква звертає увагу на деякі особливо важливі моменти для життя і зросту Тіла Христового.

Хрещення – це перша і найважливіша Тайна, хоча вона й не перевищує гідності Пресвятої Євхаристії, в якій перебуває Євхаристійний Христос. Хрещення – це новозавітна Тайна, встановлена Ісусом Христом, в якій людина через обмиття водою і прикликанням Пресвятої Тройці стає учнем Христа й «новим сотворінням» (2 Кор. 5, 17). Так, в часі уділення тайни Хрещення отець виголошує молитву: «Господи Боже, вседержителю, творче всього створіння, видимого і не видимого, Ти сотворив небо і землю і море, і все що в них, ти зібрав води в один збір, Ти замкнув безодню і запечатав її страшним і славним іменем Твоїм, Ти підняв води вище небес. Ти утвердив землю на водах, Ти утвердив море силою Твоюю, Ти стер голови зміїв у водах, Ти страшний, і хто може стати проти Тебе. Поглянь, Господи на цей твір Твій і на воду цю і дай їй благодать ізбавління, благословення Йорданове, вчини її джерелом нетління, даром освячення, яка гріхи розрішає, недуги лікує, демонів погубляє, для супротивних сил неприступна, повна ангельської кріпости; нехай утікають від неї ті, що будуть напосідатися на сотворіння Твоє, бо ім'я Твоє, Господи, я призвав, чудне і славне, і страшне для супротивників» [112, с. 37-38].

Тайна Миропомазання є завершенням Тайни Хрещення. Сам Христос встановив її, щоб дати Святого Духа всім вірним, які приймуть Його вчення. Святий апостол Павло говорить про існування цієї тайни: «Той, Хто утверджує нас із вами в Христі і Хто помазав нас, – це Бог, який поклав на нас свою печать і дав у наші серця завдаток духа» (2 Кор. 1, 21-22). Священик під час здійснення миропомазання промовляє молитву, вказуючи, таким чином, на свого Творця: «Благословенний Ти, Господи Боже, Вседержителю, джерело добра, сонце правди, що засвітив тим, які у темряві, світло спасіння явленням Єдинородного Твого Сина і Бога нашого і дарував нам, недостойним, блаженне очищення у святій воді і божественне освячення у животворчому помазанні. Ти й нині мав ласку знову народити слугу Твого

новопредставленого..., водою і духом, і дарував йому (їй) відпущення гріхів, вільних і невольних...» [213, с. 14-15].

Головна свята тайна у католицькій вірі – Євхаристія. Саме слово «Євхаристія» – грецьке слово, що означає «подяка». Святий Іван Золотоуст каже: «Добродійство найкраще зберігається, коли згадуємо про нього й дякуємо за нього. Тому чудесна, повна спасительної ласки Богослужба, яку відправляємо (служимо), називається Євхаристією, бо вона є пам'ятником численних добродійств. Вона є завершенням Божого провидіння і вона спонукає нас дякувати Йому за все» [49, с. 383].

Іван Павло II у своїй енцикліці «Ecclesia de eucharistia», що присвячена Євхаристії та її ролі в Церкві, наголосив: «...коли Євхаристія славиться на малому вівтарі сільської церкви, вона завжди в певному сенсі святкується на вівтарі цілого світу. Вона обіймає і наповнює все створене. Божий Син став людиною, щоби все створене у найвищому акті прослави віддати тому, хто його покликав від небуття до буття» [256].

Отже, у католицькому розумінні Євхаристія розглядається як приклад, в якому знайдена рівновага між природою та культурою через подяку за дари сотвореного світу та людської праці. Так представляється тайна Христа в сотвореному світі.

Люди завжди відчували потребу примиритися із надприродними силами, від яких вони почували себе залежними, або яких вони образили будь-якими вчинками і діями [169, с. 268]. Християнська Церква розвинула систему примирення, яку згодом опрацювало богослов'я і представило нам як святу тайну Покаяння.

Церква визначає святу Тайну Сповіді як другу по значенні після св. Тайни Хрещення. Церква покликана визволяти людину від будь-якого прояву гріха, а особливо від важких гріхів, до яких зараховане безвідповідальне руйнування природи.

Саме через тайну Сповіді кожен християнин має виявити жаль у своїй поведінці щодо створіння, можливість навернутися та по-іншому побачити

Божий світ, а через покуту змінити своє ставлення до нього, пізнати любов Бога-Творця.

Роль священника у тайні Сповіді є особливо важливою, бо через спілкування з каянником він може визначити важкість гріхів проти Божого створіння – природи, а тим самим може фахово визначити об'єм і якісний склад реституції за завдану екологічну шкоду (наприклад, прибрати засмічену ділянку, очистити забруднене джерело, посадити дерево тощо).

Католицька Церква вірує і визнає, що серед семи тайнств існує одне тайнство, спеціально призначене для зміцнення хворих, – Єлеопомазання недужих [85, с. 364]. Саме Єлеопомазання робить нас більш здатними до осягнення вічного спасіння, бо згладжує покарання за гріхи і примножує в нас освячуючу ласку [235, с. 542]. Хвороба і біль завжди належали до найважчих проблем, які випробовують людське життя. У хворобі людина пізнає своє безсилля, свою обмеженість і свою конечність. Хвороба може привести до тривоги, до замкнення в собі, до бунту проти Бога. Але вона також може зробити людину зрілою, допомогти їй шукати Бога-Творця і повернутися до Нього, пізнати цей прекрасний світ Божий разом з усім Його створінням.

Священство – наступна тайна, яка призначена для спасіння інших [85, с. 369]. Якщо вона допомагає особистому спасінню, то чинить це через служіння іншим. Священство здійснюється на землі, але належить до ряду чинів небесних. І це цілком справедливо, тому що не людина, не ангел, не архангел, не якась інша сотворена сила, а сам Утішитель заснував цю гідність, і людей, ще тілесних, зробив представниками ангельської служби. Тому той, хто священнодіє, повинен бути таким чистим, наче стояв би в небі посеред небесних Сил [82, с. 89]. Завдяки святій Тайні Священства людина здобуває дуже почесного, але, водночас, дуже важкого та відповідального уряду [235, с. 544]. Тому саме сьогодні, при важкій екологічній ситуації, священство має особливу місію – сформувати в людині добру та правильну совість, яка би була належно вихована та освічена для того, щоб приймати правильні рішення стосовно впливу на природне довкілля.

Шлюб – останнє, сьоме таїнство. Катехизм Католицької Церкви зазначає: “Глибока спільність подружнього життя і любові заснована Творцем й унормована Його законами. (...) Сам Бог є творцем подружжя» Покликання до подружжя закладене в самій природі чоловіка і жінки, якими вони вийшли з рук Творця.” [85, с. 385]. Християнський шлюб, попри те, що має символізувати й мати перед собою як модель любові Христа до Церкви, в певному значенні покликаний до співучасті в цій любові. Ось чому апостол Павло говорить про любов поміж двома членами Церкви як про «велику тайну» (див. Еф. 5, 32). Християнське подружжя виражає у своєму досвіді шлюбного життя вірну, плідну і нерозривну Божу любов до людини, а точніше єдність Христа з Церквою. І тому, їхнє подружнє і сімейне життя стає даром і місією, покликанням і шляхом до святості. Жива єдність подружжя у взаємній вірності стає своєю чергою знаком Божої любові і Його союзу з людьми.

Для подружжя основним благом в житті є гармонія (пор. Сир. 25, 1). Адже Бог від самого початку у своєму провидінні запланував єдність між чоловіком та жінкою, говорячи про двох як одне (див. Бут. 1, 27). Від початку, каже святий Йоан Золотоустий, Бог творячи чоловіка і жінку із одної природи, а саме творячи жінку з половини чоловіка, творить їх у взаємній гармонії, як тих, що доповнюють та потребують один одного [179, с. 222-223]. Таке життя в гармонії приносить велику користь самим сім'ям та суспільству загалом.

Тому, великий вклад у збереження природного довкілля може здійснити подружжя – у значній мірі знизити рівень негативного впливу своєї повсякденної діяльності на навколишнє середовище, завдяки зменшенню кількості відходів та зоощадженню ресурсів та енергії, що буде добрим прикладом як для дітей, так і для суспільства загалом.

У Католицькій Церкві християни покликані йти до Бога у спільноті, однак не тратити при цьому свою особистість й унікальність. Бог знає й кличе кожного “по імені”, і без відповіді та спілкування з Богом в особистій молитві, неможливо бути живим членом Христового Тіла. Саме через повсякденну молитву «Символ віри» вивчається найважливіша і основна правда, що Бог є

Творець всесвіту. А від речей видимих, – їх краси, величі, порядку, доцільності – можна дійти до речей невидимих, до їх першопочатку та Творця–Архітектора: «Вірую в єдиного Бога Отця, вседержителя, Творця неба і землі і всього видимого і невидимого...» [121, с. 14].

Говорячи цю молитву, кожен віруючий має усвідомити, як сильно його любить Творець, щоб послати Свого Єдинородного Сина задля спасіння усього людського роду «...Він задля нас, людей, і нашого ради спасення зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Діви, і стався чоловіком. І був розп'ятий за нас за Понтія Пилата, і страждав, і був похований, і воскрес у третій день, згідно з писанням...» [121, с. 15].

Коли християнин стоїть перед Богом, в Його присутності, то фактично здійснює повернення вигнаного творіння в обійми свого Творця, повернення Адама до раю [118, с. 32]. Отже, молитва сама в собі є надолуженням за довгі години, проведені осторонь від Бога серед земних занять і клопотів щоденного життя.

Оскільки в одній молитві, в одній зустрічі неможливо висловити всю глибину християнського таїнства, Церква використовує природні цикли літургійного року, щоб у різний спосіб споглядати безконечний Божий дар і щораз краще до нього відкриватись.

Літургійний рік – наче велична панорама, на якій найкращими барвами змальована ціла історія відкуплення людського роду. Кожен має нагоду осмислювати й наново переживати низку світлих таємниць з життя Ісуса Христа і Пресвятої Богоматері [88, с. 7].

Літургійний рік, який має Католицька церква, дає можливість щоденно славити, перепрошувати та дякувати Творцеві за його щедрі дари.

Божа благодать торкає й перетворює не лише душу людини, але й тіло; тому й у своїй відповіді Богові Церква влаштовує всі обставини молитви, щоб являти й святкувати це преображення світу, який через благодать стає особливим середником спілкування людини з Богом.

Згідно з католицьким ученням, людина отримує тіло через своїх батьків, а душу безпосередньо від Бога. Душа після смерті людини не перевтілюється в інше тіло, а очікує його воскресіння при другому приході Ісуса Христа на Страшному Суді, на якому Він віддалить праведників від грішників.

Коли людина всією своєю суттю, розумом, волею і почуттям прагне до Бога, тоді її духовний стан є правильний, а її діяльність найкраще впливає на зовнішнє середовище [94, с. 104]. Яскравим підтвердженням цього є життя Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці та святих. Саме через таких людей діє Святий Дух, Який довершує і освячує діяльність людини. «Хіба ви не знаєте, що ваше тіло – храм Святого Духа, який живе у вас? Його ви маєте від Бога, тож уже не належите до себе самих. Ви бо куплені високою ціною! Тож прославляйте Бога у вашому тілі!» (1 Кор. 6, 19-20).

І, навпаки, коли людина перебуває у стані гріха, ненависті, злоби, тоді через неї діє злий дух, який вносить дисгармонію і негативний, руйнуючий вплив на довкілля. Гріх – це свідоме і добровільне порушення Божих Заповідей, найбільше зло у світі, вияв чорної невдячності творіння супроти свого творця, бунт проти Нього, розірвання зв'язку з Ним, відмова любові, самолюбство в різних формах.

Ось чому необхідним є вибір людини у служіння Богові чи дияволу. Тому, важливо слухати Боже Слово, задля свого преображення. «Кожний, хто слухає ці Мої слова й виконує їх, подібний до розумного чоловіка, який збудував свій дім на скелі... А кожний, хто слухає ці Мої слова й не виконує їх, подібний до необачного чоловіка, який збудував свій дім на піску... і він повалився, і руїна його була велика» (Мт. 7, 24 – 27).

Отже, аналізуючи богослужіння, сім святих тайн, значення молитви та Літургійного року, можемо констатувати, що, згідно католицької віри, Господь Бог, Який створив небо і землю, найкраще знає, як впорядкувати і наповнити її життям, і лише тоді, коли людина буде відкрита на дію Святого Духа в її душі, світ стане екологічно чистим і святим. А, щоб молитовна відповідь Богові, особиста й спільнотна, була щирою й могла розвиватись, щоб

кожний міг приносити плоди Божої благодаті, необхідно прикладати зусилля для подолання різних труднощів та перепон, і тоді, згідно католицького вчення, кожний у свій неповторний спосіб може й має досягнути найвище й найтісніше поєднання з Богом.

4.3. Соціально-еклезіальна стратегія Католицької Церкви щодо запобігання екологічній кризі в контексті політики *aggiornamento*

Догматична Конституція II Ватиканського Собору «*Lumen gentium*» гласить: «Жодне-бо створіння ніколи не зможе стати в один ряд із воплоченим Словом-Ізбавителем. Але як у Христовому священстві різними способами беруть участь і священнослужителі, й вірний люд, як одна Божа доброта по-різному насправді проливається на різні створіння, – так і єдине посередництво Ізбавителя не виключає, а навпаки – пробуджує створіння до різноманітної співпраці, що походить із єдиного джерела» [48]. Ці слова католицького документу закликають кожного брати активну участь у добрих справах – продовжити творіння Бога, або ж, у нашій критичній екологічній ситуації – піклуватися і доглядати про природне довкілля. Католицька Церква, маючи численні цінні теоретичні напрацювання в соціально-екологічному напрямі, здійснює низку конкретних практичних ініціатив, направлених на охорону та збереження природи. Особливо така діяльність активізувалася після проведення шестирічного циклу екологічних консультацій Радою Єпископських конференцій Європи (1999 – 2004), основною метою яких було розповсюдження позитивного досвіду щодо збереження створіння окремими локальними Церквами та визначення пріоритетів стратегії й тактики екологічних зусиль Католицької Церкви на рівні Європи. Результати цих конференцій заохотили Церкву до проведення пасторальних та практичних ініціатив для збереження створіння, чи іншими словами, до екологічної діяльності.

Дияконія або практичне свідчення віри та діла милосердя, – це поєднання засобів та методів, що використовуються усією Церквою,

спрямоване на покращення життя людей [194]. Це вид служіння Богові–Творцеві, виконання Його заповіді любові до створіння та більш раціональне використання дарів Божих.

Християни беруть участь в соціальному служінні, розуміючи достоїнство і цінність кожної особистості як творіння Божого. Теодор Студит повчає: «Той, хто в спільноті старанний в духовних подвигах і тілесних трудах, той подібний до небесної зорі, що сяє і просвіщає багатьох. Старанний і благоговійний, він не прикрашає себе (зовні), не сміється, він мовчазний і, сяючи небесною красою, подібний до ангела, що служить на землі Богові і Владиці творіння» [205]. Найпершою метою дяконії є пробудження совісті, виховання у кожного християнина співчуття та готовності нести разом з усією спільнотою відповідальність за створіння, яка наповнюється змістом лише тоді, коли вона продиктована вірою в Бога-Творця.

Служіння мирян кожен окремо на своєму – парафіяльному, деканальному – спричиняє їх до участі та організації конференцій, асамблей, семінарів на місцевому та міжрегіональному рівнях, де представляються різні можливості поєднати християнську відповідальність за Сотворене з актуальними політичними і економічними питаннями. Знання, отримані під час таких зустрічей, повинні охоплювати розвиток потреби безпосереднього пізнання природи. На них розробляються питання, пов'язані з активною участю у вирішенні конкретних екологічних проблем на практиці, а також створення ініціатив для ведення раціонального способу життя (напр., нове сприйняття мобільності, вільного часу, споживання).

Церковна громада покликана практичними діями залучати всіх до захисту навколишнього середовища. Часто це проявляється під час парохіяльних свят чи під час облаштування церковних територій. Практичним виявом любові до Бога через любов до його створіння є конкретні акції, направлені на захист довкілля (наприклад, збір макулатури, насадження дерев, очищення водойм, прибирання лісів, парків тощо).

Мирянами створюються і вдосконалюються різноманітні інтернет-ресурси, статті на екологічну тематику, через які можна пізнати навколишній світ, взаємозв'язок людини з ним та відповідальність за раціональне використання Божих дарів.

Тільки тоді, коли кожна людина змінить свій стиль життя, буде успіх у розв'язанні екологічних проблем. Тому так важливо, щоб кожен мирянин не залежно від роду занять – домогосподарка чи робітник, виробник чи споживач, суспільний діяч чи підприємець, студент чи науковець, представник будь-якого рівня влади – поводитися відповідально щодо навколишнього середовища [60, с. 172].

До дияконії буде відноситися і впровадження та ведення екологічного менеджменту церков. Про церковний менеджмент в охороні навколишнього середовища пише богослов Маркус Фогт. На його думку, мова йде про практичну діяльність Церкви, яка у численних зверненнях говорить про відповідальність за створіння, приділяє увагу діям у сфері екології, що відносяться до церковної компетенції [221, с.77].

Уже близько 300 церковних установ Німеччини самовіддано та успішно працюють в цьому напрямку. Продовження та методичне розширення проекту «менеджмент на користь сталого розвитку» на європейському рівні відбувається під назвою «Sustainable Churches» (Сталі Церкви) [221, с. 77].

Ця пілотна програма створила модель бережливої щодо навколишнього середовища діяльності в таких сферах, як збереження електроенергії, води, нафти, газу, харчування, відходів та інше.

Церковний екологічний менеджмент переносить етичні імпульси віри у Бога-Творця в будні управління Його створінням і хоче через власний хороший приклад сформуванню належну екологічну свідомість. Мета полягає у досягненні відповідності між словами та справою. Екологічний менеджмент Церкви буде мати значно більше значення тоді, якщо в якості мірила поряд із зекономленими кіловат-годинами та грошима до уваги братиметься виграш у плані громадського свідчення віри в створіння.

Важливим кроком у збереженні створіння є запровадження акції Година Землі, що була започаткована в Сіднеї (Австралія) в 2007 році. Вже через рік ця подія стала світовою екологічною ініціативою, до якої долучилося більше 100 мільйонів людей у 35 країнах світу. У 2009 році Україна разом зі 126 іншими країнами світу також долучилася до всесвітньої акції Година Землі. Година Землі-2013 стала безпрецедентним успіхом – акцію підтримали 152 країни світу, 7000 міст, з яких 40 – в Україні [145].

«Година Землі» — це не просто спроба заощадити за 60 хвилин побільше електроенергії, але це передусім можливість засвідчити свою релігійну ідентичність, долучившись до всесвітніх зусиль, направлених на захист створіння, що «стогне і страждає у тяжких муках» (Рим 8, 22) [69]. «Я надіюсь, що ця важлива ініціатива призведе до бажаних результатів для пошанування та захисту дїбр створіння», – сказав генеральний секретар Ватикану, єпископ Рікардо Бокардо [54].

Серед практичних акцій, направлених на збереження створіння в рамках УГКЦ, можна навести посадку мирянами під проводом священників зелених насаджень, прибирання сміття. І навіть такі акції, як збір підписів проти розбудови атомної енергетики в Україні. Так, 20 квітня 2012 р. на Свято-Юрській горі у Львові відбулася екологічна акція «З любов'ю до Божого створіння». Ініціатором очищення парку, що розташований поряд з Митрополичими садами, був референт Комісії Львівської архієпархії у справах екології. Варто зазначити, що захід відбувся за сприянням Львівської міської ради та за підтримки Комісії у справах молоді. В акції взяло участь понад 30 осіб. Серед них військовослужбовці 1-го об'єднаного загону Державної спеціальної служби транспорту і члени молодіжних релігійних спільнот м. Львова [154].

Суть подібних акцій полягає в тому, щоб кожна особа, зокрема, навчилася розуміти свою екологічну відповідальність, висловлювати свою життєву позицію та брати активну участь в порятунку планети, починаючи з найменшого – не витратити марно електроенергію, газ, воду, і, таким чином, у

своєму повсякденні засвідчувати віру в Бога-Творця, шануючи та бережливо використовуючи дари Його створіння.

Католицька Церква долучається до екологічних заходів міжнародного рівня, спрямованих на реалізацію природоохоронних проєктів. Дуже важливою тут є екологічна діяльність Церкви, координованої Радою Єпископських Конференцій Європи. До такої діяльності долучається також УГКЦ.

Аналізуючи увесь багаж різноманітних ініціатив щодо реалізації екологічної відповідальності Католицькими Церквами Європи, а також рекомендацій прийнятих науковими конференціями, проведених на українських та світових теренах, можна висвітлити основні пріоритетні екологічні завдання, котрі покликані бути реалізованими Католицькою Церквою. Це:

1) організаційна зміна – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб в середині Церкви (напр., в єпархії, екзархатах, деканатах тощо);

2) духовне відродження та екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації. Такі основи, як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина та стати вагомим складовим його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей та всього світу Божих створінь.

Отже, згідно вчення католицизму, церква є відповідальною за створіння і зобов’язана цю відповідальність засвідчити перед громадськістю. Роблячи це, вона має не лише захищати землю чи воду як дари створіння, що належать всім, але, передусім, покликана оберігати людину від самознищення. Якщо в суспільстві поважають «екологію людини», то це відбивається і на екології довкілля. Тобто, щоб вберегти природу не достатньо здійснювати спонукальні чи обмежуючі заходи, чи навіть відповідне навчання. Все це є лише

допоміжними чинниками. В даному випадку вирішальною має бути екологічна моральна позиція суспільства.

Отже, вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Церкви, яка навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Католицька Церква здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах. Перша пастирська дія включає в себе пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (Євангелізація). Друга включає в себе молитву, прославу, поклоніння і всі літургічні богослужби (Богослужіння). До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (Дияконія). Ці три дії органічно пов'язані між собою.

Катехиза у вихованні займає важливе місце, адже вона є формуванням віри в Бога–Творця. Катехизацію, вважає Католицька Церква, слід здійснювати: для дітей (у сім'ї, у дошкільному закладі, у школі, у недільних катехитичних школах); молоді (у вищих навчальних закладах, у Церкві) та дорослих (за місцем праці, у Церкві). Вагомий внесок робить священник на принагідній проповіді тощо.

Щаблі освіти мають бути просякнуті екологічним вихованням, норми моралі підняті до найвищих чеснот і професійної екологічної грамотності. А першим інструментом формування християнської екологічної культури має стати катехизація, за допомогою якої Церква може досягнути великих успіхів у покращенні відношення людини до природи, а передусім у ставленні до неї не як тільки як до матерії і предмету для експлуатації, але як до Божого організму, з яким слід творити інтегративну цілісність.

Кожен свідомо має надати відповідь Господеві на Його доброту, ласку та безмежну любов, що проявляється найперше в молитві. Для християнської спільноти особливою молитвою є її спільна молитва, у якій найвиразніше висловлюється й проявляється увесь зміст її віри й духовного життя. Така молитва називається богослужіннями.

Католицька Церква, маючи загалом численні цінні теоретичні напрацювання в межах соціально-екологічного вчення, здійснює низку

конкретних практичних ініціатив, направлених на охорону та збереження природи.

Дияконія, або практичне свідчення віри та діла милосердя, – це поєднання засобів та методів, що використовуються усією Церквою, спрямоване на покращення життя людей, а в екологічному контексті – це вид служіння Богові–Творцеві, виконання Його заповіді любові до створіння та більш раціональне використання дарів Божих.

Католицька Церква залучає віруючих до захисту навколишнього середовища, впроваджує екологічний менеджмент у громадах; проводить різноманітні акції. Важливу роль тут відіграють конференції, семінари, екуменічні молитви та інші спільні релігійні заходи за збереження Божого створіння – природи.

Отже, Католицька церква є відповідальною за створіння і зобов'язана цю відповідальність засвідчити перед громадськістю. Роблячи це, вона повинна не лише захищати землю чи воду, як дари створіння, що належать всім, але, передусім, покликана оберігати людину від самознищення.

Висновки до четвертого розділу

У результаті аналізу питання щодо формування екологічної свідомості та практичних заходів, на які впливає соціально-екологічне вчення католицизму можна зробити попередні висновки.

Сучасна екологічна ситуація, кризові явища в природі наштовхують учених на думку про необхідність вимагати нової ціннісної орієнтації у стосунках людини з природою, перегляду певних моральних норм, які регулюють поведінку людини в природі. Тому екологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи і відвернення глобальної екологічної катастрофи, яка загрожує існуванню не лише людини, а й інших живих істот, створених Богом.

Вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Церкви, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила екологічну

проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Вона здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах. Перша, пастирська дія, включає в себе пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (євангелізація). Друга включає в себе молитву, прославу, поклоніння і всі літургійні богослужби (богослужіння). До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (дияконія). Ці три дії органічно пов'язані між собою.

Отже, катехиза у вихованні займає важливе місце, адже вона є формуванням віри в Бога – Творця. Катехизацію слід здійснювати: для дітей (у сім'ї, в дошкільному закладі, школі, недільних катехитичних школах); молоді (у вищих навчальних закладах, Церкві) та дорослих (за місцем праці, у Церкві). Вагомий внесок робить священик на принагідній проповіді тощо.

Отже, всі щаблі освіти мають бути просякнуті екологічним вихованням, норми моралі підняті до найвищих чеснот і професійної екологічної грамотності. А першим інструментом формування християнської екологічної культури має стати катехизація, за допомогою якої Церква може досягнути великих успіхів у покращенні відношення людини до природи, а передусім ставленні до неї, не як тільки до матерії і предмету для експлуатації, але як до Божого організму з яким слід творити інтегративну цілісність.

Крім того, кожен свідомо має надати відповідь Господеві на Його доброту, ласку та безмежну любов, що проявляється передусім у молитві. Для християнської спільноти особливою молитвою є її спільна молитва, у якій найвиразніше висловлюється й проявляється увесь зміст її віри й духовного життя, така молитва називається богослужінням.

Аналізуючи богослужіння (Вечірня, Часи нічні (Повечір'я та Північня зі своїми видозмінами), Утрень, Часи денні (1,3,6,9 і Часи великі), сім святих тайн (Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Покаяння, Єлеопомазання, Священство, Подружжя), значення особистої молитви та Літургійного року,

можемо констатувати, що, згідно католицької віри, Господь Бог, Який створив небо і землю, найкраще знає, як впорядкувати і наповнити її життям. А щоб молитовна відповідь Богові, особиста й спільнотна, була щирою й могла розвиватись, і щоб кожний міг приносити плоди Божої благодаті, необхідно прикладати зусилля для подолання різних труднощів та перепон, і тоді, згідно католицького вчення, кожний у свій неповторний спосіб може й має досягнути найвище й найтісніше поєднання з Богом. Католицька Церква, маючи загалом численні цінні теоретичні напрацювання в межах соціально-екологічного вчення, здійснює доволі великий список конкретних практичних ініціатив направлених на охорону та збереження природи.

Дияконія, або практичне свідчення віри та діла милосердя, – це поєднання засобів та методів, що використовуються усією Церквою, спрямоване на покращення життя людей, а в екологічному контексті – це вид служіння Богові – Творцеві, виконання Його заповіді любові до створіння та більш раціональне використання дарів Божих.

Дияконія проявлятиметься, коли: служіння мирян – кожен окремо на своєму рівні соціальної заангажованості, на парафіяльному, деканальному рівні спричиняє всіх до участі та організації конференцій, асамблей, семінарів на місцевому та міжрегіональному рівнях; церковна громада залучатиме всіх до захисту навколишнього середовища (облаштування церковних територій під час парохіяльних свят чи під час, що є важливим досвідом у науці для створіння і про створіння та ін.); впроваджуватиметься екологічний менеджмент у церквах; проводитимуться різноманітні акції (зелені насадження, прибирання територій, «Година Землі» тощо). Важливу роль у служінні відіграють конференції, семінари, екуменічні молитви та інші спільні релігійні заходи із збереження Божого створіння – природи, різноманітні екологічні ініціативи та ін.

Отже, ми пропонуємо: організаційну зміну – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб у середині Церкви (напр., в єпархії, екзархатах, деканатах тощо); духовне відродження та

екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації, такі основи як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина та стати ваговою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей та всього світу Божих створінь.

ВИСНОВКИ

На основі опрацювання великої кількості джерел констатовано, що на сьогоднішній день немає системних праць, присвячених соціально-екологічному вченню Католицької Церкви, тому є нагальна потреба в його ґрунтовному, спеціальному дослідженні. Власне, таким дослідженням і є представлена робота.

Проаналізовано теоретичні та методологічні засади соціально-екологічного вчення католицизму. Розкрито суть та морально-етичні ознаки сучасної екологічної кризи. Вияснено поняття екологічного гріха та основні способи екологічного навернення людини. Досліджено трактування у Святому Письмі світу створіння та покликання людини відповідально ним користуватися. Розглянуто погляди Отців Церкви на природу як Боже створіння. Подано думки богословів щодо відповідальності людини за природне довкілля. Проаналізовано практичні кроки Католицької Церкви щодо збереження Божого створіння. Розроблено практичні рекомендації щодо подолання екологічної кризи в Україні і в світі загалом на основі соціально-екологічного вчення католицизму.

У дисертаційній роботі сформульовані такі основні практичні пропозиції: організаційна зміна – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб у середині Церкви (напр., в єпархії, екзархатах, деканатах тощо); духовне відродження й екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – екологічна тематика є частиною нової євангелізації, тому правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина і стати ваговою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей і всього світу Божих створінь.

Соціально-екологічне вчення католицизму базується на Біблії як Святому Письмі та постановах Вселенських соборів, папських енцикліках, посланнях, декретах тощо. Звісна річ, що традиція Святого Передання бере

свій початок від часів «Мужів апостольських», християнських апологетів і Отців Церкви. Без жодного перебільшення можна стверджувати, що саме вони заклали фундамент богословського осмислення екологічних проблем, навчаючи у своїх творах любити та цінувати світ, як творіння Боже, «порати» землю (тобто облагороджувати), не засуджуючи його походження, вони, однак, не схвалювали й надмірні прив'язаність до нього, а також застерігали від споживацького ставлення до всього того, що біблійною мовою, «покладено людині до ніг».

Католицька Церква, формуючи свою загальну віроповчальну доктрину, постійно звертала увагу на її морально-етичну та екологічну складову. Важливим у формуванні відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою був період середньовіччя. Тієї доби для пізнання Бога служило як природне богослов'я, так і богослов'я Одкровення. Вважалося, що кожна людина може осягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Істина Одкровення була явлена Богом через Ісуса Христа і пророків, а передається – через Писання і Переказ (Передання), що свято й непорушно зберігає Церква. Найважливішими постатями, які розробляли на теоретичному рівні екологічне богослов'я були Св. Франциск, Тома Аквінський, Микола Кузанський та ін.

Починаючи із середини ХХ ст., Католицька Церква активно висловлює своє ставлення до питань, що відіграють важливу роль у контексті сучасної екологічної кризи, тому було видано низку документів, у яких висвітлювалися питання взаємодії людини з природою як Божим створінням, увиразнювалися контрверзи наукового прогресу та його впливу на довкілля.

Праці українських і зарубіжних вчених, присвячені екологічній проблематиці, зокрема в її релігієзнавчій, богословській та філософській інтерпретації, засвідчили не лише актуальність цієї проблематики, а й її доволі слабку наукову розробку. Прикметно, що більшість дослідників, праці яких ми цитували та найчастіше апелювали для кристалізації власних узагальнюючих тверджень і висновків, наголошується, що в умовах

екологічної кризи, в якій опинилося сучасне людство, необхідно об'єднати всі зусилля, незалежно від світоглядних засад, конфесійної приналежності, етнічної чи національної ідентичності, заради вирішення (або ж, принаймні, мінімізації) сучасних екологічних проблем.

Отже, здійснений нами огляд офіційних документів Католицької Церкви, а також напрацьованого століттями нарративу, який увиразнює специфіку католицького соціально-екологічного вчення, засвідчує високе усвідомлення та відповідальність її найвищого духовного проводу за збереження довкілля. Вони також ілюструють, якою має бути спільна відповідальність та участь у цьому процесі мирян, незалежно від їх конфесійного вибору чи соціального статусу.

Одними з основоположних моральних ознак екологічної проблеми є брак поваги до життя та його Творця, що проявляється в більшості випадків у забрудненні навколишнього середовища, виснаженні природних ресурсів, непродуманому розвитку науки та техніки, що спрямований тільки на підпорядкування природи та бажання нею володіти, не думаючи про захист довкілля. Людина не хоче усвідомити, що вона є створеною істотою, і все що є навколо неї – це також створіння, яке Бог дав людині для відповідального управління. Людина бачить і сприймає себе абсолютним власником всього, що вона посідає. Тому вона поводить з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї, так і для інших. Споживацький менталітет, який полягає у способі бажання «мати», і то якомога більше, замість того, щоб «бути».

Лише наукою екологічних проблем не розв'язати, які створені людськими кроками нерозуму, самолюбства і безвідповідальності. Тому, необхідно усувати її внутрішні причини, основоположною з яких є, згідно навчання Католицької Церкви, криза людської віри, її духовності та моральності.

Досліджено сутність екологічного гріха, який бере початок від перших людей світу. Перший непослух Богу проявили ще в раю – Адам і Єва, які з'їли

у заборонений плід, і «заразили» вірусом гріха духовну і тілесну природу своєї особистості, повставши цим проти Бога та проти Його творіння. Саме первородний гріх наших прародичів зумовив непорядок у створінні; саме через це людина не може ставитися до створіння «з любов'ю та мудрістю», а лише з егоїзмом та споживацькими інтересами.

Отже, гріх – це здійснення зла, його конкретне втілення. А в екологічному вимірі – екологічний гріх – негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля як Боже створіння, що здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця. Цей гріх Католицька церква зараховує до переліку «соціальних гріхів, які кричать до неба».

У католицизмі гріхи класифікують за різноманітними ознаками, ми ж розглянули крізь екологічну призму такі гріхи: 1) гріхи, які порушують Заповіді Бога – «Не вбий» (знищуючи природне довкілля, людина порушує моральні принципи, які закладені Богом-Творцем, Котрий доручив їй «порати та доглядати» (Бут. 2, 15) створений світ) і «Не кради» (Господь зробив нас, людей, справжніми царями створіння, ланкою між Ним і рештою світу, а ми, часто забуваючи про це, використовуємо Боже творіння не за призначенням і непоправно руйнуємо його, не залишаючи нічого для майбутніх поколінь), 2) «головні гріхи» – гордість, захланність, нечистота, заздрість, непоміркваність, гнів, лінивість. Аналізуючи їх, можна зазначити, що кожен християнин, усвідомлюючи їх важкість, повинен задуматися над тим, наскільки він бере в них активну участь, завдаючи вагомої шкоди природному довкіллю та загрожуючи усьому Божому створінню, зневажаючи при цьому його Творця.

Кожен віруючий має побачити в собі грішника, визнати конкретні гріхи та навернутися до Бога, тому Католицька Церква, щоб зберегти природу, закликає до екологічного навернення, яке можна визначити як зміну способу мислення та поведінки людини, її сприйняття природного довкілля як Божого створіння. У цьому значенні є обов'язкове формування екологічної відповідальності людини, яке визначається одним з основних завдань Церкви.

Під екологічною відповідальністю потрібно розуміти відповідальність людини за вчинки, які мають вплив на якісний стан її природного довкілля.

Тобто, людина повинна усвідомлювати, що природне довкілля надане їй як найважливіший дар Божий для розумного використання і, тому, екологічне питання неможливо розв'язати без критичної самооцінки та навернення особи «в стилі думання та поведінки», яке суттєво залежить від виховання екологічних чеснот.

Попри різноманітне значення поняття «чеснота» її можна розуміти як життя людини з Богом та у Бозі. Визначають сім чеснот, протилежним головним гріхам: покора, щедрість, чистота, доброзичливість, невибагливість, лагідність, старанність, згідно яких, кожен християнин покликаний втілювати цінності Божого благовістя у своєму житті, а через зміну свого способу мислення та поведінки, тобто навернення, має нести відповідальність за природне довкілля – Боже створіння.

Визначено, що соціально-екологічне вчення католицизму наголошує на взаємозв'язку людини з природою, на тому, що Бог – Творець світу, а людина є його добрим управителем тощо. Аналізуючи Святе Письмо, як основне джерело Католицької Церкви, приходимо до висновку, що Господь виступає Творцем всього світу – єдиного організму, складовим елементом якого є людина. Вона є ланкою між Богом і рештою світу. Саме людина була створена, щоб служити Богові й любити Його. Тому прийшов цей час, коли суспільство починає цікавитися поняттям «створіння». Це усвідомлення допоможе уникнути безвідповідального, нераціонального використанні природи та руйнуванню землі.

У формуванні соціально-екологічного вчення Католицької Церкви велику роль відіграють твори святих отців, які є необхідними для правильного розуміння Святого Письма, керівництва в питаннях віри, і для того, щоб відрізнити істинне Передання Церкви від помилкового тощо. Тому, на основі аналізу їхніх творів можемо констатувати, що у них відображалися проблеми взаємовідносин людини й природи. Вони високо оцінювали даний Господом

світ, були одноставні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей. Їхні твори у вченні Католицької Церкви є важливими у питаннях віри, для правильного розуміння Святого Письма, а їх праці в майбутньому стали дороговказами для подальших роздумів мислителів.

Констатовано, що важливим у формуванні відповідальності людини за довкілля, побудові взаємостосунків людини з природою є вчення богословів з XIII – XXI ст.

Так, досліджуючи період середньовіччя, можна констатувати, що він ґрунтувався на синтезі грецької філософії та біблійної віри. Для пізнання Бога служило як природне богослов'я, так і богослов'я одкровення. Будь-яка людина могла досягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Істина одкровення була явлена Богом через Христа і пророків і передається через Писання і переказ, збережені Церквою.

Починаючи із середини XX століття, соціально-екологічне вчення Католицької Церкви набуло широкого оберту, оскільки взаємозв'язок людини і природи досяг критичного піку. Виникли доволі болючі питання, як наприклад, питання неправильного використання технічного прогресу, атомної енергії та справедливого розвитку, що призвели до сучасної екологічної кризи.

Учительський уряд Церкви у свої різноманітних документах (енцикліки, листи, повчання та ін.) розвиває проблеми людства, в такому випадку взаємозв'язку людини з природою, і шукає спільно з віруючими (і не тільки) виходи зі складних життєвих ситуацій.

На переконання сучасних богословів, нинішня екологічна криза спричинена, в першу чергу, неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого довкілля, свого стосунку до Бога, Бога і природи, а також відношення до Бога через сприйняття природи і навпаки. Вони (богослови), не обмежуючись взаємозв'язком людини з природою, намагаються вийти за межі формального бачення цього взаємозв'язку, що є, звичайно, дуже позитивним.

Для збереження природного довкілля необхідна християнська віра у Бога-Творця як моральна вимога відповідально поводитися з благами творіння, охороняти їх, доглядати та справедливо розподіляти, на зразок люблячого і справедливого ставлення Бога до своїх створінь. А провідною концепцією щодо цього є концепція сталого розвитку, де під сталим розвитком слід розуміти певний керований розвиток, в основі якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, що дозволяють дуже швидко створювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Таким чином, історичний аналіз становлення та розвитку соціально-екологічного вчення католицизму в цей час дає нам підстави стверджувати, що проблемні питання такого вчення як створення світу, взаємозв'язок людини з природою тощо ще з середньовічної епохи не викликає суперечностей серед мислителів. Усі вони визнають, що людина повинна пізнавати та усвідомлювати задуми Бога щодо створіння, ставитися до нього з любов'ю та відповідальністю, розумно використовувати та справедливо управляти усіма ресурсами землі, котрі їй дав «порати і доглядати» Творець.

Сучасна екологічна ситуація, кризові явища в природі наштовхують учених на думку про необхідність вимагати нової ціннісної орієнтації у стосунках людини з природою, перегляду певних моральних норм, які регулюють поведінку людини в природі. Тому екологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи і відвернення глобальної екологічної катастрофи, яка загрожує існуванню не лише людини, а й інших живих істот, створених Богом.

Вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Церкви, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила екологічну проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Вона здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах. Перша, пастирська дія, включає в себе пряме

поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (євангелізація). Друга включає в себе молитву, прославу, поклоніння і всі літургійні богослужби (богослужіння). До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (дияконія). Ці три дії органічно пов'язані між собою.

Отже, катехиза у вихованні займає важливе місце, адже вона є формуванням віри в Бога – Творця. Катехизацію слід здійснювати: для дітей (у сім'ї, в дошкільному закладі, школі, недільних катехитичних школах); молоді (у вищих навчальних закладах, Церкві) та дорослих (за місцем праці, у Церкві). Вагомий внесок робить священник на принагідній проповіді тощо.

Отже, всі щаблі освіти мають бути просякнуті екологічним вихованням, норми моралі підняті до найвищих чеснот і професійної екологічної грамотності. А першим інструментом формування християнської екологічної культури має стати катехизація, за допомогою якої Церква може досягнути великих успіхів у покращенні відношення людини до природи, а передусім ставленні до неї, не як тільки до матерії і предмету для експлуатації, але як до Божого організму з яким слід творити інтегративну цілісність.

Крім того, кожен свідомо має надати відповідь Господеві на Його доброту, ласку та безмежну любов, що проявляється передусім у молитві. Для християнської спільноти особливою молитвою є її спільна молитва, у якій найвиразніше висловлюється й проявляється увесь зміст її віри й духовного життя, така молитва називається богослужінням.

Аналізуючи богослужіння (Вечірня, Часи нічні (Повечір'я та Північня зі своїми видозмінами), Утреня, Часи денні (1,3,6,9 і Часи великі), сім святих тайн (Хрещення, Миропомазання, Євхаристія, Покаяння, Єлеопомазання, Священство, Подружжя), значення особистої молитви та Літургійного року, можемо констатувати, що, згідно католицької віри, Господь Бог, Який створив небо і землю, найкраще знає, як впорядкувати і наповнити її життям. А щоб молитовна відповідь Богові, особиста й спільнотна, була щирою й могла розвиватись, і щоб кожний міг приносити плоди Божої благодаті, необхідно

прикладати зусилля для подолання різних труднощів та перепон, і тоді, згідно католицького вчення, кожний у свій неповторний спосіб може й має досягнути найвище й найтісніше поєднання з Богом. Католицька Церква, маючи загалом численні цінні теоретичні напрацювання в межах соціально-екологічного вчення, здійснює доволі великий список конкретних практичних ініціатив направлених на охорону та збереження природи.

Дияконія, або практичне свідчення віри та діла милосердя, – це поєднання засобів та методів, що використовуються усією Церквою, спрямоване на покращення життя людей, а в екологічному контексті – це вид служіння Богові – Творцеві, виконання Його заповіді любові до створіння та більш раціональне використання дарів Божих.

Дияконія проявлятиметься, коли: служіння мирян – кожен окремо на своєму рівні соціальної заангажованості, наприклад, на парафіяльному, деканальному рівні спричиняє всіх до участі та організації конференцій, асамблей, семінарів на місцевому та міжрегіональному рівнях; церковна громада залучатиме всіх до захисту навколишнього середовища (облаштування церковних територій під час парохіяльних свят чи під час, що є важливим досвідом у науці для створіння і про створіння та ін.); впроваджуватиметься екологічний менеджмент у церквах; проводитимуться різноманітні акції (зелені насадження, прибирання територій, «Година Землі» тощо). Важливу роль у служінні відіграють конференції, семінари, екуменічні молитви та інші спільні релігійні заходи із збереження Божого створіння – природи, різноманітні екологічні ініціативи та ін.

Отже, ми пропонуємо: організаційну зміну – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб у середині Церкви (напр., в єпархії, єкзархатах, деканатах тощо); духовне відродження та екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації, такі основи як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного

християнина та стати вагомою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей та всього світу Божих створінь.

Методологічна й теоретична база роботи ґрунтується на комплексі методів наукового пізнання. Так, застосовано погляди вітчизняних і зарубіжних філософів і релігієзнавців із теми дослідження, що дає змогу побачити проблеми й перспективи; історизм – з'ясування ролі або статусу соціально-екологічного вчення Католицької Церкви у суспільстві на певному етапі розвитку людства; конкретно-історичний підхід вимагає також розгляду соціально-екологічного вчення Католицької Церкви в системі понять, що відображають специфіку часу, про який іде мова, відповідають ступеню розвитку уявлень, понятійного апарату того чи іншого періоду; емпіричні та герменевтичні методи дослідження – аналіз наукових джерел, рішень соборів, конференцій, статей, документів, періодичних видань тощо.

Згідно з католицьким соціальним вченням, екологія – це не абстрактне поняття, не віддалені катастрофи та катаклізми, а все, що оточує нас, що має відношення до кожного, – проблеми середовища нашого життя. Можна прожити без багатьох досягнень науково-технічного прогресу, а без природи, без чистого повітря, неотруєної їжі та води прожити неможливо. Тому, охороняючи щось одне, ми сприяємо збереженню природи загалом. Однак задля забезпечення власного існування людина одвічно прагнула підкорити природу, тобто здобути владу над нею. Тривалий час над екологічними наслідками своєї діяльності людина не замислювалась. Однак на сучасному етапі розвитку цивілізації виникає необхідність переоцінки згаданих морально-етичних основ.

Одними з основоположних моральних ознак екологічної проблеми є брак поваги до життя та його Творця, що проявляється в більшості випадків у забрудненні навколишнього середовища, виснаженні природних ресурсів, непродуманому розвитку науки та техніки, що спрямований тільки на підпорядкування природи і бажання нею володіти, не думаючи про захист довкілля. Людина не хоче усвідомити, що вона є створеною істотою, і все що

є навколо неї – це також створіння, яке Бог дав людині для відповідального управління. Людина бачить і сприймає себе абсолютним власником всього, що вона посідає. Тому вона поводить ся з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї, так і для інших. Споживацький менталітет, який полягає у способі бажання «мати», і то якомога більше, замість того, щоб «бути».

Проблема людини і природи в її етичному аспекті полягає в тому, що використання біологічних та біогенетичних технологій спочатку може викликати ейфорію, але пізніше ми зіткнемося з проблемою, яку буде вирішити майже неможливо. Тому не слід діяти легковажно і безвідповідально там, де науково-технологічні втручання спричиняють сильний масштабний вплив на живі організми, який може мати суттєві наслідки в довготривалій перспективі. І відповідальність повинна бути не лише в кожному конкретно взятому випадку, а субстанціальною, тобто бути категорією, через призму якої людина повинна оцінювати всі свої вчинки у взаємодії з природою.

Лише наукою екологічних проблем не розв'язати, які створені людськими кроками нерозуму, самолюбства і безвідповідальності. Тому необхідно усувати її внутрішні причини, основоположною з яких є, згідно навчання Католицької Церкви, криза людської віри, її духовності та моральності.

В цілому в католицькому соціально-екологічному вченні, природа – це дар Творця спільноті людей, який Він довірив їхній відповідальності і розумному використанню. Тому людина не чинить протизаконно, коли з повагою до порядку, краси та корисності окремих живих істот і їх ролі в екосистемі, змінює деякі їх характеристики та якості. Втручання людини стає злочинним, якщо воно завдає шкоди живим істотам, природному середовищу.

Католицьке вчення виділяє екологічний гріх – негативний (згубний) вплив людини на природне довкілля як Боже створіння, що здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця. Цей гріх

Католицька Церква зараховує до переліку «соціальних гріхів, які кричать до неба».

Обов'язковим є формування екологічної відповідальності людини, яке визначається одним з основних завдань Церкви на початку ХХІ ст. Під екологічною відповідальністю потрібно розуміти відповідальність людини за вчинки, які мають вплив на якісний стан її природного довкілля. Тобто, людина повинна усвідомлювати, що природне довкілля надане їй як найважливіший дар Божий для розумного використання і, відповідно, екологічне питання неможливо розв'язати без критичної самооцінки та навернення особи «в стилі думання та поведінки», яке суттєво залежить від виховання екологічних чеснот. Попри різноманітне значення поняття «чеснота», її можна розуміти як життя людини з Богом та у Бозі. Визначають сім чеснот, противним головним гріхам: покора, щедрість, чистота, доброзичливість, невибагливість, лагідність, старанність, згідно яких, кожен християнин покликаний втілювати цінності Божого благовістя у своєму житті, а через зміну свого способу мислення та поведінки, тобто навернення, має нести відповідальність за природне довкілля – Боже створіння.

У формуванні соціально-екологічного вчення Католицької Церкви велику роль відіграють твори святих отців, які є необхідними для правильного розуміння Святого Письма, керівництва в питаннях віри, і для того, щоб відрізнити істинне Передання Церкви від помилкового тощо. Тому на основі аналізу їхніх творів можемо констатувати, що у них відображалися проблеми взаємовідносин людини й природи. Вони високо оцінювали даний Господом світ, були одностайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей. Їхні твори у вченні Католицької Церкви є важливими у питаннях віри, для правильного розуміння Святого Письма, а їх праці в майбутньому стали дороговказами для подальших роздумів мислителів.

Починаючи із середини ХХ ст., соціально-екологічне вчення Католицької Церкви набуло широкого розвитку, оскільки взаємозв'язок людини і природи

досяг критичного піку. Виникли доволі болючі питання, як наприклад, питання неправильного використання технічного прогресу, атомної енергії та справедливого розвитку, що призвели до сучасної екологічної кризи.

Учительський уряд Католицької Церкви у свої різноманітних документах (енцикліки, листи, повчання та ін.) розвиває проблеми людства, в цьому випадку взаємозв'язку людини з природою, і шукає спільно з віруючими (і не тільки) виходи зі складних життєвих ситуацій. Особливе значення має соціальне доктрина папи Франциска, який екологічним проблемам присвятив спеціальну енцикліку «Славень будь», яка стала енциклопедією соціально-екологічного вчення церкви, значно посиливши вчення про відповідальність католиків та всіх людей доброї волі за екологічний стан довкілля.

На переконання сучасних богословів, нинішня екологічна криза спричинена, в першу чергу, неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого довкілля, відношення до Бога, стосунку Бога і природи, а також стосунків до Бога через стосунки до природи і навпаки. Вони (богослови), не обмежуючись взаємозв'язком людини з природою, намагаються вийти за межі формального бачення цього взаємозв'язку, що є, звичайно, дуже позитивним.

Сучасна екологічна ситуація, кризові явища в природі наштовхують учених на думку про необхідність вимагати нової ціннісної орієнтації у стосунках людини з природою, перегляду певних моральних норм, які регулюють поведінку людини в природі. Тому екологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи і відвернення глобальної екологічної катастрофи, яка загрожує існуванню не лише людини, а й інших живих істот, створених Богом.

Вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Церкви, яка одна з перших серед суспільних інституцій глибоко усвідомила екологічну проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння природу та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Вона здійснює свою пасторальну діяльність у трьох

основоположних вимірах. Перша пастирська дія включає в себе пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо (євангелізація). Друга – включає в себе молитву, прославу, поклоніння і всі літургійні богослужби (богослужіння). До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (дияконія). Ці три дії органічно пов'язані між собою.

Катехиза у вихованні займає важливе місце, адже вона є формуванням віри в Бога – Творця. Катехизацію слід здійснювати: для дітей (у сім'ї, у дошкільному закладі, у школі, у недільних катехитичних школах); молоді (у вищих навчальних закладах, у Церкві) та дорослих (за місцем праці, у церкві). Вагомий внесок робить священик на принагідній проповіді тощо.

Аналізуючи богослужіння (вечірня, часи нічні (повечір'я та північня зі своїми видозмінами), утрєня, часи денні (1,3,6,9) і часи великі), сім святих тайн (хрещення, миропомазання, євхаристія, покаєння, елеопомазання, священство, подружжя), значення особистої молитви та літургійного року, можемо констатувати, що згідно католицької віри Господь Бог, Який створив небо і землю, найкраще знає, як впорядкувати і наповнити її життям. А, щоб молитовна відповідь Богові, особиста й спільнотна, була щирою й могла розвиватись, і щоб кожний міг приносити плоди Божої благодаті, необхідно прикладати зусилля для подолання різних труднощів та перепон, і тоді, згідно католицького вчення, кожний у свій неповторний спосіб може й має досягнути найвище й найтісніше поєднання з Богом.

Католицька Церква, маючи численні цінні теоретичні напрацювання в межах соціально-екологічного вчення, здійснює доволі великий список конкретних практичних ініціатив направлених на охорону та збереження природи. Дияконія або практичне свідчення віри та діла милосердя, – це поєднання засобів та методів, що використовуються усією Церквою, спрямоване на покращення життя людей, а в екологічному контексті – це вид служіння Богові – Творцеві, виконання Його заповіді любові до створіння та більш раціональне використання дарів Божих.

Дияконія проявлятиметься, коли: служіння мирян кожен окремо на своєму рівні соціальної заангажованості, чи на парафіяльному, деканальному рівні спричиняє всіх до участі та організації конференцій, асамблей, семінарів на місцевому та міжрегіональному рівнях; церковна громада залучатиме всіх до захисту навколишнього середовища (облаштування церковних територій під час парохіяльних свят чи під час, що є важливим досвідом у науці для створіння і про створіння та ін.); впроваджуватиметься екологічний менеджмент у церквах; проводитимуться різноманітні акції (зелені насадження, прибирання територій, «Година Землі» тощо). Важливу роль у служінні відіграють конференції, семінари, екуменічні молитви та інші спільні релігійно-просвітницькі заходи із збереження Божого створіння – природи, різноманітні екологічні ініціативи та ін.

Аналітично доведено, що Католицька церква визнає свою відповідальність за створіння і зобов'язується цю відповідальність засвідчити перед громадськістю. Роблячи це, вона повинна не лише захищати землю чи воду як дари створіння, які належать всім, але, передусім, покликана оберігати людину від самознищення. Тому, щоб вберегти природу не достатньо здійснювати спонукальні, обмежуючі заходи чи навіть відповідне навчання. Все це є лише допоміжними чинниками. В такому випадку вирішальною проблемою є єдина моральна позиція суспільства. Тому, враховуючи соціально-екологічне вчення католицизму і дослідження вчених у цій галузі знань, ми пропонуємо: організаційну зміну – призначення відповідальних за реалізацію екологічної відповідальності осіб у середині Церкви (напр., в єпархії, екзархатах, деканатах тощо); духовне відродження й екологічне навернення “у способі думання та поведінки” – фактично екологічна тематика нерозривно є частиною нової євангелізації, такі основи як правди віри про людину, її походження та мету, про весь створений світ та Бога-Творця, повинні посісти належне місце у розумінні сучасного християнина та стати ваговою складовою його віри та відповідальної поведінки стосовно інших людей та всього світу Божих створінь.

Вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань, виявлення сутності соціально-екологічного вчення католицизму дає підстави для низки загальних висновків:

1. Основним джерелом соціально-екологічного вчення Католицької Церкви є Святе Письмо й Передання. У них Господь постає Творцем всього світу – єдиного організму, складовим елементом якого є людина. Вона є ланкою між Богом і рештою світу. Саме людина була створена, щоб служити Богові і любити Його. Таке усвідомлення мало б допомогти уникнути безвідповідального, нерационального використання природних ресурсів.

У формуванні соціально-екологічного вчення католицизму помітну роль відіграють твори святих Отців Церкви, які є необхідними для правильного розуміння Святого Письма, керівництва в питаннях віри. У творах Отців Церкви знайшли відображення проблеми взаємовідносин людини та природи. Вони високо оцінювали даний Господом світ, були одностайні в тому, що Всевишній силою Своєї любові з нічого створив його, Він присутній у цьому світі через божественні слова всіх створених ним речей.

У період Середньовіччя католицькі богослови-схоласти здійснили синтез грецької філософії та біблійної віри. Вони вважали, що будь-яка людина могла осягнути природні істини за допомогою самостійних сил розуму. Водночас у них знаходимо заклики любити природу як дар Божий. Екологічні аспекти зустрічаємо в творах Іоанна Скотта Еріугени, Франциска Ассізького, Томи Аквінського, Миколи Кузанського тощо.

2. Із середини ХХ ст. Католицька Церква почала приділяти чимало уваги екологічним питанням, які знаходили висвітлення як у працях католицьких богословів, так і в офіційних документах Церкви. Це було пов'язано з тим, що на той час людство опинилося в стані екологічної кризи, яка почала реально усвідомлюватися.

Керівництво Католицької Церкви у свої різноманітних документах розглядало екологічні проблеми людства, шукало шляхи їхнього вирішення. Зокрема, до проблем екології почали звертатися римські папи в своїх енцикліках.

Це стосується Іоанна XXIII, Павла VI, Іоанна-Павла II, Бенедикта XVI і особливо нинішнього папи Франциска I. Останній видав спеціальну енцикліку, присвячену суто екологічним проблемам, “Славен будь” (“Laudato si”). Провідною ідеєю енцикліки є «інтегральна екологія» як нова парадигма справедливості. Це екологія, що “включатиме особливе місце людини в цьому світі та її взаємини з дійсністю, яка її оточує”. Франциск I також закликав до “до діалогу з усіма щодо нашого спільного дому”, тобто представниками інших конфесій. Оскільки лише спільними зусиллями можна вирішити глобальну екологічну проблему.

3. Католицька Церква акцентує увагу на тому, що екологічні проблеми обумовлені не лише розвитком індустрії, науки й техніки. Вони, з точки зору католиків, передусім визначаються проблемами релігійно-моральними. Це пов’язано із пануванням споживацького менталітету, який полягає у бажанні «мати» (і то якомога більше) замість того, щоб «бути». Тому екологічні проблеми, створені людським егоїзмом, самолюбством та безвідповідальністю людини перед природою, як Божим створінням, неможливо розв’язати, використовуючи нові, більш екологічно безпечні технології. Необхідно усувати внутрішні причини екологічної кризи, основоположною з яких є, згідно навчання Католицької Церкви, криза людської віри, її духовності та моральності.

На переконання нинішнього керівництва Католицької Церкви й сучасних католицьких богословів, нинішня екологічна криза спричинена передусім неправильним усвідомленням людиною своєї сутності, суті свого довілля, свого стосунку до Бога, стосунку Бога і природи, а також стосунків до Бога через стосунки до природи і навпаки. На їхню думку, одними із основоположних моральних ознак екологічної проблеми є брак поваги до життя та його Творця, що проявляється в більшості випадків у забрудненні навколишнього середовища, виснаженні природних ресурсів, непродуманому розвитку науки та техніки, що спрямований лише на підпорядкування природи та бажання нею володіти. Відповідно, людина не хоче усвідомити, що вона є створеною істотою, і все що є навколо неї – це також створіння, яке Бог дав їй для відповідального управління.

Людина бачить і сприймає себе абсолютним власником всього, що вона посідає. Тому вона поводить ся з природою, з навколишнім світом як із засобом досягнення своїх цілей, не звертаючи увагу на те, що природа, світ є домом як для неї, так і для інших.

4. Керівництво Католицької Церкви й католицькі богослови виходять з того, що гріхи класифікуються за різноманітними ознаками. Зараз католицькі теологи й священники ведуть мову про екологічні аспекти цих гріхів. Окрім того, виокремлюють вони й екологічний гріх. Це – негативний вплив людини на природне довкілля як Боже створіння, що здійснюється кожною її думкою, словом чи дією, якими людина свідомо і добровільно суперечить Божій волі, не визнає доброти і ласки Бога-Творця. Цей гріх Католицька Церква відносить до переліку «соціальних гріхів, які кричать до неба».

5. Кожен віруючий, вважають католики, має побачити в собі грішника, визнати конкретні гріхи, у т. ч. гріхи екологічні, та навернутися до Бога. Тому Католицька Церква, щоб зберегти природу, закликає до екологічного навернення, яке можна визначити як зміну способу мислення та поведінки людини, її сприйняття природного довкілля як Божого створіння. У цьому контексті є обов'язковим формування екологічної відповідальності людини, яке визначається одним із основних завдань Церкви на початку ХХІ ст. Під екологічною відповідальністю потрібно розуміти відповідальність людини за вчинки, які мають вплив на якісний стан природного довкілля. Тобто людина повинна усвідомлювати, що природа надана їй як найважливіший дар Божий для розумного використання. Через те екологічне питання неможливо розв'язати без критичної самооцінки та навернення особи «в стилі думання та поведінки», яке суттєво залежить від виховання екологічних чеснот.

6. Екологічна свідомість та культура є необхідними умовами для подолання глобальної екологічної кризи і відвернення глобальної екологічної катастрофи, яка загрожує існуванню не лише людини, а й інших живих та неживих істот, створених Богом. Вагомою в процесі екологічної освіти та виховання є роль Католицької Церкви, яка одна з найперших серед суспільних

інституцій глибоко усвідомила екологічну проблему і навчає про покликання людини у світі, про її завдання шанувати Боже створіння та дбайливо ставитися до навколишнього середовища. Вона здійснює свою пасторальну діяльність у трьох основоположних вимірах. Перша пастирська дія включає в себе пряме поширення Євангелії, катехизацію, навчання, проповідь тощо. (Євангелізація). Друга – включає в себе молитву, прославу, поклоніння і всі літургічні богослужби (Богослужіння). До третьої належать свідчення віри у практиці поведінки та діла милосердя (Дияконія). Ці три дії органічно пов'язані між собою. Всі ці виміри пасторальної діяльності, вважають католицькі ієрархи й теологи, мають бути просякнуті екологічним вихованням, а норми моралі підняті до найвищих чеснот і професійної екологічної грамотності.

Першим інструментом формування християнської екологічної культури має стати катехизація, за допомогою якої Церква може досягнути великих успіхів у покращенні відношення людини до природи, а передусім ставленні до неї, не як тільки до матерії і предмету для експлуатації, але як до Божого організму з яким слід творити інтегративну цілісність.

7. З позиції Католицької Церкви, кожен свідомо має надати відповідь Господові на Його доброту, ласку та безмежну любов, що проявляється найперше в молитві. Для християнської спільноти особливою молитвою є її спільна молитва, у якій найвиразніше висловлюється й проявляється увесь зміст її віри й духовного життя. Така молитва називається богослужіннями. Нині католики в молитвах звертаються до екологічних проблем, формуючи відповідну екологічну свідомість.

8. Католицька Церква, маючи численні цінні теоретичні напрацювання в межах соціально-екологічного вчення, здійснює низку конкретних практичних ініціатив, направлених на охорону та збереження природи. Католицькі церковні громади залучають віруючих до захисту навколишнього середовища, впроваджують екологічний церковний менеджмент. Вони проводять різноманітні екологічні акції, організовують екологічні конференції, семінари, екуменічні молитви та інші релігійно-просвітницькі заходи, залучаючи до

охорони навколишнього середовища широкі кола громадськості, а також представників інших конфесій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. О книге Бытия буквально. URL: http://www.krotov.info/library/01_a/avg/ustin_007.html
2. Августин Блаженный. Творения. Об истинной религии [сост. С. И. Еремеев]. 2-е изд. Санкт-Петербург : Алетейя; Киев : УЦИММ-Пресс, 2000. Т. 1. 742 с.
3. Августин Блаженный. Творения. О граде Божием, кн. 1-13. [сост. С.И. Еремеев]. – Т. 3. – Санкт-Петербург : Алетейя ; Киев : УЦИММ-Пресс, 1998. – 595 с.
4. Августин Святый. Сповідь. Київ : Основи, 1999. 320 с.
5. Акішин Є.М., Грушко С. Й. Основи безпеки життєдіяльності: навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2002. 180 с.
6. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск : Литература, 1998. 1392 с.
7. Афанасий Великий. О воплощении. URL: <http://www.pagez.ru/lsn/0034.php>
8. Афанасий Великий. Слово о воплощении Бога-Слова и о пришествии Его к нам во плоти. URL : http://www.krotov.info/acts/04/1/af_alvoplosch.html
9. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ : Дошкільне виховання, 1999. 42 с.
10. Байль Б. Дитина чемна і нечемна. [Пер. з нім. М. Трофимука]. Львів : Свічадо, 2007. 256 с.
11. Барбур И. Религия и наука: история и современность [пер. с англ. А. Федорчука; под ред. А. Бодрова и А. Киселева]. Москва : Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2000. 436 с.

12. Баранова С. В. Професійна відповідальність в управлінській діяльності (соціально-психологічний аспект): Монографія. Луганськ: Видавництво «Світлиця», 2006. 200 с.
13. Бачити Боже творіння новими очима: молитовник-требник за збереження довкілля / [упор. М. Біланич, О. Бокотей]. Ужгород, 2011. 104 с.
14. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства: в 2 т. Москва : Искусство, 1994. Т. 1. 542 с.
15. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. досл.). Київ : МАУП, 2005. 492 с.
16. Білявський Г. О. Нові концептуальні підходи до розвитку екологічної освіти в Україні на початку ХХІ ст. *Наукові записки НУКМА. Спец. випуск*. Київ : 2000. Т. 18. С. 300-305.
17. Білявський Г. О. Екологізація освіти – важливий напрям екологізації економіки. *Екологічний вісник*. Київ, 2010. № 1. С. 16-17.
18. Біланич М., Зейкан А. Виховання поваги до навколишнього середовища в катехизі. *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Відповідальність за Створіння і сталий розвиток Верхнього Потисся» (16-27 травня 2008 р., м. Ужгород) / відп. ред. О.М. Бокотей . Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. С. 30 – 36.*
19. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. Київ : Слово, 2008. 408 с.
20. Бонавентура св. Життя святого Франциска Асизького / [перек. з англ.. Тетяни Мисюги]. Жовква : Місіонер, 2015. 168 с.
21. Бондар О. І., Тимченко О. І., Таріко О. Г. та ін. Антропогенні чинники довкілля та їх вплив на біоту і здоров'я людини: Підручник. Київ : Інрес, 2006. 288 с.: іл.
22. Василий Великий. Беседы на Шестоднев. URL : <http://www.magister.msk.ru/library/bible/comment/vasilv/vasvel01.htm>

23. Василій Великий. Морально-аскетичні твори. [пер. з давньогрецьк. Л. Звонської], (серія: Джерела Християнського Сходу). Львів : Свічадо, 2007. 380 с.
24. Вернадский В. И. Труды по геохимии. Москва : Наука, 1994. 496 с.
25. Відкриття християнсько-екологічної школи. URL : <http://www.christusimperat.org/uk/node/28314>
26. Відповідальність за створіння у вченні Папи Венедикта XVI: Екологічне вчення Церкви / [заг. ред. В. Шеремети]. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. Т. 2. 128 с.
27. В начале было Слово...; [пер. с англ.]. Заокский: Источник жизни, 1993. 432 с.
28. Гайковський М. І. Релігія та екологія. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету*. Львів, 2005. Вип. 15.6. С. 242 – 253.
29. Генрічі П. Християнське розуміння часу. Перспективи для нового поєднання праці та відпочинку в раціональному суспільстві. *Документи консультативних нарад з питань природного довкілля Ради Єпископських Конференцій Європи (1999 - 2004) «Відповідальність за створіння в Європі» / [упор. і наук. ред. В. Шеремета]*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. С. 175-186.
30. Герасимчук А. А., Вітюк І. К., Мельничук В. В. Християнський вимір екологічних проблем : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 232 с.
31. Геревич О. Проблеми екологічної освіти і виховання молоді у контексті сталого розвитку. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Відповідальність за Створіння і сталий розвиток у Центральній і Східній Європі: досвід Польщі і України» (7-9 грудня 2007, м. Ужгород)* . Ужгород, 2007. С. 25-31.

32. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій. 2-ге вид. перероб. і доп. Київ : МАУП, 2005. 304 с.
33. Головацький Р. Пояснення богослужінь. 3-є вид. Львів : Місіонер, 2007. 304 с.
34. Гольсер К. Сталий спосіб життя. Приклад «Підсумків справедливості»ю *Документи консультативних нарад з питань природного довкілля Ради Єпископських Конференцій Європи (1999 - 2004) «Відповідальність за створіння в Європі» [упор. і наук. ред. В. Шеремета]*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. С. 137-144.
35. Гончаренко М. С., Бойчук Ю. Д. Екологія людини: Навчальний посібник. Суми : Університетська книга; Київ : Видавничий дім “Княгиня Ольга”, 2005. 394 с.
36. Гор А. Земля у рівновазі: Екологія і людський дух. Київ : Інтелсфера, 2001. 404 с.
37. Горелов А. Природа. *Католическая Энциклопедия*. Москва : Изд-во Францисканцев, 2007. Т. III. С. 1775-1778 .
38. Господи, до Тебе возношу душу мою. Молитовник. 3-є вид. Рим, 1984. 276 с.
39. Григорій Богослов. Слово 28, о богословии второе. URL : http://www.krotov.info/library/04_g/gri/gor_nazian_009.htm
40. Григорій Богослов. Песнопения таинственные. Слово 9. URL : http://azbyka.ru/otechnik/?Grigoriy_Bogoslov/pesnopen=9
41. Григорій Ніський. Про устрій людини 2. URL : <http://www.vehi.net/nissky/nissky.html>
42. Григорій Ніський. Про устрій людини 3. URL : <http://www.vehi.net/nissky/nissky.html>
43. Григорій Ніський. Про устрій людини. Вступ. URL : <http://www.vehi.net/nissky/nissky.html>
44. Гузар Л. Кожному треба пізнати своє покликання відповідно до своїх талантів. URL :

<http://www.innovations.com.ua/ua/interview/mark/17592/lyubomir-guzar-kozhnomu-treba-piznati-svoje-poklikannya-vidpovidno-do-svojih-talantiv>

45. Джерела екологічної загрози. URL : <http://ecology.at.ua/index/0-6>
46. Джирландо А. Ключ до Біблії: Старий завіт. [Пер. з італ. П. Смук]. Львів : Свічадо, 2006. 304 с.
47. Довкілля: Хрестоматія: Для почат. кл. загальноосвіт. навч. закладів [упор. О.А. Біда]. Київ-Ірпінь: Перун, 1999. 368 с.
48. Догматична конституція про Церкву «Lumen gentium». URL : <http://vat-2-ukr.blogspot.com/2014/04/lumen-gentium-1-38.html>
49. Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми. Серія: Богословські підручники, №1 / [Під. ред. А. Кравчука]. Львів : Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Вид-во Стрім, 1994. 511 с.
50. Документи II Ватиканського собору: конституції, декрети, декларації. Львів : Свічадо, 1996. 759 с.
51. Доусон К. Прогресс и религия. Брюссель: Изд-во «Жизнь с Богом», 1991. 227 с.
52. Дробноход М. І., Вольваг С. В., Іваненко С. Г. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою. Київ, 2000. 76 с.
53. Душпастирська Конституція II Ватиканського Собору «Gaudium et spes». URL : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html
54. Екологічна відповідальність у практиці Церкви. URL : <http://ecoclub.kiev.ua>
55. Екологічна освіта в школі: нестандартні уроки, виховні заходи / автор-упор. Т.Ф. Рябчук. (Серія «Виховання в школі»). Харків : Основа; Тріада+, 2008. 192 с.
56. Екологічна Хресна дорога [уклав о.Іван Сохан]. Івано-Франківськ.: Нова Зоря, 2011. 40 с.

57. Екологічне вчення Церкви: Іван Павло II на тему створіння / [Переклад з нім., доп. та упор. укр. видання В. Шеремети]. Івано-Франківськ : Вид – во ІФТА, 2006. 100 с.

58. Екуменічний сайт «Екуменізм в Україні». Екологічний «День Творця». URL : <http://www.ecumenism.com.ua/den/>

59. Епифанович С. Л. Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие. Москва : Мартис, 1996. 262 с.

60. Життя у Христі: Моральна катехиза / Комісія у справах катехизації при Патріаршій Курії. Львів: Видавництво УКУ, 2004. 179 с.

61. Жуковський В. Людина створена Богом, щоб стати богом. URL : <http://xic.com.ua/z-istoriji-duhu/14-molytva/56-ljudynastvorena-bogom-shchob-staty-bogom>

62. Жуковський В. Сотворений світ як середовище несотвореної Божественної енергії (згідно з богомисленням Григорія Палами). *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Духовність як основа сталого розвитку сучасного українського суспільства: соціокультурний, релігійний і мистецький аспекти».* (м. Львів, 18 – 19 вересня 2008 р.). Львів, 2008. С. 108 – 110.

63. Журавский А.В. Христианство и ислам. Социо-культурные проблемы диалога. Москва : Наука, 1990. 128 с.

64. Запорожан З.Є. Екологія в початковій школі. Дидактичні матеріали з методикою їх використання. Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. 200 с.

65. Звернення Блаженнішого Святослава з нагоди Дня Бога-Творця. URL :

<http://catholicnews.org.ua/zvernennya-blazhennishogo-svyatoslava-z-nagodi-dnya-boga-tvorcyu>

66. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії з нагоди проголошення Року Родина 2003 «Родина – спільнота любові». URL : <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/family/zver/>

67. Іван Павло II. Апостольське поучення про катехизу в наш час *Catechesi tradendae* (16 жовтня 1979 р.). Львів : Свічадо, 2008. 80 с.
68. Іван Павло II. Послання до молоді всього світу *Parati Sember* з нагоди Міжнародного року молоді / Іван Павло II. URL : <http://www.management.com.ua/vision/vis015.html>
69. Інформаційний портал “Замкова гора”. Екологічне бюро УГКЦ просить усіх небайдужих долучитися до всесвітньої акції «Година Землі». URL : <http://zamkova.info/duhovnist/40-ekologichne-byuro-ugkc-prosit-usix-nebajduzhix.html>
70. Ільїн В. Історія розвитку філософської думки. Київ: Альтерпрес, 2002. 464 с.
71. Иоанн Златоуст. Беседы о статуях. Беседа 9. URL : http://azbyka.ru/otechnik/?Ioann_Zlatoust/statues=9
72. Иоан Златоуст. Беседа XII на Евреев. URL : http://www.golden-ship.ru/load/i/ioann_zlatoust/xii_1/281-1-0-1266
73. Иоан Златоуст. Беседа VIII на Филиппян. URL : http://www.golden-ship.ru/load/i/ioann_zlatoust/xi_1/281-1-0-1268
74. Иоан Златоуст. Беседи на Книгу Бытия URL : http://krotov.info/library/08_z/zlatoust/04_02_00.html
75. Иоан Златоуст. Беседа на Псалом 5. URL : http://krotov.info/library/08_z/zlatoust/05_01_01.htm#5
76. Иоан Златоуст. О статуях. URL : http://krotov.info/library/08_z/zlatoust/02_01_02.html.
77. Иоан Златоуст. Беседа на Псалом 3. URL : http://krotov.info/library/08_z/zlatoust/05_01_01.htm
78. Иоанн-Павел II. Бог, богатый милосердием. Символ. *Журнал христианской культуры при Славянской Библиотеке в Париже*. Париж, 1981. Juillet С. 62-103.
79. Ириней Лионский. Против ересей. URL : <http://khazarzar.skeptik.net/books/irenaeus/ah/index.html>

80. Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Київ, «Логос», 2007. Книга II. 735 с.
81. Історія філософії. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр Карпатського університету імені Августина Волошина, 2010. 821 с.
82. Йоан Золотоустий. Про священство. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.
83. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації [пер з нім. А. М. Єрмоленко]. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
84. Капська А. Й., Олексюк Н. С. , С.М. Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.
85. Катехизм Католицької Церкви. Жовква : Місіонер, 2002. 772 с.
86. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 336 с. + 64 іл.
87. Катехитичний правильник Української Греко-Католицької Церкви. Львів : Свічадо, 1999. 78 с.
88. Катрій Ю. Перлини Східних Отців. 3-є вид. Львів : Місіонер, 2006. 344 с.
89. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Львів : Свічадо, 2004. 472 с.
90. Кисельов М. М. Біологічна етика в системі практичної філософії. *Практична філософія*. Київ, 2000. № 1. С. 166-174.
91. Кисельов М.М., Гардашук Т. В., Зарубицький К. Є. та ін. Екологічні виміри глобалізації: Монографія. Київ : ПАРАПАН, 2006. – 260 с.
92. Киселев Н. Н. Объект экологии и его эволюция. Философско-методологический аспект. Киев : Наукова думка, 1979. 136 с.
93. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 632 с.
94. Коваль М. Екологія душі як чинник діяльності людини. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Духовність як основа сталого розвитку*

сучасного українського суспільства: соціокультурний, релігійний і мистецький аспекти» (м. Львів, 18 – 19 вересня 2008 р.). Львів, 2008. С. 102 – 105.

95. Кодекс канонів Східних Церков / [пер. з лат. мови Й. Кобіва]. Львів : Вид – во ОО. Василян, 1995. 472 с.

96. Комендар В. Проблеми екологічного виховання молоді. Ужгород: Вироб.-видав. комбінат „Патент”, 1994. 84 с.

97. Компендіум соціальної доктрини Церкви. [пер. О. Живиця ; заг. ред. Л. Коваленко]. Київ : Кайрос. 2008. 550 с.

98. Кондзьолка В. Історія середньовічної філософії. Львів: Світ, 2001. 320 с.

99. Кононенко П.П., Сніжко В. В., Кононенко М. П. Україна: природа, людина, екологія. Київ : Міленіум, 2005. 98 с.

100. Коплстон Ф. Середньовічна філософія. Київ: Jet-Set, 1997. 160 с.

101. Курашев В.И. Экология и эсхатология (Судьбы человеческого существования с религиозной и научной точек зрения). *Вопросы философии*. Москва, 1995 №3. С. 29-36.

102. Кучерявий В. Екологічні проблеми і енцикліка «Сотий рік». *Міжнародна наукова конференція «Церква і соціальні проблеми (Енцикліка «Сотий рік»)» (Львів, 1993)*. Львів, 1993. С. 93 – 98.

103. Ленк Х. Размышления о современной технике. [пер. с нем. под ред. В.С. Степина]. Москва : Аспект Пресс, 1996. 183 с.

104. Лещук И. Экология духа. Черкаси: Смирна, 2006. 376 с.

105. Ліствичник Іван. Про вісім головних пристрастей і боротьбу з ними. URL :

<http://www.livingrosary.org.ua/saviorway/items/pro-visim-golovnix-pristrastej-i-borotbu-z-nimi.html?page=6>

106. Лобье де П. Социальная доктрина Католической Церкви. URL :

<http://agnuz.info/app/webroot/library/229/478/index.htm>

107. Лосский В. "Замечания о Символе веры" URL :

<http://www.kiev-orthodox.org/site/faithbasis/482,print.php>

108. Луговой А. Экологическое воспитание христианской молодежи. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Відповідальність за Створіння і сталий розвиток у Центральній і Східній Європі: досвід Польщі і України» (7-9 грудня 2007, м. Ужгород)*. Ужгород, 2007. С. 23 – 25.
109. Луцаж С. Головні гріхи та блаженства [пер. з польськ. О. Кривобочок]. Львів: Свічадо, 2006. 80 с.
110. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии: монографія. Москва : Мысль, 1979. 433 с.
111. Маєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту [пер. з нім., післямова, прим. Анатолія Єрмоленка]. Київ : Лібра, 2004. 196 с.
112. Малий требник. Рим, 1973. 358 с.
113. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. Москва : Прогресс, 1990. 366 с.
114. Марціновська Д.С. Феномен релігійної віри в Католицизмі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України. Київ : 2013. 20 с.
115. Медицина и идеология: Критический анализ некоторых буржуазных теорий [под ред. Г.И. Царегородцева]. Москва : Медицина, 1985. 288 с.
116. Межжерин В. Книга для разума: Вселенная. Экология. Культура. Ноосфера. Киев : Логос, 2004. 284 с.
117. Мертенс Г. Формування відповідальності за створіння та сталий розвиток. *Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Відповідальність за Створіння і сталий розвиток Верхнього Потисся» (16-27 травня 2008 р., м. Ужгород) / відп. ред. О.М. Бокотей* . Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. С. 194 – 208.
118. Мескін М. Поради про молитву [пер. здійснено при монастирі св. Теодора Студита]. Львів : Свічадо, 2007. 64 с.

119. Микитюк О.М. та ін. Екологія людини. Українсько-російський тлумачний словник. Харків: ТОВ «ОВС», 2000. 164 с.
120. Молитовний псалтир. Львів : Свічадо, 2000. 400 с.
121. Молитовник. Прийдіте поклонімося. 3-тє вид., доп. Львів : Свічадо, 1998. 962 с.
122. Молитвослов. Рим: Вид-во ОО Василян, 1990. 1374 с.
123. Моральне богослов'я [пер. з італ. о. д-ра М. І. Любачівського]. 2-ге вид., випр. Львів: Стрім, 1997. 296 с.
124. Музичка І. Місце Українського Богословського наукового товариства в історії Української церква і богословії. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2009. № 49. С. 200 – 206.
125. Мусский И. А. 100 великих мыслителей. Москва : Вече, 2009. 248 с.
126. Назарук М. М. Основи екології та соціоекології. Вид. 2-е, доп. Львів : Афіша, 2000. 256 с.
127. Назарук М. М. Соціоекологія. Словник-довідник. Львів : ВНТЛ, 1998. 172 с.
128. Назарук М. М. Соціальна екологія: взаємодія суспільства і природи. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 348 с.
129. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». Київ, 2003. 128 с.
130. Нестерук А. Логос и космос: Богословие, наука и православное предание [пер. с англ.]. Москва : Библейско –богословский институт св. апостола Андрея, 2006. 443 с.
131. Нестерова О. Е. Историко-философские предпосылки учения Августина о соотношении времени и вечности. *Историко-философский ежегодник*. 1986. Москва, 1986. 302 с.

132. Нисский Г. Об устройении человека. URL :
<http://www.vehi.net/nissky/nissky.html>
133. Нойгауз Н. Цінності Християнської Демократії. URL :
http://sd.net.ua/2010/02/20/neuhaus_staliy_rozvitok.html
134. Озадовська Л. Час як вічність і час як минущість: культурно-історичний і фізичний аспекти. *Філософська і соціологічна думка*. Київ, 1995. № 3 – 4. С. 219 – 243.
135. Ознайомлення з природою та розвиток мовлення дітей дошкільного віку. Інтегровані заняття / [упор. В.Л. Сухар]. Харків: Веста; Ранок, 2008. – 80 с.
136. О'Колінз Д., Фаруджі Е. Малий теологічний словник. [заг. ред. Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ ректора Івано-Франківського теологічно – катехитичного Духовного Інституту]. Івано-Франківськ, 1997. 448 с.
137. Организация экологического образования в школе / [под ред. И.Д. Зверева, И.Т. Суравегиной]. Пермь, 1990. 150 с.
138. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2012. URL :
<http://ecoburougcc.org.ua/initsiativi/initsiativa-2012/pro-initsiativu>
139. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2013. URL :
<http://ecoburougcc.org.ua/initsiativi/velikoposna-initsiativa-2013/878-velikoposna-ekologichna-initsiativa-ekologichne-navernennja-dlja-porjatunku-stvorinnja>
140. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2014. URL :

<http://ecoburougcc.org.ua/initsiativi/velikoposna-ekologichna-2014/1349-velikoposna-ekologichna-initsiativa-ekologichne-navernennja-dlja-porjatunku-stvorinnja-2014>

141. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2015. URL : <https://ecoburougcc.org.ua/index.php/initsiativi/velikoposna-ekologichna-initsiativa-2015/1793-velikoposna-ekologichna-initsiativa-ekologichne-navernennja-dlja-porjatunku-stvorinnja-2015>

142. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2016. URL : <https://ecoburougcc.org.ua/index.php/initsiativi/velikoposna-initsiativa-2016/2276-velikoposna-ekologichna-initsiativa-ekologichne-navernennja-dlja-porjatunku-stvorinnja-2016>

143. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Екологічне навернення для порятунку створіння» 2017. URL : <https://ecoburougcc.org.ua/index.php/initsiativi/velikoposna-initsiativa-2017/2833-velikoposna-ekologichna-initsiativa-ekologichne-navernennja-dlja-porjatunku-stvorinnja-2017>

144. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Великопосна екологічна ініціатива «Зелений Великдень: екологічне навернення задля воскресіння довкілля» 2011. URL :

<http://ecoburougcc.org.ua/initsiativi/zelenij-velikden>

145. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Година Землі 2014. URL :

<http://ecoburougcc.org.ua/ekolohichni-novyny/1385-godina-zemli-2014>

146. Офіційний сайт Бюро УГКЦ з питань екології. Презентація Екологічної Хресної дороги. URL : www.ecoburougcc.org.ua/ekolohichni-novyny/99-prezentatsija-ekologichnoyi-hresnoyi-dorogi

147. Офіційний сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи. URL : <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=27>

148. Офіційний сайт природного заповідник «Розточчя». URL : http://yaniv.net.ua/publ/prirodnij_zapovidnik_roztochchja/10-1-0-155

149. Офіційний сайт релігійно-інформаційної служби України. Кліматичний рух України закликає духовенство та віруючих усіх Церков до спільної молитви в наміренні прийняття світової кліматичної угоди. 03.12.2009. URL : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/122/

150. Офіційний сайт релігійно-інформаційної служби України. Міжконфесійний молебень за збереження природи відбувся в Ужгороді. 12.02.2010. URL : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/ecology/34397/.

151. Офіційний сайт релігійно-інформаційної служби України. УГКЦ закликає вірних до відповідальності за екологічний стан планети. URL : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/ecology/37859/

152. Офіційний сайт УГКЦ Львівської Архиепархії. У Львові відбувся круглий стіл про відповідальність за збереження довкілля. URL : http://www.ugcc.lviv.ua/about/comission/25-Komisija_u_spravah_ekologiji_.html?n=13

153. Офіційний сайт УГКЦ Львівської Архиепархії. Владика Венедикт зустрівся з учасниками прощі на Святу Землю. URL : http://www.ugcc.lviv.ua/actual/news/777-Vladika_Venedikt_zustrivsja_z_uhas.html

154. Офіційний сайт УГКЦ Львівської Архиепархії . На Свято-Юрській горі у Львові відбулася екологічна акція «З любов'ю до Божого створіння». URL : http://www.ugcc.lviv.ua/about/comission/25-Komisija_u_spravah_ekologiji_.html?n=11

155. Палама Г. Сто п'ятдесят глав. [пер. с гр. А.И. Сидоров]. Краснодар : Текст, 2006. 224 с.

156. Папа Бенедикт XVI. Послання з нагоди святкування всесвітнього дня миру (1 січня 2010 рік). URL : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/33617/
157. Папа Бенедикт XVI. Енцикліка «Caritas in Veritate». URL : http://cathmos.ru/files/docs/papal_documents/Caritas_in_Veritate.pdf
158. Папа Іван Павло II. Послання з нагоди Всесвітнього Дня миру 1 січня 1990 року на тему «Мир з Богом Творцем, мир із всім створінням». URL : <http://ecoburougcc.org.ua/ekologichni-dokumenti-tserkvi/apostolska-stolitsja/33-poslannja-papi-ivana-pavla-ii-z-nagodi-vsесvitnogo-dnja-miru-1-sichnja-1990-roku-na-temu-mir-z-bogom-tvortsem-mir-iz-vsим-stvorinnjam>
159. Папа Павло VI. Енцикліка «Про належний порядок передавання людського життя» (Humanae Vitae). URL : www.pro-life.vinnica.ua/personaggi/humanae_vitae.pdf
160. Папа Франциск. Енцикліка «Світло віри». URL : <http://www.credo-ua.org/2013/07/86757>
161. Папа Франциск. Звернення до прочан від 05 червня 2013 р. URL : <http://www.credo-ua.org/2013/06/84372>
162. Папа Франциск. «Руйнація тропічних лісів – це гріх!» URL : <http://www.climateinfo.org.ua/content/papa-frantsisk-ruinatsiya-tropichnikh-lisiv-tse-grikh>
163. Папа Франциск. Ранкова проповідь від 1 квітня 2014 р. URL : <http://www.credo-ua.org/2014/04/113236>
164. Пасічний Р.Я. Соціальна доктрина Католицької Церкви та етапи її становлення. *Гуманітарні та соціальні науки : матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2009 (Львів, 14-16 травня 2009р.) / Національний університет "Львівська політехніка". Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. - С. 170-171.*
165. Перший Ватиканський Собор (1869-1870). URL : <http://www.ewtn.com/library/councils/v1.htm>

166. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: Курс лекцій. Навч. посіб. Для студентів вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації. 2-ге вид., стереот. Львів : Новий Світ-2000, 2010. 296 с.
167. Піциль О., Біленький Є. Екологічні проблеми в контексті релігії. *Історія релігій в Україні: матеріали XIV-ї міжнародної наукової конференції (Львів, 11 травня 2004 року)*. Львів: Логос, 2004. С. 103-105.
168. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения. Москва : Госполитиздат, 1956. Т. 2. 824 с.
169. Поспішил В.Д. Східне Католицьке Церковне право. 2-ге вид. Львів : Свічадо, 2006. 616 с.
170. Потіш А.Ф. Екологія: основи теорії і практикум. Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Новий світ-2000, 2003. 296 с.
171. Похвали святому апостолові Павлові / [пер. з гр. М. Яремця]. Львів: Свічадо, 2008. 112 с.
172. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. 2-ге вид. Київ: Інтелсфера, 2000. 360 с.
173. Прокопенко О. Екологічне виховання учнів в процесі вивчення біології. Київ, 2005. *Рідна школа*. 2005. Березень (№ 3). С. 72-75.
174. Пустовіт Г. П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. *Шлях освіти*. 2002. № 3. С.7-11.
175. Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України. Колективна монографія / [відп. ред. - д.філос.н. Л.Филипович]. Київ, 2009. – 294 с.
176. Релігія-світ-Україна. Колективна монографія в 3-х книгах. Книга 3: Релігійні процеси в перспективі їх виявів / [За наук. ред. А.Колодного і Л.Филипович]. *Українське релігієзнавство*. Київ, 2012. № 61. 550 с.
177. Рібо Ж.-П. Богослужіння, присвячені створінню, і екологічна формація під час Літургії. *Документи консультативних нарад з питань*

природного докiлля Ради Єпископських Конференцiй Європи (1999 - 2004) «Вiдповiдальнiсть за створiння в Європi» / [упор. i наук. ред. В. Шеремета]. Івано-Франкiвськ: Нова Зоря, 2010. С. 218 – 224.

178. Руше Б. Екологiчне виховання у сiм'ї. *Документи консультативних нарад з питань природного докiлля Ради Єпископських Конференцiй Європи (1999 - 2004) «Вiдповiдальнiсть за створiння в Європi»* [упор. i наук. ред. В. Шеремета]. Івано-Франкiвськ: Нова Зоря, 2010. С. 225-228.

179. Рябчук В. Бiблiйнi засади охорони докiлля. *Матерiали Мiжнародної наукової конференцiї «Духовнiсть як основа сталого розвитку сучасного українського суспiльства: соцiокультурний, релiгiйний i мистецький аспекти», (м. Львiв, 18 – 19 вересня 2008 р.)*. Львiв, 2008. С. 74 – 75.

180. Саєнко Т.В. Екологiчна освiта в Україні – досягнення i перспективи. *Екологiчний вiсник*. Київ, 2004. № 5. С. 20-24.

181. Салтовський О.І. Основи соцiальної екологiї. Київ : МАУП, 1997. 168 с.

182. Свята традицiя Української Греко-Католицької Церкви. URL : <http://www.traducionalist.info/index/0-102>

183. Святе Письмо Старого та Нового Завiту. Повний переклад, здiйснений за оригiнальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Мадрид: Editorial Verbo Divino, 1988. Impresion: Artes Graficas Carasa, P. Industrial Cobo Calleja, Leon, 80. 28940 Fuenlabrada. Deposito Legal: M. 43.387, 1989, 1990. 1430 с.

184. Святий Августин. Сповiдь [перекл. з латини Юрiя Мушака]. Київ : Основи, 1999. 319 с.

185. Святий Августин. Сповiдь [пер. з лат. Ю. Мушака]. Львiв: Свiчадо, 2008. 356 с.

186. Святой Афанасий Великий. Слово о воплощении Бога-Слова и о пришествии Его к нам во плоти. URL :

http://www.krotov.info/acts/04/1/af_alvoplosch.html

187. Святитель Василий Великий. Беседа 11. О зависти. URL : <http://www.pagez.ru/lsn/0258.php>
188. Святый Василий Великий. Про піст. URL : http://www.ukr-parafia-roma.it/index.php?option=com_content&view=article&id=226:sviatyi-vasylii-velykyi-pro-pist&catid=7&Itemid=115
189. Святый Григорій Ніський. Повчання про Пісню пісень / Святый Григорій Ніський. URL : http://www.krotov.info/spravki/persons/04person/greg_nis.html
190. Святый Григорій Ніський. Життя Мойсея / Святый Григорій Ніський. URL : http://www.krotov.info/library/04_g/gri/gor_nissky_04.htm
191. Святі Таїнства в житті Церкви: Методичний poradnik / [упор. с. Юліана Дзюбата]. Львів, 2012. 112 с.
192. Сеньків І. Екологія і національний пейзаж. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи», (м. Ужгород, 14 – 17 червня 2007 р.)*. Ужгород : Графіка, 2007. С. 30 – 35.
193. Сім святих таїнств. URL : http://www.nicolasparish.org.ua/ua/index.php?option=com_content&view=article&id=101656&Itemid=81
194. Сімкайло Г. Соціально – харитативна діяльність в Церкві. *Матеріали Коломийсько-Чернівецької Єпархії Української Греко-Католицької Церкви «Душпастирство в світлі вимог нового часу», (м. Коломия, 24 – 25 грудня 2001 р.)*. URL : <http://www.yes.net.ua>
195. Сидоренко Л. І. Філософія сучасної екології: єдність наукових, етичних і філософських ракурсів. *Практична філософія*. Київ, 2000. № 31. С. 175-184.
196. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екоіехногенної катастрофи. Монографія. Київ : Слово, 2004. 440 с.

197. Словник Біблійного Богослов'я. [під ред. Ксаве Леон-Дюфура та Ж. Люпласі, А. Жоржа, П. Грело, Ж. Гійє, М.-Ф. Лакана]. Львів : Місіонер, 1996. 936 с.

198. Словник української мови / В. М. Білоноженко, В. Й. Горобець, Ш. Г. Кренцель, А. Ф. Марахова, Л. О. Симоненко, В. Ю. Франчук, Г. Т. Яценко. URL : <http://www.inmo.org.ua/sum.html>

199. Софрон Мудрий. Символ Віри : катехитичні радіо проповіді з Ватикану. Рим : Вид-во оо. Василян, 1972. 250 с.

200. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008) / заг. ред. Леся Коваленко. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2008. – XXXVIII + 711 с.

201. Стадник М. Наука й релігія : генеза Біблійних, ранньохристиянських й філософських основ становлення теологічного пізнання. Філософські проблеми гуманітарних наук. Альманах. Київ, 2005. № 7. С. 203–208.

202. Сталя Ю. Церква як суб'єкт євангелізації. *Сопричастя*. Львів, 2002. № 2. – С. 32 – 46.

203. Стасяк Я.-С., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я. [перек. О. Старка]. Львів: Місіонер, 1997. – 314 с.

204. Статистика міжнародного Альянсу ВІЛ/СНІД в Україні. URL : <http://www.aidsalliance.org.ua/cgi-bin/index.cgi?url=/ua/library/statistics/index.htm>

205. Студит Теодор. Поучення 2-е : Про завжди світле сповідання (помислів) і про те, щоб усякого добра триматися з допомогою смирення. URL: http://www.truechristianity.info/ua/books/theodor_studyt_lessons_02.php

206. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 700 с.

207. Сьогодні УГКЦ святкує День Бога-Творця. URL : <http://www.credo-ua.org/2010/09/33171>

208. Таркі П. Виховувати відповідальність за створіння в пасторальному служінні. *Документи консультативних нарад з питань природного довкілля Ради Єпископських Конференцій Європи (1999 - 2004) «Відповідальність за створіння в Європі»* / [упор. і наук. ред. В. Шеремета]. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. С. 214-217.

209. Терек Й. Святий Франциск Асизький, покровитель екологів. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Відповідальність за Створіння та енергетичні виклики сьогодення у Східній Європі», (6-11 травня 2011 р., м. Ужгород)*. Ужгород, 2011. С. 94 – 100.

210. Толкование нашего Святого Отца Ионна Златауста, Архиепископа Константинополя, на Святого Матфея евангелиста. URL : : http://krotov.info/library/08_z/zlatoust/mt_15.html

211. Тома Аквинский. Сумма теологии. URL : : http://www.krotov.info/library/01_a/kv/st_01_002.html

212. Тошкова С. З джерела вічної книги. Спроба економічного прочитання Біблії. Львів: Вид-тво «Кальварія», 2005. 168 с.

213. Требник. Львів, 2000. 342 с.

214. Требник / Видання Верховного Архиепископа Української Греко-Католицької Церкви. Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу: Свічадо, 2009. 488 с.

215. Третьякова С. І. Роль вищого навчального закладу у формуванні екологічної відповідальності майбутніх педагогів. URL :

http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2013/Psihologia/8_150800.doc.htm

216. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. друга: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

217. Філософія природи: монографія / А.В. Толстоухов, Ю.О. Мелков, С.М. Ягодзньський та ін.. Київ : ПАРАПАН, 2006. 208 с.

218. Флоренский П. Сочинения в 2-х томах. Москва : Правда, 1990. Т.1. Ч. 1: Столп и утверждение истины. 496 с.

219. Флоровский Г. В. Восточные Отцы IV века. URL : <http://predanie.ru/florovskiy-georgiy-vasilevich-protoierye/book/69629-vostochnye-otcy-iv-veka/#toc37>

220. Фогт М. Екологічна криза як «ознака часу» – виклики і компетентність церкви в питанні охорони навколишнього середовища. *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи», (м. Ужгород, 14 – 17 червня 2007 р.)*. Ужгород : Графіка, 2007. С. 82-91.

221. Фогт М. Церковний менеджмент в охороні навколишнього середовища: свідчення віри в творіння, яке оправдовує себе в економічному плані. *Матеріали міжнародної науково – практичної конференції «Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи», (м. Ужгород, 14 – 17 червня 2007 р.)*. Ужгород : Графіка, 2007. С. 77 – 81.

222. Фогт М. Сталий спосіб життя. Приклад «церковного екологічного менеджменту». *Документи консультативних нарад з питань природного довкілля Ради Єпископських Конференцій Європи (1999 - 2004) «Відповідальність за створіння в Європі» / [упор. і наук. ред. В. Шеремета]*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. С. 145 – 147.

223. Фромм Э. Иметь или быть. URL : http://lib.ru/PSIHO/FROMM/haveorbe.txt_with-big-pictures.html

224. Хайдеггер М. Бытие и время [Пер. с нем. В.В. Библихина]. Харьков: «Фолио», 2003. 503, [9] с.

225. Химинець В. Роль освіти та релігії у вихованні еколого-економічно свідомої особистості. *Матеріали міжнародного наукового семінару «Енергоефективність та екологічно прийнятне енергозабезпечення з позицій християнської відповідальності за створіння» (10-13 лютого 2010 р., м. Ужгород)*. Ужгород, 2010. С. 110-123.

226. Церква і навколишнє середовище: європейський досвід та українські перспективи. Офіційний сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. URL : <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=27>

227. Честертон Г. К. Ортодоксія. URL : <http://www.rulit.net/books/ortodoksiya-read-4120-16.html>
228. Шеремета В. Екологія: діалог науки та етики. *Добрий Пастир (Науковий вісник Івано – Франківської теологічної академії)*. 2007. №1 (Теологія). С. 90 – 108.
229. Шеремета В. Церква формує «екологію людини», яка є запорукою «екології довілля». URL : <http://www.ecoburougcc.org.ua/ekolohichni-novyny/961-tserkva-formue-ekologiju-ljudini-jaka-e-zaporukoju-ekologiyi-dovkillja--prof-volodimir-sheremeta>
230. Шеремета В. Екологічне покликання християн у контексті глобалізації кризи природного довілля. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Духовність як основа сталого розвитку сучасного українського суспільства: соціокультурний, релігійний і мистецький аспекти», (м. Львів, 18 – 19 вересня 2008 р.)*. Львів, 2008. С. 48 – 51.
231. Шеремета В. Катехиза про гріх лінивства. URL : <http://ecoburougcc.org.ua/initiatiivi/velikoposna-ekologichna-2014/1421-katehiza-pro-grih-linivstva>
232. Шеремета В. Екологічна катехиза про чесноту поміркованості. URL : <http://xic.com.ua/z-zhyttja/22-rozdumy-hrystyjany/241-ekologichna-katehyza-pro-chesnotu-pomirkovanosti>
233. Шмандій В.М., Солошич І. О. Управління природоохоронною діяльністю. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 296 с.
234. Шмеман О. Євхаристія. Таїнство Царства [пер. з рос. Т. Різун]. Львів : Свічадо, 2007. 272 с.
235. Шпіраго Ф. Католицький народний катехизм [пер. о. Я. Левицького]. – Львів, 1997. 598 с.
236. Юрій М. Ф. Людина і світ. Київ : Дакор, 2006. 460 с.
237. Яняк Е. Людина і природа як Створіння. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Відповідальність за Створіння і сталий розвиток у Центральній і Східній Європі: досвід Польщі і України», (м.*

Ужгород, 7 – 9 грудня 2007 р.). Вроцлав : Вид-во Вроцлавської архієпископії, 2007. С. 35 – 37.

238. Adamakis E. The specific contribution of the churches for sustainable development: the orthodox perspective. URL : <http://www.ccee.ch/index.php?&na=2,1,0,0,d>

239. Aleksandrowicz J. Sumienie ekologiczne. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1979. 111 s.

240. Daly Herman. 1997. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Boston, Massachusetts: Beacon Press, 1997. 264 p.

241. Golser K. Die Wahrnehmung der Schöpfungsverantwortung als wesentliche Dimension kirchlichen Lebens. URL : <http://www.ccee.ch/index.php?&na=2,1,0,0,d>

242. Ioannes Paulus PP. II. Laborem Exercens. URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens_en.html

243. Ioannes Paulus PP. II. Sollicitudo Rei Socialis. URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis_en.html

244. Ioannes Paulus PP. II. Veritatis Splendor. URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_06081993_veritatis-splendor_en.html

245. Ioannes Paulus PP. II. Evangelium Vitae. URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae_en.html

246. John Paul II. Encyclical Letter «Fides et Ratio». URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_15101998_fides-et-ratio_en.html

247. John Paul II. Holy Father «Centesimus Annus». URL : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html

248. John Paul II. Supreme Pontiff Encyclical Letter «Redemptor Hominis». URL
[:http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis_en.html](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_04031979_redemptor-hominis_en.html)
249. Kiepas A. Człowiek wobec dylematów filozofii techniki. Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2000. 168 s.
250. Kuksiewicz Z. Zarys filozofii Średniowiecznej. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe , 1986. 688 s.
251. Pope Francis. Encyklical Letter «Laudato Si'». URL :
http://w2.vatican.va/content/francesco/it/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html
252. Pope John XXIII. Enciclical «Mater et Magistra». URL :
http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater_en.html
253. Pope Paul VI. Pastoral Constitution on The Church in The Modern World. *Gaudium et Spes*. Desember 7, 1965. URL :
http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html
254. Pope Paul VI. *Populorum Progressio*. Mart 26, 1967. URL :
http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html
255. Pope Paul VI. Apostolic Letter «Octogesima Adveniens». URL :
http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens_en.html
256. Pope John Paul II. Encyclical Letter «Ecclesia de Eucharistia». URL :
http://www.vatican.va/holy_father/special_features/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_20030417_ecclesia_eucharistia_en.html
257. Pope John XXIII. Encyclical «On Christianity and Sosial Progress»
 May 15, 1961. URL :

http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater_en.html

258. Stanisław J., Synowiec J. Na początku : wybrane zagadnienia Pięcioksięgu. Warszawa : Akademia Teologii Katolickiej, 1987. 296 s.

259. Szacki J. Historia myśli socjologicznej. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. Część pierwsza. 457 s.

260. Vogt M. Nachhaltigkeit und christliche Ethik: Wie kann der Schöpfungsglaube zu ökosozialer Verantwortung befähigen? URL : http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/pdf_archive/barwig/Nachhaltigkeit_19._20.06/20060519_Internet_Vogt1.pdf

261. Vogt M. Vom Umweltfrust zur Schöpfungslust: Christliche Bildung für eine nachhaltige Entwicklung. URL : <http://www.ccee.ch/index.php?&na=2,1,0,0,d>

262. Umwelt und Natur . Sammlung von Aussagen des Papstes Benedikt XVI. URL : <http://www.papstbenediktvi.ch/?m=15&s=8>

263. Weltbischofssynode in Rom. De Iustitia in Mundo (1971). URL : <http://www.iupax.at/index.php/liste-soziallehre/120-1971-weltbischofssynode-de-iustitia-in-mundo.html>